

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Ročník IV.
Číslo 2/2009

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume IV

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Ročník IV.

Číslo 2/2009

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume IV

Redakcia:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Tel.: 00421 2 624 11 856

E-mail: skvrnda@dec.euba.sk

Hlavný redaktor:

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Redakčná rada:

prof. Ing. Vítázoslav Balhar, CSc.

prof. Kiyoshi Kasahara

doc. Milan Kurucz, CSc.

prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.

doc. PhDr. Ján Lid'ák, CSc.

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Ing. Ladislav Lysák, DrSc.

prof. PhDr. Ľudmila Malíková, CSc.

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

JUDr. Peter Rusiňák, PhD.

doc. PhDr. René Pawera, CSc.

doc. PhDr. Dalibor Vlček, CSc.

Výkonný redaktor:

Mgr. Lucia Milošovičová

Recenzenti:

prof. Ing. Vítázoslav Balhar, CSc.

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.

Vydavateľ:

Vydavateľstvo EKONÓM

Za obsahovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Príspevky neprešli jazykovou úpravou.

Registračné číslo: 3622/2006

Obsah

State

Lid'ák Ján

Novodobé teoreticko-metodologické modely skúmania medzinárodnej migrácie **5**

Márton Milan

Trendy zmien v usporiadaní národného, postnárodného a globálneho **17**

Sorby Karol

Izraelský faktor v arabskej politike (1948-1958) **32**

Diskusia

Barátová Jana

Rodové nerovnosti na trhu práce **60**

Dolná Ľudmila

Neofunkcionalizmus a konštruktivizmus v teóriách európskej integrácie **78**

Informácie

Klingová Simona

Expandujúce ekonomiky BRIC a ich pozícia vo svete **98**

Recenzie

Beška Emanuel

SORBY, Karol R.: Blízky východ v medzinárodnej politike (1918 – 1945) **108**

Novodobé teoreticko-metodologické modely skúmania medzinárodnej migrácie.¹

Ján Lid'ák

Abstrakt

K základným charakteristickým znakom súčasných medzinárodných vzťahov, okrem prebiehajúcich globalizačných procesov, je nutné priradiť problematiku medzinárodnej migrácie obyvateľstva. Globalizačné procesy, spolu s modernizáciou technologického vývoja, stimulujú medzinárodné migračné trendy a prispievajú k ich rozvoju. Postihnúť podstatu medzinárodnej migrácie, jej príčiny, dôsledky, formy, trendy, perspektívy, je veľmi komplikované, predovšetkým z uhla pohľadu jej zložitosti a multidimenzionality. V súčasnosti neexistuje integrálny prístup, veda, ktorej výhradným a jediným objektom pozornosti by bola len medzinárodná migrácia. Na daný problém vo vedeckej komunite existuje veľmi veľa teórií zachytávajúcich a vysvetľujúcich príčiny medzinárodnej migrácie, ale ani jedna z nich nie je koherentná alebo úplná. Štúdia sústreďuje pozornosť na základne teoreticko – metodologické prístupy pri skúmaní a objasňovaní príčin súčasných medzinárodných migračných procesov predovšetkým z pohľadu novodobých teoretických modelov.

Kľúčové slová: medzinárodná migrácia, teória, teoretická analýza, push a pull faktory, dôvody migrácie, migračné trendy.

Abstract

One of the basic characteristics of today's globalization processes is the international migration of people. The processes of globalization together with the international technological development act as the stimuli for international migration trends and their expansion. The fundamentals of the international migration, its causes, forms, trends, perspectives differ in character and style. In present time, there is no integral approach towards it. A science, of which the exclusive subject is migration, does not exist. For the problem of migration, on the other hand, there are many theories - explaining its causes and resources, but none of these theories is complete or correct. This study focuses on basic theoretical and methodical approaches concerning the research and clarification of present problems of the international migration processes from the classical points of view as well as from the new accessions.

¹ Štúdia bola spracovaná v rámci riešenia projektu VEGA 1/0408/08 – Medzinárodná migrácia v európskom kontexte.

Key words: International migrations, the theory, theoretical analysis, pushes and pull factors, reasons for migration, migration tendencies.

Úvod

Venovať sa vo všeobecnosti skúmaniu medzinárodnej migrácie v súčasnom svete, je nesmierne zložitý problém. Tento fenomén je značne diverzifikovaný, multidimenzionálny a stavia pred vedeckú komunitu, ale aj pred praktických politikov obrovské množstvo výziev. Samotný pojem migrácia sa objavuje v rôznych vedných disciplínach. Podstata medzinárodnej migrácie, jej príčiny, dôsledky, formy, trendy, perspektívy majú značne rôznorodý a interdisciplinárny charakter. V súčasnosti neexistuje integrálny prístup, veda, ktorej výhradným a jediným objektom pozornosti by bola len medzinárodná migrácia. Problémy tohto javu a jej dôsledky sú objektom pozornosti a štúdia politológie, sociológie, ekonómie, geografie, demografie, psychológie, ale tiež etnológie, kriminológie, environmentalistiky, atď.² V súčasnosti teda existuje niekoľko konkurenčných pohľadov, ktoré sa usilujú vysvetliť najdôležitejšie udalosti v medzinárodnej migrácii. Tieto sa líšia v identifikácii príčin migračných tokov a v cieľoch, ktoré vo svojich výskumoch sledujú. Treba vziať do úvahy, že každý prístup považuje za najdôležitejšie určité špecifické problémy a preto nie je možné ich iba tak jednoducho porovnávať, ale zároveň treba konštatovať, že jednotlivé teórie si nemusia nevyhnutne odporovať, ale sa môžu navzájom dopĺňať.

Predložený príspevok sa pokúša zachytiť a stručne utriediť, respektíve usporiadať teoretické informácie a metodologické súvislosti a tiež objavujúce sa isté pravidelnosti v procesoch medzinárodnej migrácie obyvateľstva z pohľadu novodobých modelov teoretického skúmania medzinárodných migračných tokov. Príspevok je pokračovaním štúdie uverejnenej v predchádzajúcom čísle Almanachu³, ktorý bol venovaný hodnoteniu klasických a neoklasických teórii, ako základu poznania pre skúmanie predmetného fenoménu.

Novodobé teoretické prístupy

Na základe uvedeného je možné vo všeobecnosti konštatovať, že klasickým a neoklasickým teóriám sa nepodarilo uspokojivo a vyčerpávajúco vysvetliť celkovú podstatu a príčinné súvislosti medzinárodných migračných tokov. Avšak skúmanie a hlbšie pochopenie

²Divinský, B.: Zahraničná migrácia v Slovenskej republike – stav, trendy, spoločenské súvislosti. Bratislava 2005, s. 12.

³Lid'ák, J.: Vývoj teoreticko-metodologických prístupov k skúmaniu medzinárodných migračných procesov. In: Almanach: aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky = actual issues in world economics and politics. Roč. 4, č. 1. Bratislava 2009, s. 6-14.

týchto teórii je základným východiskom pre poznanie a pre štúdium novodobých, súčasných teórii medzinárodnej migrácie, ktoré vo svojej podstate z týchto teórii vychádzajú. Neoklasické teoretické prístupy, založené a vykladajúce medzinárodnú migráciu obyvateľstva predovšetkým a výlučne na základe ekonomických teórii, boli a sú vystavené intenzívnej kritike a dopĺňané novými modelmi, ktoré pri vysvetľovaní migračného správania berú do úvahy aj neekonomické faktory.

Za základ novodobých teoreticko-metodologických modelov považujeme teóriu duálneho pracovného trhu a teóriu svetového systému, ktoré vo všeobecnosti ignorujú rozhodovanie na mikroúrovni a tvrdia, že medzinárodná migrácia vzniká z vnútorného dopytu po pracovných silách v moderných priemyselne vyspelých krajinách. Obidve teórie vnímajú migráciu ako prirodzený dôsledok ekonomickej globalizácie a uvoľňovania trhu naprieč národnými hranicami.

Predstavitelia prvej teórie hovoria, že medzinárodná migrácia je zapríčinená permanentným dopytom po imigračnej práci, ktorý je vlastný ekonomickej štruktúre vyspelých krajín. Imigrácia nie je zapríčinená push faktormi, teda nízkymi mzdami a vysokou nezamestnanosťou vo vysielajúcich krajinách, ale pull faktormi, nedostatkom a potrebou pracovnej sily v krajinách prijímajúcich.

Teória duálneho pracovného trhu (autorom je M. J. Piore) vychádza z predpokladu, že v ekonomike existujú dva sektory – primárny a sekundárny pracovný trh. Primárny sektor zamestnáva predovšetkým vysokokvalifikovanú pracovnú silu. V tomto sektore sú vyššie mzdy, lepšie pracovné podmienky, stabilnejšie zamestnanie a príležitosti k profesionálnemu rastu. Pracovníci v kapitálovo náročnejšom primárnom sektore majú stabilnejšie a odbornejšie pracovné miesta a zamestnávateľia sú nútení investovať do týchto pracovníkov, aby zabezpečili ich vzdelanie a prax, ktoré vedú k vytvoreniu špecifického ľudského kapitálu. Zamestnávateľia očakávajú od pracovníkov stále pracovné návyky a dodržiavanie predpisov. Pracovne náročný sekundárny sektor poskytuje menej stabilné a menej kvalifikované, respektíve nekvalifikované pracovné miesta. Zamestnávateľ nevyžaduje kvalifikáciu a ani nepodporuje jej získanie. Pre tento sektor je charakteristická vysoká fluktuácia pracovníkov z dôvodu ich ľahkej nahraditeľnosti pre zamestnávateľa, keď prepustenie zamestnanca neznamená pre zamestnávateľa veľké náklady. Je ľahké pracovné miesto získať, ale aj ho stratiť. Veľmi obtiažny pre túto pracovnú silu je prístup k vzdelaniu, čo má za následok vznik bariér medzi oboma sektormi. Miesta v sekundárnom sektore sú priradené niektorým sociálnym skupinám v procese selekcie, čo súčasne znamená aj sociálnu diskrimináciu

určitých skupín populácie nielen v závislosti na kvalifikácii, ale aj v závislosti na askribovaných sociálnych charakteristikách – jedná sa spravidla o ženy, národnostné alebo rasové menšiny, novovstupujúcich na pracovný trh a iné.⁴ Menej atraktívne podmienky potom vedú k prelievaniu domácej pracovnej sily do primárneho sektoru, kde sú vyššie mzdy a pracovné miesta stabilnejšie. Na zaplnenie nedostatku pracovných síl v sekundárnom sektore sa preto využívajú migranti, ktorí sú ochotní obsadzovať pracovné pozície s nízkou sociálnou prestížou. Je potrebné ale poznamenať, že časť migrantov je vytláčaná na samotný okraj spoločnosti, kde sa snaží o prežitie za každú cenu. Na jednej strane vznikajú pracovné miesta s vysokým finančným ohodnotením a tieto následne vyžadujú kreovanie a rozširovanie menej kvalifikovaných pracovných miest a nárast sektora služieb. Nevyhnutnou podmienkou existencie migračných prúdov iniciovaných zamestnávateľmi z vyspelých krajín, niekedy dokonca samotnými vládami týchto krajín konajúcich v záujme zamestnávateľov, sú rozdiely medzi mzdami v krajinách pôvodu a v cieľových krajinách. Vlády podľa tejto teórie nemajú možnosť príliš ovplyvňovať medzinárodné migračné prúdy, zásadné zmeny by museli nastať v štruktúre a v ekonomickej organizácii spoločnosti.

Teória svetových systémov, ktorej hlavným predstaviteľom je I. Wallerstein,⁵ tvrdí, že medzinárodná migrácia je predovšetkým dôsledkom formovania kapitalizmu v rozvojových krajinách, štrukturálny dôsledok expanzie trhov v rámci svetovej politickej hierarchie. Podľa nej sa vytvorili tri základné zóny systému. V centre sa nachádza jadro, ktoré predovšetkým konzumuje a produkuje najkvalitnejšie výrobky a je zdrojom väčšiny kapitálu. V počiatkoch svetového systému centrum tvorili Veľká Británia, Holandsko a severné Francúzsko. Na okrajoch systému existuje periféria, územie ktoré dodáva suroviny a lacnú pracovnú silu. Tá bola v začiatkoch tvorená predovšetkým východnou a severnou Európou a južným Talianskom. Medzi týmito územia sa nachádza semiperiféria, oblasť ktorá má znaky centra, ale tiež rysy periferie. Podľa tejto teórie centrum hrá úlohu vykorisťovateľa a periféria vykorisťovaného, semiperiféria hrá úlohu strednej triedy. Dnes je centrum svetového systému tvorené krajinami západnej Európy, severnej Ameriky, Austrálie a Japonska, medzi ktorými sú USA, Japonsko a Nemecko vedúcimi ekonomickými silami. K semiperiférii patrí stredovýchodná Európa a Rusko, niektoré krajiny Latinskej Ameriky a východnej Ázie. Zvyšok sveta tvorí perifériu.⁶

⁴ Sirovátková, T., Premusová, J.: Podmínky a možnosti zaměstnání při kumulaci handicapu na trhu práce. Praha 1994, s. 11.

⁵ Wallerstein, I.: The modern world system: capitalist agriculture and the origins of the Europe-an world economy in the sixteenth century. New York 1974.

⁶ K problematike pozri – <http://www.sds.cz/view.php/cislocianku=2005070703>.

Táto teória hovorí tiež, že prenikanie kapitalistických ekonomických vzťahov do nekapitalistických alebo predkapitalistických spoločností vytvára mobilné obyvateľstvo so sklonom k migrácii. Vlastníci a manažéri kapitalistických firiem z krajín svetového centra, hnaní túžbou po vyšších ziskoch a väčšom bohatstve, vstupujú do chudobnejších krajín na periférii svetovej ekonomiky pri hľadaní pôdy, nerastných surovín a spotrebných trhov. Najskôr bol tento proces zabezpečovaný koloniálnymi režimami, dnes neokoloniálnymi režimami a transnacionálnymi korporáciami. Keďže sa pôda, suroviny a pracovná sila dostávajú pod vplyv a kontrolu globálneho trhu a nie pod vplyv miestnych a národných komunít, to nevyhnutne vedie k tomu, že zmeny miestnych obyvateľov vykoreňujú z ich tradičného spôsobu života a nútia ich presúvať sa do periférnych oblastí alebo hľadať zdroje obživy v zahraničí.⁷ Tým sú nevyhnutne vytvárané migračné toky, ktoré sú uľahčované dopravnou a komunikačnou štruktúrou vybudovanou za účelom ľahšieho prenikania do krajín svetovej periférie. Medzinárodný pohyb pracovných síl väčšinou nasleduje za medzinárodným pohybom tovarov a kapitálu, avšak opačným smerom. Medzinárodná migrácia podľa tohto vzoru prebieha medzi bývalými koloniálnymi mocnosťami a ich bývalými kolóniami a to najmä vďaka politickým, kultúrnym, jazykovým a administratívnym väzbám, investíciám, dopravným a komunikačným spojeniam, ktoré boli vybudované. Veľký vplyv má tiež rozvoj masmediálnej komunikácie, ktorá umožňuje rýchlejšie šírenie informácii, ktoré môžu pôsobiť a aj pôsobia ako faktor atrakcie prijímajúcich, cieľových krajín. Z. Kalmanová uvádza, že príkladom môžu byť rádiové a televízne stanice vysielajúce v zahraničí a poskytujúce informácie a obraz o krajine, čo pôsobí promigračne – ako príklad uvádza Taliansko a Albánsko. Tieto informácie zvyšujú povedomie o hostiteľskej krajine, umožňujú zvládnutie základov jazyka a vyvolávajú v migrantoch pocit, že neodchádzajú do úplne cudzej krajiny. Mnohokrát ich očakávaná nie sú v súlade s realitou, ktorá ich nakoniec v prijímajúcej krajine očakáva. Treba ale uviesť, že migrácia v tomto prípade nikdy nie je nepremyslená a náhodná, práve naopak, vo väčšine prípadov je založená na detailných informáciách, ktoré ale nie vždy odrážajú každodennú realitu.⁸

I. Wallerstein dochádza k nevyhnutnému záveru, že v rámci kapitalistickej svetovej ekonomiky je iluzórna predstava o postupnom vyrovnávaní hospodárskej úrovne všetkých oblastí sveta. Kapitalistická ekonomika musí mať svoje centrum, perifériu a semiperifériu,

⁷ Massey D. S. et al.: Causes of migration. In: The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration. Blackwell 1997, s. 262-263.

⁸ Kálmanová, Z.: Príčiny migrácie a migračné trendy. In: Almanach. Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky, r. III, č. 2/2008. Bratislava 2008, s. 148.

musí mať svoje chudobné krajiny, rovnako ako musí mať svojich kapitalistov, svojich pracujúcich a svojich nezamestnaných. V rámci systému je možné dosahovať v obmedzenej miere vzostupné mobility. Existujú dokonca aj obdobia vývoja svetového systému, kedy sa zdá, že sa rozdiely zmenšujú. Všeobecná tendencia, podľa autora, je však nezvratná: kapitalistický svetový systém vedie k polarizácii a teda i k vlastnej deštrukcii.⁹ V rámci uvedených skutočností, potom aj procesom migrácie takto vznikajú nové podmienky, ktoré začínajú fungovať ako samostatné nezávislé príčiny a ktoré prispievajú k tomu, že medzinárodná migrácia obyvateľstva sa stáva nikdy nekončiacim procesom.

Ďalej, v teóriách medzinárodnej migrácie sa v sedemdesiatych rokoch 20. storočia objavil historicko-štruktúrny prístup, ktorého základom je marxistická politická ekonómia a ktorý kladie dôraz na nerovnomerné rozdelenie politickej a ekonomickej moci vo svete. Nevidí migráciu iba ako výsledok súhrnu individuálnych rozhodnutí a jednaní, ako to tvrdí neoklasická teória, ale aj ako produkt objektívnej sociálno-priestorovej štruktúry, ktorá vzniká vývojom politických systémov a svetovej ekonomiky. Migrácia je potom iba získavanie lacnej pracovnej sily, prostredníctvom ktorej sa udržiava nerovnomerný vývoj medzi chudobnými a bohatými krajinami, kde zdroje chudobných krajín sa využívajú na to, aby bohaté krajiny zvyšovali ďalej svoje bohatstvo. Podľa tohto prístupu sa jedinec pre emigráciu nerozhoduje na základe individuálneho rozhodnutia, jeho rozhodovanie je podmienené nerovnosťou v oblasti zdrojov a moci medzi krajinami. Kritika vytyka teórii neschopnosť vysvetliť zrútenie migračných politík v západoeurópskych krajinách alebo fakt trvalého usádzania migrantov v cieľovej krajine. Ďalej i to, že nevenuje dostatočnú pozornosť motivácii jednotlivcov a skupín, pretože určujúcim faktorom migrácie sú záujmy kapitálu.

Niektoré socio-ekonomické teórie vychádzajú z kombinácie ekonomických a sociálnych faktorov. Tu treba spomenúť gravitačnú teóriu, ktorej podstatou je spojitosť medzi migráciou a vzdialenosťou, respektíve počtom obyvateľov. Čím je vzdialenosť medzi dvoma regiónmi väčšia, tým je menšia intenzita migrácie; na druhej strane migrácia je priamo úmerná veľkosti relevantných populácií. Teória humánnej ekológie je vybudovaná na koncepte ekologického komplexu, pozostávajúceho zo štyroch elementov – obyvateľstva, prostredia, technológie a organizácie. Základnou ideou tejto teórie je téza, že migrácia je procesom, ktorý ustanovuje rovnováhu medzi veľkosťou a skladbou populácie a jej

⁹ <http://www.sds.cz/view.php/cisloclanku=2005070703>.

organizačnou štruktúrou. Nerovnováha je spôsobená najmä zmenami technológií a prostredia.¹⁰

Na tejto úrovni je dôležitá aj teória sietí, ktorá zdôrazňuje význam medziľudských väzieb v migračnom procese. Sieť migrantov je súbor väzieb, ktoré spájajú migrantov, usadených migrantov a neemigrantov v pôvodnej a v cieľovej krajine pomocou rodinných väzieb, priateľstva a príslušnosti k etniku.¹¹ Príšahovalci si v cieľovej krajine vytvárajú skupiny s pevnými sociálnymi väzbami. Podstatou je vybudovanie širokej siete kontaktov, ktoré majú slúžiť pre potenciálnych migrantov, najmä však vytvárajú vhodnú východiskovú situáciu pre migráciu príbuzných a tým podporujú ich definitívne rozhodnutie migrovať. V prijímajúcej krajine im dlhoroční migranti vytvárajú počiatočné vhodné podmienky a pomáhajú im začleniť sa do sociálno-ekonomického života. Jedná sa najmä o poskytnutie ubytovania, vybavovanie rôznych povolení, styk s úradmi prijímajúcej krajiny, ale aj hľadanie a možnosť sprostredkovania práce.¹² Spomínané väzby predstavujú určitý druh sociálneho kapitálu, ktorý poskytuje zdroje informácii, sociálnu, finančnú a inú podporu a pomoc. Hlavnou charakteristikou sociálneho kapitálu je jeho konvertibilita do iných foriem kapitálu, predovšetkým kapitálu finančného. Skupiny imigrantov často vytvárajú vlastnú ekonomickú a sociálnu infraštruktúru. Sieť zvyšuje pravdepodobnosť vzniku medzinárodnej migrácie, pretože znižuje náklady a riziká pohybu a zvyšuje čisté výnosy z migrácie. Každý ďalší migrant tak zväčšuje a rozširuje túto sieť a redukuje tak riziká pohybu pre ďalších členov rodiny. Každý akt migrácie vytvára sociálny kapitál medzi ľuďmi, s ktorými je migrant v nejakom vzťahu a zvyšuje šance ich migrácie na úspech. Subjektom migrácie nie je teda len pracovná sila, ale aj rodinní príslušníci, ktorých ekonomické teórie migrácie nezohľadňujú. Vlády nie sú schopné kontrolovať migračné prúdy, nemajú možnosť tieto neformálne siete kontrolovať a navyše rozvoj týchto sietí je uľahčovaný politikou zjednocovania rodín.

¹⁰ Divinský, B.: c.d., s. 22.

¹¹ Castles, S., Miller, M. J.: *The Age Of Migration – International Population Movements in the Modern World*. New York. Guilford Press 1993, s. 22-24.

¹² Na ilustráciu možno uviesť komunity migrantov moslimského vyznania, ktorí si v priebehu druhej polovice 20.storočia vytvorili v Európe celý rad inštitúcií sústreďujúcich sa na náboženské vzdelávanie a uchovávanie moslimskej identity. Sprostredkovaním vzdelania v mešitách, v školách, alebo prostredníctvom vlastných masovokomunikačných prostriedkov budujú a uchovávajú si kontakty medzi islamskou emigráciou a domovskou komunitou. Dôvodom migrácie sa v takýchto prípadoch nestávajú výlučne mzdové rozdiely medzi jednotlivými krajinami, ale už existujúca široká sociálna základňa medzi príšahovalcami s pevnými kontaktmi na domovskú krajinu.

Štefančík, R.: Problém migrácie vo svetovej politike. In: *Medzinárodné vzťahy 2007 – Energetická politika EÚ a boj proti klimatickým zmenám*. Bratislava: Ekonóm 2007, s. 744.

V tejto súvislosti je potrebné spomenúť inštitucionálnu teóriu, ktorá kladie dôraz na vplyv inštitucionálnych subjektov na migračné procesy.¹³ V podstate ju možno považovať za rozšírenie a doplnenie teórie sietí. Ak sa na medzinárodnom poli spustia procesy migrácie, začnú vznikať a postupne sa množiť súkromné inštitúcie a dobrovoľné organizácie, aby uspokojili stúpajúci dopyt vytvorený nerovnosťou medzi veľkým množstvom ľudí, ktorí sa snažia imigrovať a obmedzeným počtom imigračných víz. Táto nerovnováha vytvára lukratívne ekonomické podmienky pre podnikateľov. Na jednej strane sú to humanitárne organizácie, ktoré sa snažia zlepšiť postavenie a hájiť záujmy legálnych pracovníkov a zabrániť vykorisťovaniu nelegálnych migrantov. Poskytujú prístrešie, poradenstvo, sociálne služby a iné. Na druhej strane stoja zárobkové organizácie a podnikatelia, ktorí poskytujú svoje služby za úplatu, ilegálni prevádzачi, falšovanie dokumentov, poskytovanie úžerníckych úverov, ubytovanie, organizovanie manželstiev s občanom cieľovej krajiny a podobne. Všetky tieto inštitúcie a organizácie podporujú rozvoj migrácie a zároveň z nej ťažia. Po istom čase sú tieto inštitúcie migrantom dobre známe a predstavujú sociálny kapitál, ktorý uľahčuje rozhodovanie o migrácii. Podobne ako pri teórii sietí, inštitucionalizovaný migračný prúd je stále nezávislejší na okolnostiach, ktoré ho vyvolali. Ako z uvedeného vyplýva, obsahuje aj mafiánske štruktúry, môže byť a aj je zdrojom nekalých aktivít a kriminality. Snaha vlád obmedzovať migračné prúdy podporuje nárast čierneho trhu, čo samozrejme vyvoláva negatívny ohlas humanitárnych organizácií.

Jedna z novodobých teórií, teória kumulatívnych príčin tvrdí, že postupom času má medzinárodná migrácia sklon sama seba podporovať a to tak, že ďalšie migračné pohyby nastávajú s väčšou pravdepodobnosťou a možnou predvídateľnosťou. Príčinnosť je kumulatívna v tom zmysle, že každý akt migrácie mení sociálny kontext, v priebehu ktorého sa o migrácii rozhoduje a to tak, že dodatočný migračný pohyb sa stáva pravdepodobnejší.¹⁴ Teória pracuje s takzvaným domino efektom, kde medzi jednotlivými prvkami existuje spätná väzba. Pozitívna, alebo negatívna zmena jedného faktora pôsobí pozitívne, alebo negatívne aj na ostatné faktory.

Je možné naznačiť základné spôsoby akými je medzinárodná migrácia ovplyvňovaná kumulatívnym spôsobom:

- Expanzia migračných sietí – každý ďalší migrant rozširuje počet ľudí v zahraničí, ktorí majú nejaký vzťah k migrácii, čo umožňuje znižovanie nákladov na migráciu.

¹³ Massey D. S. et al.: c.d., s. 263-264.

¹⁴ Massey D. S., Arango, J., Pellegrino, A.: *Worlds in Motion – Understanding International Migration at the End of the Millenium*. Oxford 1998.

- Distribúcia príjmov – súvisí s relatívnymi príjmami vzhľadom k ostatným domácnostiam. Tým, že niektoré rodiny dosahujú z migrácie veľké príjmy nastáva nerovnosť v komunite a núti tak chudobnejšie rodiny zapájať sa do migračného procesu. Migrácia veľkého rozsahu vedie k závislému vývoju v emigračných krajinách. Migrácia povoľuje vyšší životný štandard než aký by bolo možné dosiahnuť z lokálnych pracovných podmienok a to núti obyvateľstvo k ďalšej migrácii, aby si udržali úroveň spotreby na ktorú si zvykli a ktorá spôsobí, že ľudia s oveľa menšou pravdepodobnosťou budú investovať lokálne.
- Distribúcia pôdy – jeden z najčastejších nákupov migrantov vo vysielajúcich krajinách je pôda. Táto je však kupovaná pre svoju prestížnu hodnotu ako zdroj príjmov v dôchodkovom období než pre produktívnu investíciu. Tým sa znižuje dopyt po pracovnej sile v poľnohospodárstve a dochádza k väčšiemu sklonu k jej migrácii.
- Organizácia poľnohospodárskej produkcie – farmárske domácnosti, kde člen rodiny je v zahraničí majú obyčajne lepší prístup k finančným prostriedkom a môžu teda uplatňovať intenzívnejšie metódy hospodárenia a mechanizácie, ktoré vytláčajú postupne pomocné sily z poľnohospodárstva. Čím je väčšia migrácia, tým väčšia je kapitalizácia v poľnohospodárstve a tým väčšie nahradzovanie poľnohospodárskych pracovníkov, čo vedie k väčšej migrácii.
- Kultúra migrácie – migrácia sa stáva hlboko zakorenenou a ovplyvňuje chovanie ľudí. Hodnoty spojené s migráciou sa stávajú súčasťou hodnôt celej komunity.
- Distribúcia ľudského kapitálu – selektívny proces spočiatku priťahuje relatívne dobre vzdelanú, vysoko motivovanú a produktívnu pracovnú silu, čo potom vedie k ďalšiemu zaostávaniu a k väčšej migrácii ostatného obyvateľstva.
- Obmedzenie kumulatívnych príčin – ak migrácia pokračuje dostatočne dlhý čas, migračné siete dosiahnu bod saturácie vo vnútri určitej komunity a náklady na migráciu sa už neznižujú tak rýchlo a dynamika sa postupne stráca. Nedostatok pracovných síl a stúpajúce mzdy v domovských krajinách môžu stlmiť emigráciu, respektíve vytvoriť spätný tok.

Ďalšou z moderných teórií migrácie je model reťazovej migrácie a zameriava sa na vnútornú dynamiku migračných procesov. Veľký dôraz kladie na neformálne sociálne siete medzi imigrantmi a domácou spoločnosťou, ale zohľadňuje aj vzťahy imigranta a hostiteľskej spoločnosti. Každá jedna z migrácii je veľmi špecifickým procesom, napriek tomu je medzi

nimi možné nájsť určité spoločné črty. Tento proces popisujú Castles a Miller pomocou nasledujúceho štvorstupňového modelu:¹⁵

- Prvá fáza predstavuje dočasnú pracovnú migráciu mladých, ekonomicky aktívnych pracovníkov, predovšetkým mužov, tiež remitenciu zárobkov a pretrvávajúcu orientáciu na domovskú krajinu.
- V druhej fáze dochádza k predlžovaniu pobytu a k rozvoju sociálnych sietí založených na príbuzenských vzťahoch alebo spoločnej oblasti pôvodu a poskytovaní pomoci v novom prostredí.
- V tretej fáze dochádza k opätovnému zlučovaniu rodín, je sprevádzaná narastajúcim vedomím dlhodobého usadenia, rastúcou orientáciou na hostiteľskú krajinu a vznikom etnických komunít s ich vlastnými inštitúciami – vznikajú asociácie, združenia, obchody, kaviarne, atď.
- Štvrtá fáza predstavuje trvalé usadenie, ktoré je závislé na vládnej politike a chovaní populácie prijímajúcej krajiny a vedie buď k zaručeniu trvalého statusu a eventuálne k získaniu občianstva, alebo k politickému vylúčeniu, socioekonomickej marginalizácii a k formovaniu trvalých etnických minorít.

Podľa autorov, tento model veľmi presne vystihuje migračné procesy z oblasti Stredozemného mora do západnej Európy a Austrálie, a z Latinskej Ameriky a Ázie do Severnej Ameriky po roku 1945. Model možno použiť aj pre migráciu z bývalých kolónií do pôvodných koloniálnych metropol. Problém ale nastáva pri vysvetľovaní migrácie utečencov a pri pohybe vysokokvalifikovanej pracovnej sily.

Záver

Vzorcu a procesy migrácie, najmä v rámci Európy, sú veľmi zložité a migranti tvoria ústrednú súčasť modernej globálnej ekonomiky a politiky. Mobilitu v rámci medzinárodnej migrácie umožňuje stále liberálnejšie a vhodnejšie geopolitické prostredie. Rastúci objem medzinárodnej migrácie obyvateľstva môžu teda ďalej vysvetliť a dokonca aj ovplyvniť rozvíjajúce sa globálne a transnacionálne procesy. Preto v závere je nevyhnutné spomenúť aj ďalšie faktory, predovšetkým politického charakteru, ktoré predmetné teórie a modely nie vždy berú do úvahy, alebo ich spomínajú len okrajovo. V súlade so závermi R. Štefančíka, možno upozorniť aj na také faktory, ktoré majú zásadný vplyv na súčasne migračné trendy,

¹⁵ Castles, S., Miller, M. J.: c.d., s. 25-28.

akým je napríklad to, že k politickým faktorom priťahovania (pull faktory) migrácie patrí predovšetkým stabilný demokratický politický systém a s ním spojená politická stabilita vo vyspelých krajinách súčasného sveta. Ďalej úroveň dodržiavania základných ľudských práv a slobôd, akceptácia národnostných a etnických menšín z pohľadu štátu, ale aj z pohľadu občana. Tiež celková legislatíva upravujúca postavenie prisťahovalcov v krajine, teda ochrana pred politickým prenasledovaním a etnickou diskrimináciou, priaznivá azylová politika a iné. Naopak, k politickým faktorom vytlačania (push faktory) môžeme zaradiť predovšetkým nestabilné politické prostredie v krajine, alebo v regióne. Do tejto kategórie zaraďujeme predovšetkým nedemokratické režimy a s tým súvisiace porušovanie základných ľudských práv a slobôd, vojny či vojenské nepokoje, terorizmus.¹⁶ Zdôrazňujeme, že medzinárodná migrácia z politických dôvodov má zväčša dlhodobý, až permanentný charakter. Zvyčajne sa jedná o jednosmerný pohyb, pretože podobne ako pri ekonomických alebo sociálnych faktoroch medzinárodnej migrácie neexistuje záruka návratu migrujúceho obyvateľstva po konsolidácii politických pomerov do krajiny pôvodu.

Samozrejme, že existuje veľa ďalších modelov a teórií, ktoré sa pokúšajú hľadať odpoveď na otázku čo je príčinou medzinárodných migračných tokov. Na vysvetlenie a postihnutie zložitej problematiky medzinárodnej migrácie je však potrebná kombinácia viacerých teórií a modelov. Tie najreprezentatívnejšie sme sa pokúsili popísať a podať ich stručný prehľad. Výskum súčasných migračných procesov zaiste za použitia metód a nástrojov mnohých vedných disciplín a rôznych úrovní analýz, prinesie celý rad ďalších rozdielnych prístupov a hypotéz pri vysvetľovaní tohto zložitého fenoménu našej súčasnosti.

Použitá literatúra

ABRAHÁM, M.: *Demografia*. Bratislava 1991.

BADE, K. J.: *Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století*. Praha 2004.

BORJAS, G. J.: *Economic Theory and International Migration*. In: *International Migration Review*. Fall 1989, No.32.

CASTLES, S., MILLER, M. J.: *The Age Of Migration – International Population Movements in the Modern World*. New York 1993.

DIVINSKÝ, B.: *Zahraničná migrácia v Slovenskej republike – stav, trendy, spoločenské súvislosti*. Bratislava 2005.

¹⁶ Štefančík, R.: c.d., s. 745.

- DRBOHLAV, D.: *Migrační motivace, regionální a sídelní preference obyvatelstva – teoretická východiska v československé a zahraniční literatuře*. In: Sociologický časopis č. 5/1990, Praha 1990.
- DRULÁK, P.: *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha 2003.
- FASSMAN, H., MÜNZ, R.: *European Migration in the Late Twentieth Century*. Laxemburg 1994.
- GOSS, J. D., LINDQUIST, B.: *Conceptualizing International Labor Migration: A Structuration Perspective*. In: International Migration Review. Summer 1995, No. 2.
- HUNTINGTON, S.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha 2001.
- IOM: *World Migration 2003: Managing Migration – Challenges and Response for People on the Move*. Mezinárodní organizácia pre migráciu. Genève 2003.
- KÁLMANOVÁ, Z.: *Príčiny migrácie a migračné trendy*. In: Almanach. Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky, r. III, č. 2/2008. Bratislava 2008, s. 142-152.
- KLUS, M.: *Vnútrotná migračná politika Európskej únie – Tienistá stránka európskej integrácie*. In: Politické vedy, číslo 1-2/2008.
- LIĎÁK, J.: *Vývoj teoreticko-metodologických prístupov k skúmaniu medzinárodných migračných procesov*. In: Almanach: aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky = actual issues in world economics and politics. Roč. 4, č. 1. Bratislava 2009, s. 6-14.
- MASSEY D. S. et al.: *Causes of migration*. In: *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Blackwell 1997.
- MLÁDEK, J.: *Základy geografie obyvatelstva*. Bratislava 1992.
- SIROVÁTKOVÁ, T., PREMUSOVÁ, J.: *Podmínky a možnosti zaměstnání při kumulaci handicapu na trhu práce*. Praha 1994.
- STOJANOV, R., NOVOSÁK, J., DROBÍK, T., SIWEK, T.: *Migrace jako globální fenomén*. In: Mezinárodní politika č. 10/ 2006.
- ŠTEFANČÍK, R.: *Problém migrácie vo svetovej politike*. In: Medzinárodné vzťahy 2007 – Energetická politika EÚ a boj proti klimatickým zmenám. Bratislava: Ekonóm 2007, s. 739-749.
- WALLERSTEIN, I.: *The modern world system: capitalist agriculture and the origins of the Europe-an world economy in the sixteenth century*. New York 1974.

Trendy zmien v usporiadaní národného, postnárodného a globálneho¹⁷

Milan Márton

Abstrakt

Autor charakterizuje modernu, postmodernu a kozmopolitizmus, ktoré súčasne existujú v období globalizácie. V globalizácii nepostačujú národné rámce v oblasti štátu, politiky, ekonomiky, kultúry. Globalizácia prináša potrebu zmeny paradigmy ekonómie, ale aj civilizácie ako celku. Je potrebné prehodnotiť východiská ekonómie a spoločenských vied.. Krízy a konflikty poukazujú čoraz viac na potrebu reforiem v svetovej politike a ekonomike. Na záver autor načrtáva niektoré scenáre možného vývoja.

Kľúčové slová: moderna, postmoderna, kozmopolitizmus, zmena paradigmy, ekonómia, národné a globálne

Abstract

The author characterizes modernism, post-modernism and cosmopolitanism, which co-exist in the age of globalization. From the point of view of globalization, national prospects of state, politics, economics and culture are no longer sufficient. Globalization brings about the necessity of a change in the paradigm of economy, as well as of the civilization as a whole. Crises and conflicts show an ever growing necessity of reforms in the area of world politics and economy. Concluding, the author outlines several possible development scenarios.

Key words: modernism, postmodernism, cosmopolitanism, change of paradigm, economy, national and global

Úvod

Túžba človeka po istote, poriadku a zrozumiteľnom svete patrí k základným existenciálnym túžbam človeka. V sociálnej rovine sa prejavuje mimo iného aj snahou o konštituovanie čo najstabilnejšieho sociálneho poriadku, či už je to ordo amoris - boží poriadok hierarchizovaný, stabilizovaný a sankcionovaný Bohom, alebo poriadok, ktorý verí v možnosť dokonalého usporiadania sveta na báze ľudského rozumu, ktorý je typický pre modernu. Žijeme však v dobe, ktorá je charakterizovaná vysokou mierou neistoty, rizika.

¹⁷ Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č.1/056108.

Dokonca pojem rizika sa stáva centrálnym pojmom v jednej z najznámejších koncepcií súčasnosti – koncepcie rizikovej spoločnosti Ulricha Becka, ale má významné miesto i v iných konceptoch interpretácie súčasnej situácie. Ekologické riziká, riziká plynuce z chudoby, rastúcej sociálnej nerovnosti, rozmazanie hraníc vojny a mieru, terorizmus, reflexie rôznych kríz, ktoré sprevádzajú západnú civilizáciu už od 19. storočia ako kríza kultúry, či najnovšie finančné a hospodárske krízy,... Z nich najmä tá, ktorú prežívame spochybnila tak účinne ako snáď nič doteraz základnú paradigmu hospodárskeho usporiadania, neoklasickú, neoliberalnú paradigmu ekonómie. V nasledujúcom poukazujeme na niektoré kontexty metodologických limitov ekonómie ako vedy, najmä na jej redukcionizmus v podobe ekonomickej racionality, ako aj na prelínanie paradigmy moderny, cez nihilizmus postmoderny k formovaniu východísk pre novú paradigmu ekonómie a politiky.

K ohraničenosti teoretických východísk a nástrojov

Základné východiská na ktorých aj doteraz v prevažnej miere stoja spoločenské vedy sú sformulované v novoveku. Modelom sveta je hierarchicky usporiadaný, vnútorne koherentný celok, kde dominuje moderný typ racionality, prevláda mechanický typ pohybu, atomizmus. Podobne je tomu i v teóriách spoločnosti, v ekonómii, v chápaní mechanizmov trhu, ktoré dosahujú rovnováhu v ľubovoľnej pozícii kontinua, bez toho aby sa menili podsystémy a vzťahy¹⁸. Atomizmus sa prejavuje i v chápaní práce a kapitálu, ako oddelených entít, ktoré sa v procese produkcie nemenia. Vzťahy sa usporadúvajú cez neviditeľnú ruku trhu, ktorá je chápaná ako prírodný zákon. Tento, v podstate, kvantitatívistický model sveta, do ktorého je uzavretá i klasická ekonómia, keď zdôrazňuje len pozitívnu ekonómiu, nemá vo svojich základoch schopnosť prekonať dualizmus racionality a normativity. Sociálny svet, sociálne vzťahy, etické hodnoty a normy, sociálne postoje,... ich premenlivá dynamika ostáva mimo schopnosti vyjadriť celostne vnútorne diferencovanú jednotu racionality a morality, sociálneho sveta človeka a spoločnosti.

Dichotomické myslenie novovekej postkarteziánskej vedy v podobe dichotómie faktu a hodnoty, racionality a morality, emócií, majú v ekonómii svoju špecifickú podobu. Oddelenie pozitívnej a normatívnej stránky správania, oddelenie etiky a ekonómie, je, podľa

¹⁸ K systematickejšiemu výkladu novovekej racionality pozri: Černík, V., Vicieník, J., Višňovský, E.: Historické typy racionality. IRIS Bratislava 1997, s.96 a n.

názoru A. Sena jedným z hlavných nedostatkov súčasnej ekonomickej teórie¹⁹, ktorý ekonómiu ochudobňuje. Takéto postoje ekonómov majú zrejme svoje korene svojej inšpirácie a metodologické východisko u D. Huma, ktorý pokladal snahu o odvodenie hodnotového súdu z deskriptívnej analýzy za neriešiteľnú.

V základoch neoklasickej paradigmy je metodologický individualizmus, jednodimenzionálna racionalita predstavovaná redukcionistickým modelom homo oeconomicus²⁰. Racionalita konania takéhoto individua je slepá k dôsledkom, k etickým hodnotám, k ekologickému a sociálnemu rozmeru. Pritom je táto uzavretosť prezentovaná ako objektívna zákonitosť konania ľudí. Svoju objektivitu a príslušnosť k novovekej vede, ktorá je vymedzená ako empirická, prezentuje matematizáciou ekonómie v duchu zásady, že akékoľvek myslenie sa stáva vedou natoľko, nakoľko obsahuje matematiku. Zdôvodnenie ekonómie matematikou vlastne žiadnym zdôvodnením nie je, pretože jazyk matematiky v ekonómii môže vyjadriť len to, čo sme do neho vložili. Matematika samotná je vlastne tautológiou, ako logická metóda je transcendentálnou.²¹

Bez toho aby sme spochybnili užitočnosť matematiky, je potrebné aby bola „naplňovaná“ obsahom a konfrontovaná s empiriou, s realitou²². Túžba po istote je zdanlivo naplnená elegantnými konštrukciami matematického aparátu.. Matematizácia ekonómie je „dôkazom“ jej vedeckosti, cez matematiku participuje ekonómia na zložitom svete vedy typickom pre novoveké myslenie, na novom náboženstve – náboženstve vedy. Takto môže ekonómia a ekonómovia patriť k vyvolenej podobe veriacich (aspoň v prípade pozitívnej ekonómie) a tá časť ekonómov, ktorá chce interpretovať ekonómiu i z pozícií normatívneho, je druhou časťou ekonómov ostrakizovaná. Svetoznámy ekonóm W. Leontief, ktorého ťažko možno upodozrievať z apriórnej zaujatosti voči matematike, napr. uvádza: „nekritický entuziazmus matematického formulovania má často tendenciu zakrývať kľúčové obsahové nuansy argumentácie, ktorá prebieha za fasádou algebraickej symboliky a „istoty“... V žiadnej inej oblasti empirického výskumu²³ nebol použitý tak masívny a sofistifikovaný matematický aparát s tak irelevantnými výsledkami.“ Väčšina z ekonomických modelov „je len

¹⁹ Sen, A.: Etika a ekonomie. Praha Vyšehrad 2002. Ide o jednu z najinšpiratívnejších a najcitovanejších prác na danú tému. Autor je nositeľom Nobelovej ceny za ekonómiu.

²⁰ Autor sa tejto problematike podrobnejšie venuje v štúdií “ K univerzálnosti, situatívnosti a relevancii modelu homo oeconomicus. In: Ekonomický časopis, č.2, s.164-172.

²¹ O tautologickom charaktere logiky a matematiky pozri Wittgenstein, L.: Logicko-filozofický traktát, odstavce 7. In: Antológia z diel filozofov IX. Logický pozitivizmus a filozofia prírodných vied.

²² Zložitý, sofistifikované modelovanie v oblasti bankovníctva, financií, trhov, môže viesť, najmä v podmienkach vysokého stupňa virtualizácie ekonomiky, k strate kontextu s realitou, čo sa zrejme pri dnešnej finančnej kríze aj stalo.

²³ W. Leontief má na mysli ekonómiu.

bezmyšlienkovite hromadne produkovaná bez akejkoľvek praktickej aplikácie²⁴. Podobne skepticky sa vyjadruje aj T. Sedláček: „Pokiaľ sa od ekonóma žiadajú praktické rady obráti sa k empirickým (napr. historickým alebo komparatívnym) štúdiám, alebo použije praktický rozum. Skutočné modely môže často v otázkach hospodárskej politiky použiť maximálne ako okrasný prvok.“²⁵

Zreteľne je to vidieť aj pri rozčarovaní z matematických nástrojov ekonomickej vedy, keď mnohí ekonómovia zoči-voči zainteresovanej verejnosti kritickejšie pristupujú k vlastným teoretickým konštrukciám, ktoré im viac-menej vychádzali v dobe keď mechanizmus trhu pravidelne fungoval, ale v dobách krízy sa ukazuje, že metafora mechanizmu (či hry), je vo vzťahu k životu, k ekonomickej realite nepostačujúca. Vidieť to najmä vtedy keď sa „mechanizmus“ pokazí. „Ekonómovia nielenže nedokážu opraviť mechanizmus, ktorý prestal fungovať podľa ich predstáv, ale ani po osemdesiatich rokoch sa nezhodnú na tom, čo ho uviedlo do pohybu.“²⁶

Zdá sa, že veda je to skôr možná do minulosti, keď sú vzťahy „usadené“, petrifikované, alebo redukované na prvky, kde hľadáme vzájomné vzťahy. Teda vtedy keď skúmame objekt skôr „in vitro“.

Premeny národných poriadkov v období globalizácie

Idea neoliberalizmu, po historickom znovuoživení a posilnení v druhej polovici 20. storočia, prispela k pádu totalitných režimov, pričom otvorila i isté pole nežiadúcim aktivitám a po rozpade bipolarity sveta a rastu ekonomických problémov, i zosilneniu viacerých extrémnych hnutí, ktoré sa v rôznej podobe vynárajú zo starého, zanikajúceho sveta ideológií. Napriek pozitívam revitalizácie neoliberalizmu, ktorý, najmä po období studenej vojny, priniesol aj posilnenie priestoru pre slobodu, demokraciu, ľudské práva, súčasná finančná a hospodárska kríza poukazuje na to, že tak ako sa historicky opotrebovali idey nacionalizmu, komunizmu, reálneho socializmu, osvietenstva, etc., práve tak sa opotrebovala aj ideológia neoliberalizmu najmä v jej podobe pretendujúcej na univerzálne a absolútne riešenie problémov. Neoliberalizmus triumfujúci najmä po páde železnej opony a konci studenej vojny, najmä v podobe Fukujamovej koncepcie konca dejín a harmonického demokratického,

²⁴ Leontief, W.: Theoretical Assumptions and Nonobserved Facts. Cit. podľa Mini, P.: Philosophy and Economics, s.6.

²⁵ Sedláček, T.: Ekonomie dobra a zla: po stopách ľudského tázání od Gilgameše po finanční krizi, s. 206.

²⁶ Tamtiež, s.210. T. Sedláček tu poukazuje na fakt, že dodnes nie sú ukončené diskusie, či veľkú depresiu v 30. rokoch ukončilo aplikovanie keynesiánskej hospodárskej politiky, alebo zbrojenie v súvislosti s prípravou 2.svetovej vojny.

neoliberálneho raja, do ktorého sa postupne dostanú všetci,²⁷ sa stal v tomto období rozhodujúcou silou, ktorá stanovovala politické i etické normy. Pod hrozbou exkomunikácie je stále znova a znova upevňovaný kult všetko riešiaceho svetového trhu. Odmenou za plnenie príkazov tejto viery má byť odstránenie chudoby, sociálnej exklúzie, etc. Nastáva obdobie akéhosi nového blahobytu, spravodlivosti, ktoré rieši sociálne problémy a robí ideu sociálneho štátu zbytočnou, pretože trh postupne naplní všetky sociálne projekty a sny ľudstva.

V tejto globálnej hre trhu, ktorej sekundujú národné politiky formovaním politických noriem, ktoré napomáhajú pri optimalizácii liberalizácie hospodárstva (deetatizácie, deregulácie trhu pracovných síl, sociálneho poistenia, e t c.) vystupujú v rámci národných politických arén. Vo svojej sebareprezentácii však aktéri globálneho trhu tvrdia, že trh je jediným možným efektívnym riešením globálnych problémov a legitímnym predstaviteľom globálnych hodnôt. Prejavuje sa to najmä v spomínanom odstránení chudoby, kde globálni hráči presvedčajú, že jedine ich hra prináša pre aktérov win – win situácie.²⁸

Impozantná sila transnacionálnych aktérov vzbudzuje presvedčenie o legitímnosti ich postupov a reálnosti ideológie, ktorou zdôvodňujú svoje kompetencie a legitimitu. „Čaro“ tejto utópie sa stráca jednak jednoduchým nazretím do štatistík, ktoré svedčia o raste chudoby, o prehlbovaní nerovnomernosti vývoja, raste počtu chudobných v najbohatších štátoch sveta, ako aj s neúspechmi, ktoré zaznamenáva v období kríz, globálnych deformácií a konfliktov.²⁹ Nadnárodní aktéri sa „vyvážujú“ zo systému národných ekonomík a vytvárajú globálne štruktúry. Z národných štátov sa stávajú exekutívne orgány neoliberálneho svetového trhu a jeho aktérov. Pravidlá stráži MMF, ktorý kontroluje a aplikuje neoliberálne normy hospodárenia na národnej, či komunálnej rovine. Štát má realizovať politické reformy, ktoré ho zoštíhlia, uvoľnia prekážky obchodu, trhu pracovnej sily a budú vyvíjať tlak na

²⁷ Ide o prácu F. Fukuyamu: Konec dejín a posledný človek. U Fukuyamu, podobne ako pri viacerých autoroch v minulosti, prichádza k liberalizácii a víťazstvu demokratického kapitalizmu. Aj preto je Fukuyama niektorými autormi nazývaný ako posledný prorok nového poriadku. Neskôr však sám Fukuyama zmiernil svoj optimizmus.. Je otázkou, či žijeme vo fáze konca dejín, kde sa síce stávajú udalosti, ale neexistuje dominancia jednotiaceho pohybu, absentuje jeho zmysel. Je tento stav víťazstvom inštrumentálnej racionality techniky a trhu, dovŕšením procesov racionalizácie a modernity, ktoré našli formu usporiadania spoločnosti, ktorá zodpovedá nemennej prirodzenosti človeka, alebo je to predzvesť konca civilizácie, straty jej zmyslu?

²⁸ Rôzni autori uvádzajú rôzne odhady o win – win situáciách – od pesimistických odhadov blížiacich sa nule až k 15-20%. Pristupuje k tomu aj problém asymetrie moci a váha aktérov na trhu. Ideálny stav je iba abstrakciou.

²⁹ Dostatočne známe sú fakty, že 40% svetového majetku je v rukách 1% ľudí a 50% obyvateľov sveta má k dispozícii len 1% bohatstva. Prítom rast nerovnosti nie je len po línii Sever – Juh, ale aj vo vnútri najrozvinutejších krajín. Napr. v krajinách EÚ žilo v roku 1998 takmer 60 miliónov ľudí v chudobe, ako uvádza A. Giddens v práci Tretí cesta a její kritici, s. 93. Pozoruhodné na tom je, že ide o stav pred veľkým rozšírením EÚ o krajiny strednej a východnej Európy. Šokujúci je aj ďalší údaj. Podľa odhadov 1,2 – 1,5 miliardy ľudí na zemeguli má menej ako jeden US dolár na deň.

občanov na zvýšenie výkonnosti. Ciele globálnych finančných trhov sa takto stávajú základnou orientáciou vnútornej, národnej politiky. Politicky a ideologicky je táto orientácia na otvorenosť zdôvodňovaná prísľubom participácie národa na bohatstve. To, čo vystupuje ako nepolitická, neutrálna, „čisto ekonomická“ požiadavka racionálneho a nevyhnutného konania je vlastne globálna reformná svetová politika.

Svet bez hraníc propagovaný v tejto reformnej politike, je svetom bez hraníc pre mobilný kapitál. Dokonca je možné povedať, že situácia kedy proti medzinárodnému finančnému kapitálu, transnacionálnym korporáciám stoja národné štáty ako aktéri na medzinárodnom svetovom trhu, je pre mobilný kapitál vyhovujúca, pretože vo väčšine prípadov nepredstavujú národné štáty rovnocenného aktéra. Ich exklúzia zo svetového hospodárstva je jednoduchá – kapitál tam nebude investovať, Táto predstava sveta ako je realizovaná v dnešnom globalizujúcom sa svete je dlhodobo neudržateľná. Existujú i argumenty, ktoré silne spochybňujú schopnosť sebareprodukcie neoliberálneho režimu. Medzi ne patrí napr. spomínaný rast chudoby, nerovnomernosti v spoločnostiach ale i medzi nimi, z čoho pramenia konflikty a rôzne riziká. Významným rizikom je aj finančná nestabilita zvyšovaná ekonomickou svetovou rizikovou spoločnosťou (U. Beck). Prejavom sú regionálne finančné krízy, ale aj svetová finančná kríza, ktorú práve prežívame.

Ďalším aspektom súvisiacim s globalizačnými procesmi a mobilitou kapitálu je i znižovanie veľkosti daní, ktoré platia nadnárodné spoločnosti a znižovanie schopnosti vlád vymáhať ich. Vznikajú rozpory medzi slobodou a kapitalizmom, demokraciou a trhom. Znížený príjem štátov z daní sťažuje financovaných obecných statkov a dohier. Bez daní neexistuje kvalitná infraštruktúra, vzdelanie, problematická je aj zdravotná starostlivosť. Zdanenie vystupuje i ako prijatie zodpovednosti voči spoločenstvu a bez neho nie je fungujúca verejnosť a bez nej nie je ani legitimita aká je očakávaná v demokracii. Na tieto problémy „Svätá trojica deregulácie, liberalizácie a privatizácie“ (U. Beck) nemá riešenie.

V realite, ale aj v jej reflexii v spoločenských vedách, v konaní politikov, či v chápaní vlastnej národnej a kultúrnej identity sa preplietajú postupy a kategórie, ktoré sa sformovali z perspektívy národných štátov, národných ekonomík, národných kultúr a politikov so scenármi nového, s formovaním nových paradigiem, ktoré vznikajú ako prejav reflexie nedostatočných rámcov, východísk a kategórií vzniknutých z perspektívy národných rámcov na interpretáciu nového, alternatívneho, ktorého hľadanie sa už dávnejšie stalo nielen nevyhnutnosťou, ale aj

reálnou súčasťou výskumu v mnohých spoločenských vedách, ako aj hľadania nových riešení a prístupov vo sfére financií, politiky a iných sfér života spoločnosti.

Nie je prekvapujúce, a udialo sa to už v dejinách ľudského myslenia mnohokrát, že nové javy sa pokúšame vysvetliť starou paradigmou a extrapolovať ju i na nové javy. Explanácia novej reality starými kategóriami poukazuje na ich hranice a potrebu nových kategórií, či aspoň zmeny ich obsahu. Často tým vytvárame zdanie, že niečo riešime a v spoločenských vedách, ale aj v sfére politiky, či ekonomiky, je to o to silnejšie, že staré východiská sú spojené so silnými ekonomickými, politickými, či individuálnymi záujmami existujúcich mocenských štruktúr. Nová realita však presahuje staré scenáre a uniká im. Prejavuje sa to u hercov na scéne domácej, či svetovej politiky, ktorí musia bezprostredne reagovať na nové javy a presvedčiť občanov, že dokážu zvládnuť nové procesy a javy. Podobne je to i v ekonomike a ekonómii, kde sa na nové mutácie „chorôb“ predpisujú tie isté lieky, ktoré chorobu vyvolali. Prejavuje sa to napr. v mnohých reakciách na svetovú finančnú krízu, kde sa k jej riešeniu pristupuje z pozícií tých istých kategórií a mnohí analytici považujú za riešenie na „prebytok“ voľnosti trhu ešte viac trhu. (Pritom často sa súčasne na záchranu krachujúcich bánk, priemyselných podnikov dožadujú pomoci od štátu, ktoré čo najviac upierajú jeho úlohu v ekonomike a snažia sa minimalizovať dane – v ideálnom prípade na nulu. Strata dôvery jedných finančných inštitúcií, či priemyslových gigantov voči druhým a sebe navzájom poukazuje na istú „zacyklenosť“, či nedostatočnosť inštitúcií a inštitútov slobodného trhu, pričom obnovu dôvery má garantovať štát (garancia vkladov, úvery pre podnikateľov, záchranné balíčky,...).

Tieto situácie už nie sú riešiteľné kategóriami a postupmi národného štátu. „Stará hra“, ako konštatuje U. Beck, už nie je možná.³⁰ Už neexistuje výlučný scenár kolektívneho konania na svetovej scéne určený národnými štátmi a systémom medzinárodných zmlúv a vzťahov, už to nie je hra striktne determinovaná a vypočítateľná, nie je to straight jacket, či single exit z teórie hier, ale čoraz menej vypočítateľná hra, v ktorej hrá čoraz viac aktérov, staré herné pravidlá sú čoraz viac spochybňované, organizácie a inštitúcie sú dynamicky

³⁰ U. Beck koncipuje súčasný pohyb, ak máme použiť metaforu A. Tofflera, ako isté prelievanie sa vln, ktoré tvoria jednotlivé paradigmy: 1. prvá moderna s paradigmou metodologického nacionalizmu, 2. druhá moderna s paradigmou metodologického kozmopolitizmu a 3. postmoderna s paradigmou metodologického nihilizmu. Prehľadne toto rozdelenie uvádza, napr. na s. 92 svojej práce *Moc a protiváha moci...* U. Beck predstavuje v práci východiská metodologického kozmopolitizmu, ktorý ruší a rekoncipuje pojmy sociálnych vied. Vymedzuje sa tým voči postmoderne s jej nihilizmom. Autor sa prikláňa skôr k názoru, že istý nihilizmus postmodernej je reflexiou prebiehajúceho procesu rozpadu paradigmy modernej spoločnosti a stupňom k pochopeniu potreby redefinície pojmov spoločenských vied (rodina, trieda, demokracia, štát, vláda, verejnosť, politika etc.). Z tejto pozície je potom potrebné vidieť Beckov náčrt druhej moderny z pozícií metodologického kozmopolitizmu.

premenlivé. Stará hra na istotu, suverenitu v rámci národného štátu je silne narušená. Moderný štát je budovaný ako územný štát, ako národný štát, ktorý je suverénny a autonómny. Je zdôvodnený právom národov na sebaurčenie a rieši úlohy práva, spravodlivosti, bezpečnosti a blahobytu na svojom území, rozlišuje sa to, čo je vo vnútri a čo je vonku – za hranicami, sociálne nerovnosti sú analyzované len dovnútra štátu. Moderný štát je spojený s industrializáciou, trhovým hospodárstvom, demokraciou, formovaním národnej kultúry, národných jazykov a literatúr. V hodnotovej oblasti dominuje exklúzia, vymedzenie my a oni, partikularita prevažuje nad univerzálnosťou. Je tu snaha presadiť jednotnú národnú kultúru, ktorá sa homogenizuje na národnej báze, na báze väčšiny voči menšine. Kľúčovými pojmami sa stávajú pojmy kultúrnej a etnickej asimilácie a integrácie³¹.

Národné spoločnosti teda majú tendenciu vytvoriť etnické spoločenstvo, ktoré je kultúrne homogénne, vymedzuje sa voči iným a vidí svet cez optiku priateľ – nepriateľ, vytvára spoločné mýty a účelovo transformuje pamäť národa. Na tomto je vybudovaná integrovaná spoločnosť, ktorá umožňuje sociálnu spravodlivosť, demokraciu, politiku atď.

Globálny pohyb kapitálu je však polyetnický, kultúrne nehomogénny, presahuje hranice štátu aj vnútropodnikovou mobilitou.. Štát už prestáva byť vopred danou entitou, je nevyhnutné predefinovať ho v základných funkciách. Celý tento pohyb sa, podľa U. Becka, deje tak, že sa do centra dostávajú vzťahy medzi politickým a ekonomickým priestorom.³²

Transnárodné korporácie, organizácie vytvárajú „translegálne“ panstvo, ktoré pôsobí cez národné hranice tak, aby realizovalo ciele svetového trhu. Vznikajú formy delenej suverenity medzi štátom a aktérmi svetového hospodárstva. Otázkou je, kto rozhoduje o legitimitate zmeny pravidiel hry. Globálny poriadok je vo svojich legitimitizačných základoch medzinárodným poriadkom, ktorý je odvodený z legitimacy národného štátu.³³

Kríza novovekej racionality s dominanciou rozumu, s vierou v jeho neobmedzené možnosti sa začína dostávať do problémov zoči-voči nezvládnutým problémom človeka a prírody, vo vzťahu k ekologickým, sociálnym, politickým problémom, ktorým je človek nútený čeliť už od 19. storočia. Ekonómia uchopuje niektoré z týchto problém v pojme negatívnych externalít, ktorých odstraňovanie však nie je motivované zvnútra ekonomického mechanizmu, ale vonkajším tlakom cez tlak verejnosti a legislatívnych noriem.

³¹ Beck, U.: Moc a protiváha moci v globálnom veku. Nová ekonomie svetovej politiky, s.27 a n.

³² V podstate celá citovaná práca U. Becka je venovaná metamorfózam svetového hospodárstva a koncipovaniu novej ekonomie svetovej politiky.

³³ Beck, U. cit. dielo, s.43 a n.

Jednou z masívnych, veľmi rôznorodých a často ťažko uchopiteľných reakcií na tieto problémy je veľmi rôznorodý prúd myslenia, ktorý býva označovaný ako postmodernizmus. Tento prúd obsahuje „bezbrehý“ postmodernizmus, ale aj to, čo sa niekedy označuje ako jej racionálne jadro. J. Habermas chápe postmodernu skôr ako nezavŕšený projekt moderny.³⁴ ktorý sa snaží o jej naplnenie inými prostriedkami, v iných sociálnych a kultúrnych vzťahoch. J. F. Lyotard však naopak tvrdí, že projekt moderny je v postmoderne likvidovaný, pretože veľké narácie o emancipácii o slobode ľudstva sa nenaplnili, čoho dôkazom Osvietením, ktorým sa končí osvietenstvo, vek rozumu³⁵. Veľmi častým vymedzením postmodernity, a nielen filozofickej, je radikálna pluralita. Postmoderna, podľa W. Welscha, nie je antimodernou, ale patrí k moderne ako jej transformácia. Forma je modernou, ktorá sa zbavila novovekých prímiesí³⁶. V zásade však i koncepcia radikálnej plurality neprekonáva dichotómiu jedného a mnohého, pretože čas veľkých projektov skončil, pretože tie skončili s totalitarizmom a násilím. Diskurz v rámci novovekej racionality, ktorá predpokladá homogénny a nemenný základ vedie k zdôrazňovaniu jedného, t.j. jednoty alebo plurality. Z vývinového aspektu je však potrebné zohľadniť aj možnosť vytvorenia nového celku novej jednoty, s iným vnútorne dynamickým základom.

Na rozdiel od toho čím by sme mohli charakterizovať modernu v rámci národného celku ako metodologického východiska, postmoderna preferuje postpolitický názor na svet, zrušenie hraníc, stav, ktorý už nie je stabilný, ale premenlivý a ako ho charakterizuje Z. Baumann – tekutý, vzniká globálny kultúrny priemysel, kultúra je zbavená hraníc, stav, ktorý je charakterizovaný pluralitou bez hierarchií, univerzálnou koexistenciou kultúrnych rozdielov, otvorenými identitami, či už u jednotlivcov alebo spoločnosti, relativizmus hodnôt je univerzálny, etické hodnoty a postoje sú neporovnateľné, existujú kultúrne rozpory v globálnom kapitalizme, etc. Snáď najvýznamnejšie tu dominuje nihilistické východisko.

Výsledkom postmodernej situácie je radikálna pluralita kultúr, odesencializované identity, relativizmus hodnôt, pluralitné identity, postpolitické názory na svet, pluralita nehierarchizovaných racionalít, etc. na jednej strane, na druhej strane je tu však jedna racionalita, ktorá sa presadzuje a seba prezentuje ako univerzálna a v tomto univerzalistickom geste vystupujú plurality, či už na rovine individuality alebo spoločnosti skôr ako komplementárne, ich konanie akoby dostávalo zmysel cez presadenie ekonomickej racionality

³⁴ J. Habermas formuluje tento koncept na viacerých miestach. V zhustenej podobe je to napr. v práci *Moderna – nedokončený projekt*, ktorá vyšla vo výbere prác *Za zrkadlom moderny*. Bratislava, Archa 1991.

³⁵ Lyotard, J. F.: *Postmoderná situácia*. In *Za zrkadlom moderny*.

³⁶ Welsch, W.: *Naše postmoderní moderna*. Praha. Zvon 1994.

v jej neoliberalnej podobe, v podobe globálneho trhu. Táto racionalita je seba prezentovaná ako spontánna sila, ktorá dokáže uviesť do harmónie národné usporiadanie ekonomík s nadnárodnými procesmi.

Smerovania ďalšieho vývoja

Na úrovni národných štátov rozhoduje v kľúčovej miere o ich exklúzii, chudobe zapojenie do svetového trhu, o čom ale nerozhodujú legitímne zvolení politici, ale „niekto“ zvonku. Na jednej strane je tu globálna moc kapitálu, financií inštitucionalizovaná v nadnárodných organizáciách a na druhej strane nezvládnuté sociálne, civilizačné, ekologické a iné súvislosti, ktoré vytvárajú pocit ohrozenia. A práve pocit ohrozenia vedie k možnosti podpory svetovej verejnosti konceptu novej organizácie svetovej ekonomiky, iného pohľadu na možnosť vytvorenia toho, čo U. Beck nazýva „kozmpolitným štátom“, ktorý predpokladá rozvinutie občianskej (či svetoobčianskej) spoločnosti ako protiváhy svetovej globálnej finančnej moci. Aj keď vo svete kde sú médiá väčšinou ovládané finančným kapitálom a produkujú obraz človeka, ktorý je uzavretý vo svete konzumu, nie je jednoduché presadzovať iné hodnotové preferencie ako tie, ktoré vychádzajú z hodnôt konzumu, zverejňovanie rizík súčasného vývoja hospodárstva, politiky, vedy, ale aj každodenného života, vytvára veľký tlak na zodpovedné konanie a prijatie zodpovednosti za vývoj aj pri veľkých transnacionálnych korporáciách, ktoré obvykle presúvajú zodpovednosť na politikov.

Je potrebné vytvoriť taký model vzťahu štátu a svetového spoločenstva, ktorý dokáže rešpektovať pluralitu, bude akceptovať nový vzťah univerzálneho a partikulárneho kde univerzálne nebude znamenať likvidáciu partikulárneho, ale bude jeho podmienkou, formovať novú typológiu nadnárodných foriem života, rešpektovať druhého, ktorý je inkluzívne prítomný v doteraz exkluzívnom hodnotovom systéme atď.

Tento pohyb k premene je možné pozorovať už dnes. Ktorý konkrétny model usporiadania vzťahov, či scenár vývoja, nadobudne prevahu je veľmi ťažké spoločenským vedám určiť. Vedomie zodpovednosti, ktoré prekračuje úzke ekonomické, národné, či štátne hranice, vedie k utváraniu projektov, ktorý by mali vytvárať nové svetoobčianske, či kozmpolitné tradície. Pritom kozmpolitný projekt by, podľa U. Becka nemal byť uzatvorený v starých kategoriálnych schémach. Napr. ľudské práva sa stali predmetom ideologických bojov v studenej vojne.

Jedným z kľúčových problémov nových trendov v súčasnom vývoji je otázka legitimizácie. Kozmopolitizmus má, podľa U. Becka, k dispozícii autonómne legitimizačné zdroje a uvádza príklad ľudských práv, kde s odvolaním sa na ne sa narušuje monopol štátu. Je tu však nebezpečie, že „nepravý kozmopolitizmus“ (Beck) iba využíva kozmopolitnú rétoriku – mieru, ľudských práv, globálnej spravodlivosti – pre národné záujmy. Transcendentálna morálna požiadavka kantovského³⁷ typu sa tu spája s národnými, imperiálnymi požiadavkami. Cieľom by však malo byť skôr rozvinutie kozmopolitnej formy štátnosti, ktorá by v globálnej občianskej spoločnosti spojila občiansku spoločnosť a štát. Táto občiansko-spoločenská forma kozmopolitného štátu by mala uskutočniť vnútorne štrukturovanú a protirečivú mnohosť a postnacionálny až postglobálny poriadok.

Kozmopolitný režim stráca, ale aj absorbuje, svojich nepriateľov, tým sa však vonkajšie rozpory stávajú vnútornými, ktoré určujúcim spôsobom spoluutvárajú novú politickú štruktúru, nové politické a inštitucionálne formy. Tieto by mali riešiť aj také problémy ako je problém priority ľudských, či obchodných práv, priority ekologického, či ekonomického atp.³⁸

Koncepcia kozmopolitizmu a legitimita kozmopolitického režimu je zdôvodniteľná jeho osvedčením v praxi, či formálne cez prevládnutie lepšieho argumentu v každej mysliteľnej komunikácii v ideálnej rečovej situácii.³⁹

Hocijako podnetná a známa je koncepcia kozmopolitného režimu U. Becka ani ona sa nemôže vyhnúť riziku napr. všeobecne záväznej definície dobra, ktorá by bola nadčasová, bez alternatívy. Istou možnosťou ako minimalizovať toto riziko je, podľa U. Becka, splynutie ľudských práv a demokracie v rámci svetovej politiky.

Stáva sa potrebným vytvoriť nový systém hodnôt, novú paradigmu civilizácie, ktorá by bola schopná vytvoriť celoplanetárne základy pre fungovanie sveta. Takýto systém však

³⁷ V dejinách je možné nájsť mnoho príkladov. Kontrafinalita európskeho myslenia už od Aristotela a antického teoretického ideálu má tendenciu k univerzalizácii a zovšeobecňovaniu. Tak sa prezentujú mnohé partikularity ako univerzálne, čo sa dá ilustrovať mnohými hodnotovými systémami. Vo filozofii nemeckého národného obrodzenia sa prezentuje nemecký národný duch ako najvyššia forma sebauvedomenia ľudstva a cez ňu sa postupne obrodí svet. Podobné sa prezentovala i leninská etika v univerzalistickom a exkluzívnom nároku na hodnotový systém, ktorý spasí ľudstvo. Obdobné nároky je možné odvodiť i z Fukujamovej predstavy o konci dejín. Zrejme nie je náhodné, že Fukujama vychádza z Hegelovho konceptu.

³⁸ Tieto problémy rieši vo svojej práci aj D. Held. Pozri: Held, D.: *Cosmopolitanism*, Cambridge. Polity press 2002.

³⁹ Ide o termín, ktorý formuloval vo svojej, už klasickej, práci *Teória komunikatívneho konania* J. Habermas. V súvislosti s tým je tu i zaujímavý kontext možného vnášania sebaoptvrdujúcej argumentácie do diskurzu. Tak ako bolo „vnášané“ vedomie konceptu národa intelektuálmi v istých historických súvislostiach, je možné i dnes tematizovať diskurz so zameraním na európske, či svetové občianstvo a nadväzujúce koncepty.

nie je legitimizovateľný cez obmedzené rámce národného štátu, národnej kultúry. Reformné projekty, idey by mali byť sprevádzané reformnou praxou svetovej politiky. Niektoré kroky reforiem, resp. aspoň ich potreba, je už všeobecne uznávaná. Ide napr. o isté „reasonable outcomes“⁴⁰, napr. o potrebu reformy Svetovej banky, WTO, MMF, ktoré by sa mali stať transparentnejšími, viac demokraticky reprezentatívnymi. Potrebná je i reforma OSN, posilnenie inštitúcií a dohôd, ktoré reagujú na globálne problémy, ako je napr. Kjótsky protokol, Medzinárodný trestný tribunál a i.

Do kategórie vízií skôr patria napr. úvahy o svetovom občianstve, resp. svetovom parlamente, aj keď svetová verejnosť sa postupne vytvára. I na úrovni OSN vyšla správa Komisie pre politiku svetového poriadku The Commission on Global Governance – Our Global Neighbourhood. Nejde pritom o svetovú vládu (Government), ako to niektorí pochopili, ale o svetové usporiadanie, poriadok (Governance). I táto vízia predpokladá zachovanie národných štátov ako aktérov.

Napriek istému nepochopeniu, krízy, konflikty aj odpor voči globalizácii, či neoliberalizmu, podporujú globalizáciu a vytvárajú nový horizont uvedomovania si globalizácie. Postupne sa vytvára nový horizont myslenia o globalizácii, ktorý prekonáva súčasný, keď je na jednej strane globalizovaný obchod, financie, ktoré si vytvorili i vlastné nadnárodné inštitúcie a, na druhej strane, individualizovaní aktéri, ktorí sú iba realizátormi spontánneho pohybu globálneho mobilného kapitálu, ktorý sa pohybuje v intenciách ekonomickej racionality. Aj protesty proti globalizácii, uvedomovanie si negatívnych externalít už dostáva globálny charakter, ktorý postupne cez jednotlivé oblasti vytvára tlak na transnacionalizáciu inštitúcií národného štátu, informačných systémov a právneho poriadku. Zložitou je aj otázka koexistencie národných kultúr a problém vytvorenia istého spoločného hodnotového systému. Tento spoločný globálny hodnotový systém by mal byť, podľa uvádzanej správy OSN, základom nového svetového poriadku. Svetového étosu susedstva. V dokumente je vyslovovaná nádej, že spoločné princípy budú zakotvené v medzinárodnom dokumente – v globálnej charte občianskej spoločnosti.⁴¹ Národné štáty pritom ostávajú hlavnými aktérmi, ale pribudli i medzinárodné organizácie, nevládne organizácie, mediálny svet, čo je možné považovať za zárodky vytvárajúcej sa medzinárodnej občianskej spoločnosti s víziou svetovej občianskej spoločnosti. Na ne by postupne mohol nadviazať svetový parlament, ktorý by bol vzorom splývania samovlády a ľudských práv a to aj vtedy

⁴⁰ K tomu pozri napr. prácu J. Habermasa: *Zeit der Übergänge*, s.148 a n.

⁴¹ Pozri aj prácu H. Künga: *Světový étos pro politiku a hospodářství*, s.266 a n.

keď by „ príslušná iniciatíva kozmopolitne zmyšľajúcich vlád realisticky zahrnovala najprv len zlomok existujúcich štátov a tento kozmopolitný parlament by mal spočiatku k dispozícii len mocenské páky symbolickej politiky“⁴² Je zrejmé, že spojenie demokracie a ľudských práv bude potrebovať nové inštitucionálne formy a realizovať ho postupnými reformnými krokmi. K riešeniu súčasných problémov by však nevedlo zotrúvanie na platforme ekonomizmu, kde svet hospodárstva je globalizovaný ale princípy demokracie, ľudských práv, étosu, ... je stále zakotvený možnosťami realizácie, legitimacy,... na národnej úrovni. Ani demokracia však nemôže byť ekonomisticky obmedzená a chápaná iba ako pokračovanie súkromných obchodov politickými prostriedkami na základe hobbesovsky chápanej všeobecne výhodnej zmluvy, ale je ju potrebné chápať aj ako kantovsky pochopenú spoločenskú zmluvu, ktorá je spravodlivá voči všetkým v zmysle ľudských práv a povinností. Nestačí teda iba snaha o čo najväčšiu slobodu jednotlivých občanov, ale aj snaha o vytváranie spravodlivejších spoločenských pomerov a to aj v globálnom meradle.

V literatúre slovenskej proveniencie sa komplexnejšie zaoberá danými problémami K. Ivanička, ktorý uvádza ako hlavné konkurujúce si koncepcie svetového poriadku: a) liberálno-trhová, b) humanistická, c) fundamentalistická. Z tohto mu vyplýva päť scenárov budúceho usporiadania sveta:

1. západný, liberálno-trhový scenár s podporou nadnárodných organizácií a NGO,
2. polycentrický, pluralitný svet, ktorého tvorcom by mala byť humanitná inteligencia, cirkvi, historicky vytvorené kultúry,
3. spoločnosť národných štátov v spojení s medzinárodnými organizáciami a suverénnymi štátmi,
4. fundamentalistický scenár. Jeho realizátorom budú konzervatívne a fundamentalistické organizácie s podporou niektorých východných náboženských spoločenstiev a ultrapravicových síl na Západe,
5. sociálne vyrovnaný svet bez veľkých rozdielov a chudoby s podporou ľavicových síl a časti inteligencie.⁴³

Je zrejmé, že neexistuje žiaden výlučný scenár a na budúcom vývoji budú participovať viaceré sily s preferovaním rôznych projektov. Výsledný pohyb bude súťažou rôznych predstáv a mocí, pri ktorom nemôžeme predvídať v intenciách laplaceovského determinizmu,

⁴² Beck, U.: Moc a protiváha moci v globálnom veku, s.418.

⁴³ Pozri K. Ivanička: Globalistika, s.84-85.

môžeme sa však otvorenosťou diskurzu, snahou o konsenzus a vzájomné rešpektovanie integrovať rôzne vývojové tendencie, snažiť sa o to, aby sme vytvorili priestor pre prijateľný život v globálnom meradle.

Záver

Je nepochybné, že je potrebné vytvárať isté projekty, scenáre budúcnosti, ktoré by však vychádzali z reálnych tendencií a reálnych problémov. Starosť o budúcnosť, ako jedna zo základných charakteristík človeka, nemôže byť opretá iba o čistý, teoretický rozum, ktorý by produkoval nejakú ideu, ktorá sa má uskutočniť, akési *das Sollen*, ale, ako zdôrazňuje i J. Habermas, aj o záujem, ktorý si podriaduje rozum. A práve cez uvedomenie si prejavov globálnych problémov, kríz a konfliktov v každodennom živote jednotlivca, v živote spoločnosti, budeme participovať na vytváraní svetovej verejnosti, na uvedomení si paradoxov, že národné potreby a záujmy je už potrebné riešiť nadnárodne, že istá strata autonómie a časti suverenity, môže byť naopak cestou k jej posilneniu, a t p.

Pochopiteľne, z povahy spoločenskej skutočnosti vyplýva, že nijaký scenár sa nerealizuje automaticky. Ponechanie vývoja na jednorozmernú, redukcionistickú technickú a ekonomickú racionalitu, by v podmienkach globalizácie len ďalej stupňovalo problémy a riziká, ktorým dnes spoločnosť čelí. Preto sú legitímne projekty, ktoré hľadajú nové usporiadania spoločnosti, nový svetový poriadok. S istotou však možno povedať len toľko, že ani tieto „nové poriadky“ nebudú definitívne a vnútorne úplne harmonické. Poriadky v rámci novej paradigmy civilizácie však budú musieť byť ešte otvorenejšie, dynamickejšie, pritom však zrejme budú, podobne ako v „prvej moderne“ produkovať tendencie k rovnováhe, k stabilizácii. Minimálnou podmienkou pre rôzne projekty a scenáre by však malo byť aby ponúkali riešenia čo najbližšie k realite a k existujúcim problémom.

Použitá literatúra

BAUMAN, Z. 2005. *Individualizovaná spoločnosť*. Praha: Mladá fronta 2005. ISBN 80-204-1195-X.

BECK, U. 2004. *Riziková spoločnosť*. Na ceste k jinej moderne. Praha: Slon 2004. ISBN 80-86429-32-6.

BECK, U. 2007. *Moc a protiváha moci v globálnom veku*. Nová ekonomie svetovej politiky. Praha: Slon 2007. ISBN 978-80-86429-67-0.

- ČERNÍK, V., VICENÍK, J., VIŠŇOVSKÝ, E. 1997. *Historické typy racionality*. Bratislava: IRIS 1997. ISBN 80.88778-45-X.
- FUKUYAMA, F. *Koněc dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers, 2002. ISBN80-86182-27-4.
- GIDDENS, A. 2004. *Třetí cesta a její kritici*. Praha: Mladá fronta 2004.
- HABERMAS, J. 1991. *Moderna – nedokončený projekt*. In *Za zrkadlom moderny*. Bratislava: Archa 1991.
- HABERMAS, J. 2001. *Zeit der Übergänge*. Frankfurt am M.: Suhrkamp 2001.
- HELD, D. 2002. *Cosmopolitanism*. Cambridge: Polity Press 2002.
- IVANIČKA, K. 2006. *Globalistika. Poznávanie a riešenie problémov súčasného sveta*. Bratislava: IURA EDITION, 2006. ISBN 80-8078-028-5.
- KŮNG, H. 2000. *Světový étos pro politiku a hospodářství*. Praha: Vyšehrad 2000. ISBN 80-7021-327-2.
- LYOTARD, J. F. 1991. *Postmoderná situácia*. In *Za zrkadlom moderny*. Bratislava: Archa 1991.
- MÁRTON, M. 2005. *K univerzálnosti, situatívnosti a relevancii modelu homo oeconomicus*. Ekonomický časopis/ Journal of Economics 48. Bratislava: SAV 2000, č.2. ISSN 0013-3035.
- MINI, P.V. 1974. *Philosophy and Economics. The Origins of Development of Economic Theory*. Gainesville: The University Press of Florida 1974.
- SEDLÁČEK, T. 2009. *Ekonomie dobra a zla. Po stopách lidského tázání od Gilgameše po finanční krizi*. Praha: 65.pole. ISBN 978-80-903944-3-8.
- SEN, A. 2002. *Etika a ekonomie*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-549-6.
- WELSCH, W. 1994. *Naše postmoderní moderna*. Praha: ZVON 1994. ISBN 80-7113-104-0.
- WITTGENSTEIN, L. 1968. *Logicko-filozofický traktát*. In: *Antológia z diel filozofov IX. Logický pozitivizmus a filozofia prírodných vied*. Bratislava: Pravda, 1968.

Izraelský faktor v arabskej politike (1948 – 1958)

Karol R. SORBY

Abstrakt

Väčšina odborníkov na problematiku Blízkeho východu a následne na arabsko-izraelský konflikt sa zhoduje v tom, že ide o dlhotrvajúci zápas za ovládnutie Palestíny. V tejto štúdii sa analyzuje izraelský faktor v arabskej politike počas desaťročného obdobia od vzniku štátu Izrael v roku 1948. Vytvorenie Izraela v Palestíne znamenalo počiatkový úspech sionistov, ale teritoriálne ciele sionistického hnutia neboli dosiahnuté. Izrael preto systematicky uplatňoval silu, aby prinútil Arabov prosiť o mier. V roku 1953 sa ukázalo, že úvahy Izraela boli chybné a palestínsky odboj neutícha. Izraelčania došli k záveru, že arabsko-izraelské urovnanie bude treba začať s Egyptom. Izrael dokázal uskutočniť niektoré ciele počas sinajského ťaženia v roku 1956, ale vzťahy medzi Arabmi a Izraelčanmi sa ďalej zhoršovali.

Kľúčové slová: palestínski utečenci, uznanie Izraela, pohraničné konflikty, Lavonova aféra, politika masívnej odplaty, spojenectvo „vonkajšieho okruhu“, útok na Egypt v roku 1956

Abstract

Most students of the Middle East agree that the Palestine conflict, and in consequence the Arab-Israeli conflict, represents a long drawn-out struggle for the ultimate possession of Palestine. For purposes of this essay, we are concerned with the Israeli factor in Arab politics in the ten-years period since the establishment of the State of Israel in 1948. The emergence of Israel in Palestine signified the initial success of the Zionists; however, the territorial objectives of the Zionist movement were not fulfilled. Israel therefore applied force systematically in the hope of compelling the Arabs to sue for peace. By 1953 it had become clear that Israel's assumptions were mistaken and the resistance of the Palestinians did not decline. The Israelis recognized that any kind of Arab-Israeli accommodation would have to start with Egypt. Israel managed to accomplish some of its objectives in the 1956 Sinai campaign, but relations between the Arabs and Israelis assumed greater rigidity.

Key words: Palestinian refugees, recognition of Israel, boundary skirmishes, the Lavon affair, the policy of massive retaliation, the alliance of the “periphery”, the Sinai campaign of 1956

V sionisticko-palestínskych a izraelsko-arabských vzťahoch možno zreteľne rozoznať dve odlišné etapy. Prvá etapa sa začala zavedením mandátneho systému v Palestíne a skončila sa vznikom štátu Izrael. Počas tejto etapy malo sionistické hnutie dva hlavné ciele: získať uznanie svojich snáh na vytvorenie židovského štátu v Palestíne a odstrániť Palestínčanov z oblastí, ktoré mali zásadný význam pre rast a rozvoj budúceho štátu. Avšak palestínska komunita sa od začiatku mandátu nechcela zmieriť s osudom, ktorý jej určilo sionistické hnutie, a tak obe strany prešli na politiku priamej vojenskej konfrontácie. Cieľom sionistov bolo prekonať palestínsky odpor voči zriadeniu židovského štátu, kým palestínskym cieľom bolo prekaziť snahy sionistov.⁴⁴ Počas celej prvej etapy ani jedna z oboch strán nezmenila svoj postoj voči druhej. Vytvorenie štátu Izrael v Palestíne bolo úspechom sionistov, ale tento úspech bol len čiastočný, lebo dva podstatné problémy zostali nedoriešené: faktické hranice nového štátu (lína prímeria z roku 1949) neuspokojili územné nároky sionistického hnutia a palestínska komunita sa nevzdala. Tieto a ďalšie problémy vyplývajúce z jedinečnej situácie Izraela ako cudzinou podporovaného štátu, vyvolali potrebu prechodu k druhej etape arabskej politiky Izraela.

Postup sionistov voči arabskej komunite v Palestíne ovplyvňovali dva faktory – ideológia a praktické potreby. Tie isté faktory následne usmerňovali izraelskú politiku voči arabským štátom. Keď sa hovorí o arabskej politike Izraela, treba preto vziať do úvahy ideológiu sionizmu. Vonkajšie vzťahy však neurčuje iba samotná ideológia. Je jasné, že zahraničná politika je spätá s národnými záujmami, aj keby boli v rozpore s ideológiou režimu.⁴⁵ Vzťahy Izraela s arabskými štátmi nie sú výnimkou. Od začiatku možno sledovať ideologické faktory vlastné sionizmu, ktoré nútili všetky sionistické skupiny, bez ohľadu na rozdiely medzi nimi, prijať osobitnú politiku voči palestínskej komunite, ktorej konečným cieľom bolo odstránenie Arabov z Palestíny. S postupom času však zložitosť situácie nútila sionistov stanoviť si v danom historickom období skromnejšie ciele a praktickú politiku, aj keď sa zjavne odchyľovali od ideologickej línie. Porážka Arabov a existencia státisícov palestínskych utečencov bez domova v štátoch susediacich s Izraelom spôsobili nevídaný rast pocitu nenávisťi, ktorý trvá dodnes.⁴⁶

Tí, ktorí tvrdia, že konflikt je stálou črtou vzťahov medzi sionistami a Palestínčanmi a následne medzi Izraelčanmi a Arabmi, odvodzujú tento názor hlavne od ideologickej zložky

⁴⁴ ABU-LUGHOD, Ibrahim: *Israel's Arab Policy*. In: ABU-LUGHOD, Ibrahim (ed.): *The Arab-Israeli Confrontation of June 1967: An Arab Perspective*. Evanston, Northwestern University Press 1970, s. 69.

⁴⁵ ABU-LUGHOD, Ibrahim: *Israel's Arab Policy*, s. 67.

⁴⁶ SYKES, Christopher: *Crossroads to Israel*. Bloomington, Indiana University Press 1965; First Midland Book Edition 1973, s. 375.

sionistického hnutia. Niektorí pozorovatelia už naznačili, že keby to boli jediné a určujúce elementy, neexistovalo by žiadne iné reálne riešenie okrem politickej likvidácie jednej alebo druhej strany. Ak na druhej strane pripustíme, že konflikt nie je stálou črtou vzťahov, ale výsledkom odlišných túžob a aspirácií, ktoré možno upraviť iným spôsobom, tak konflikt sa vzťahuje na istý súbor faktorov, ktoré ho spôsobili. Optimistickí pozorovatelia zastávajú názor, že spôsob, ktorým možno odvrátiť ďalší konflikt, je vyriešiť sporné otázky. V tejto súvislosti možno palestínskych utečencov hodnotiť ako nevyriešený problém a vypracovať isté plány. Keby sa splnili, vyriešili by nielen daný problém, ale uľahčili by aj ďalšiu spoluprácu medzi sporiacimi sa stranami.⁴⁷ Oba tieto prístupy majú odlišné súvislosti. Z prvého vyplýva, že konflikt je zakódovaný v samotnom vzťahu bez ohľadu na konkrétny predmet nezhody a v danej chvíli vždy poskytne vhodnú zámienku, takže konflikt možno obnoviť. Z toho vyplýva, že hodnotiť *casus belli* v konkrétnom čase je irelevantné. Navyše, je možné dôsledne obviňovať tú stranu, ktorej je od začiatku pripísaná zodpovednosť za konflikt, bez ohľadu na podrobnosti každej jednotlivéj konfrontácie.

Druhá etapa arabskej politiky Izraela sa začala uplatňovaním vzťahov založených na dohodách o prímerí medzi Izraelom a susednými arabskými štátmi.⁴⁸ Táto etapa mala tri ciele: po prvé, rozdrviť zvyšný palestínsky odpor; po druhé, dať výstrahu susedným arabským štátom, že keď na svojom území poskytnú útočisko palestínskym odbojovým hnutiam, automaticky tým vyvolajú zásah izraelských ozbrojených síl do ich vnútorných záležitostí; a po tretie, udržiavať vysokú, ale únosnú úroveň napätia na izraelských hraniciach, ktorá mala slúžiť vnútropolitickým cieľom nového štátu – najmä posilniť vzájomnú väzbu jeho nových obyvateľov a vyvíjať permanentný tlak na jeho vonkajších podporovateľov. Tí mali zabezpečiť životne dôležitý tok financií pre udržanie nového štátu.⁴⁹ Počas druhej etapy arabskej politiky Izrael uplatňoval jednoduchý model pokračujúceho násillia. Približne do roku 1954 sa násilné akty odohrávali hlavne pozdĺž jordánsko-izraelskej línie prímeria, kde boli umiestnené dediny a osady vybudované domácimi Palestínčanmi alebo tými, ktorých vyhnali Izraelčania. Napriek porážke vo vojne roku 1948 sa palestínska komunita nevzdala Izraelu a neoslabilo sa ani jej odhodlanie oslobodiť okupovanú domovinu. Z toho istého dôvodu sa aj Izraelčania usilovali konať tak, aby presvedčili Palestínčanov, že ich pokusy na zvrat situácie sú nereálne. A tak protichodné záujmy oboch komunít viedli k neustálym zrážkam pozdĺž línie prímeria s Jordánskom a izraelské ozbrojené sily podnikli z času na čas rozsiahlejšie

⁴⁷ ABU-LUGHOD, Ibrahim: *Israel's Arab Policy*, s. 68.

⁴⁸ SHALOM, Zaki: *Ben-Gurion's Political Struggles, 1963 – 1967*. London, Routledge 2006, s. 1.

⁴⁹ ABU-LUGHOD, Ibrahim: *Israel's Arab Policy*, s. 72.

trestné výpravy, ktoré sa stretli s odsúdením v orgánoch OSN.⁵⁰

Krátko po víťaznej vojne 1948 sa v Izraeli ozývali hlasy, že by bolo vhodné uvažovať o uzavretí mierovej zmluvy, ktorá by legitimizovala jeho územné zisky. Jordánska vláda by bola možno neochotne pristúpila na izraelské návrhy, ale zavraždenie kráľa ʿAbdallāha, ktorý bol hlavným protagonistom kompromisu, zastavilo toto smerovanie. Po zavraždení kráľa ʿAbdallāha už žiaden činiteľ v jordánskej vláde nechcel riskovať podobný osud. Izraelskí „experti na Arabov“ potom navrhli alternatívny prístup k Jordánsku, a to systematický nátlak vychádzajúci z predpokladu, že mier s ním povedie k mieru aj s ostatnými arabskými štátmi. Izraelčania boli presvedčení, že jediný jazyk, ktorému Arabi rozumejú, je jazyk sily,⁵¹ a preto Izrael systematicky uplatňoval proti Jordánsku silu v nádeji, že ho donúti prosieť o mier. Už v roku 1953 bolo jasné, že izraelské predpoklady sú mylné, lebo odpor Palestínčanov neutíchal. Nakoniec tvrdé opatrenia Izraela proti Jordánsku vyvolali opak toho, čo izraelskí „experti na Arabov“ predpovedali. Jordánsko síce uznávalo drvivú vojenskú prevahu Izraela, ale to len podnecovalo jeho úsilie posilniť vlastnú obranu. Namiesto toho, aby Jordánci prosili o mier, začali vážnejšie pristupovať k ozbrojovaniu vlastného obyvateľstva, najmä v oblastiach hraničiacich s Izraelom.⁵²

V dohodách o prímerí z roku 1949 boli ustanovené demilitarizované zóny, ktoré spôsobovali vážny problém a odlišne sa interpretovali. Kvôli týmto zónam vzniklo mnoho incidentov, napriek existencii spoločných komisií pre prímerie, ktorým predsedali úradníci OSN. Vojenskí velitelia síl OSN, ktoré dohliadali na prímerie po vyšetrení incidentov, väčšinou odsúdili postup Izraela, za čo boli pravidelne označovaní za antisemitov. Opakované obvinenia viedli k odvolaniu niektorých veliteľov, a vplývali na ďalších, aby prijímali voči Izraelu zmierlivejší postoj. Je však nepravdepodobné, že by OSN za veliteľov svojich misií bola vymenovala iba antisemitov. Izrael svoj nekompromisný a agresívny postoj vo všetkých týchto incidentoch odôvodňoval tým, že Arabi odmietajú uzavrieť s ním mierovú dohodu, čím porušujú prvý článok Dohôd o prímerí, požadujúci obnovenie mieru. Preto sa ani oni necítili viazaní inými ustanoveniami dohôd, mohli odmietnuť spoluprácu s predstaviteľmi OSN atď.

Podľa Izraelčanov boli arabské štáty zodpovedné za všetky konflikty hlavne preto, lebo odmietli rokovať o mieri, t. j. uznať Izrael v hraniciach línie prímeria a tiež za nepriateľskú

⁵⁰ Toto obdobie je spracované aj v prácach: HUTCHINSON, E. H.: *Violent Truce*. New York, Devin-Adair 1956; BERGER, Earl: *The Covenant and the Sword: The Arab-Israeli Relations, 1948 – 1956*. Toronto, University of Toronto Press 1965; BURNS, E. L. M.: *Between Arab and Israeli*. London, Harrap 1962.

⁵¹ BAR-ZOHAR, Michael: *The Armed Prophet: A Biography of Ben-Gurion*. London, Arthur Barker 1967, s. 212.

⁵² ABU-LUGHOD, Ibrahim: *Israel's Arab Policy*, s. 73.

propagandu. To ich viedlo k uplatňovaniu politiky kolektívnej odvety. Táto politika sa uplatňovala s bezohľadnou krutosťou. Počas útoku na jednu izraelskú dedinu 13. októbra 1953 zahynula žena a dve deti. Stopy útočníkov viedli do Jordánska. V noci zo 14. na 15. októbra jednotka izraelskej armády zaútočila na jordánsku dedinu Qibija, kde vyhodila do povetria 40 domov, zabila 53 mužov, žien a detí a 15 zranila.⁵³ O dva mesiace neskôr David Ben-Gurion, ktorý povolil útok, odstúpil a stiahol sa do kibucu Sede Boker v Negevskej púšti. Vo funkcii ho nahradil Moše Šarett, ktorý predsedal vláde od decembra 1953 do februára 1955. Dával prednosť pružnejšej politike a v tom čase boli nadviazané sľubné kontakty s egyptskými *Slobodnými dôstojníkmi*.

Arabi sa samozrejme nemohli oficiálne vzdať politiky neuznávania Izraela ani prestať s protiizraelskou propagandou, ale *de facto* uznali Izrael napriek tomu, že nesúhlasili s hranicami a čakali na signály smerujúce k dohode založenej na rezolúciách OSN. Nie je vylúčené, že keby sa bol Izrael v tomto smere zásadne vyjadril, a bol by ochotný urobiť ústupky, mohlo to vyústiť do dôverných rokovaní o územných úpravách a návrate utečencov. Výsledok rozhovorov sa mohol blížiť k uznaniu *statu quo*, t. j. k uznaniu Izraela *de iure*. Takéto uznanie Izraela by však bolo znamenalo koniec sionizmu. To čo ani ľavica ani Šarett nevideli, jasne vnímal starý vodca vo svojej samote v Negevskej púšti. Uznávaný Izrael, Izrael, ktorý by bol v zmysle rezolúcií OSN prijal utečencov a vzdal sa dobytých území, by sa bol stal levantským štátom ako každý druhý. Bol by musel súhlasiť s istými obmedzeniami a so znížením židovského príst'ahovalectva čo by bolo znamenalo ukončenie sionistického sna o vzkriesení kráľovstva Dávida a Šalamúna, ktoré je schopné privolať celé svetové židovstvo na svoju obranu a konečné víťazstvo. Normálny vývoj udalostí by bol fatálny pre sionistický Izrael. Rastúci počet levantských židov by bol doma získal väčšinu a tým aj prevahu. Keby sa bolo stratilo vonkajšie nebezpečenstvo, mesianistická horlivosť by sa bola vytratila a pioniersky duch by bol ohrozený. Napríklad Ben-Gurionova výzva na osídlenie Negevskej púšte sa stretla s malým ohlasom a v roku 1953 z Izraela odišlo viacej obyvateľov ako prišlo. Keby bol Izrael krajinou ako ktorákoľvek iná, židia by necítili k nemu žiadnu väzbu a potrebu navštevovať ho. V oblasti zahraničných vzťahov veľmoci by boli pravdepodobne ignorovali tento malý a zaostalý štát. Na rozdiel od toho sionistický Izrael prosperoval v atmosfére obklúčenia a ohrozenia. Svet nemohol dovoliť, aby bol taký štát zničený a židia z celého sveta boli pripravení pomôcť svojim ohrozeným bratom.

⁵³ RODINSON, Maxime: *Israel and the Arabs*. Penguin Books 1969, s. 69; MA'OZ, Moshe: *Syria and Israel. From War to Peacemaking*. Oxford, Clarendon Press 1995, s. 47; SHLAIM, Avi: *The Iron Wall. Israel and the Arab World*. London, Penguin Books 2000, s. 90-93.

Zakrátko experti na otázky Blízkeho východu zaznamenali, že Izrael sa rozhodol presunúť ťažisko svojej ozbrojenej aktivity na líniu prímeria s Egyptom.⁵⁴ Príčinou zmeny bol hlavne neúspech politiky voči Jordánsku, ale boli tu aj ďalšie príčiny. Po prvé, Palestínčania, ktorí sa usadili v pásme Gazy (Ĝazy), aj keď ich bolo menej ako na západnom brehu Jordánu, boli rovnako rozhodnutí pokračovať v odboji. Trauma vyhnaní z domovov v roku 1948 ich síce načas paralyzovala, ale v roku 1953 obnovili svoju akcieschopnosť a začali prijímať obranné opatrenia, ktoré demonštrovali ich odmietanie daného stavu. Po druhé, izraelskí odborníci na arabskú otázku zistili, že akýkoľvek proces arabsko-izraelského urovnania by sa mal začať s Egyptom, ktorý bol v tom čase prvou krajinou, kde arabská revolúcia začala uvádzať do života spoločenskú zmenu. A tak si Izrael mohol vybrať z dvoch možností: buď čakať, kým sa egyptská revolúcia úspešne zavŕši a potom dúfať, že sa s Egyptom dohodne, alebo riskovať, že revolučné zmeny významne posilnia schopnosť Egypta odolávať rastúcemu tlaku Izraela.⁵⁵ Ani jednu z týchto možností nebolo možné s určitosťou potvrdiť, ale podľa predbežnej analýzy dospeli izraelskí činitelia k záveru, že ak egyptská revolúcia zaznamená úspechy pri plnení svojich cieľov, výrazne to posilní schopnosť Egypta brániť sa, a tým sa podstatne zníži jeho ochota pristúpiť na izraelské mierové podmienky. Po tretie, práve v tejto etape prebiehajúcich spoločenských zmien v Egypte pokoj na hraniciach s Egyptom nebol pre Izrael výhodný. Presunom vojenského tlaku na Egypt chcel Izrael naznačiť, že má záujem rozvíjať zahraničný obchod s Áziou a Afrikou, ale izraelské lode nemohli plávať ani Suezským prieplavom ani Akabským zálivom, kde Izrael v tom čase pokračoval vo výstavbe svojho prístavu Eilat.

Egyptská revolúcia mohla znamenať pre Izrael nebezpečenstvo iba v dlhodobom horizonte. Národne uvedomelí dôstojníci si želali slobodný a silný Egypt, schopný v prípade potreby zúčtovať so všetkými rivalmi. Do marca 1954 však boli zaujatí vnútorným zápasom proti silám starej spoločnosti – vrátane komunistov a *Muslimského bratstva* – ktorí sa zomkli okolo generála Muhammada Nadžíba, aby mohli presadzovať návrat k pluralitnej parlamentnej vláde, v ktorej by sa im mohla črtáť nádej na získanie moci.⁵⁶ Palestínsky problém, aj keď poslúžil na osvetlenie hĺbky skorumpovanosti bývalého režimu, zďaleka nepatril medzi politické priority. Mladých dôstojníkov v tom čase priťahovala moc a bohatstvo USA, z čoho vyplývalo, že akákoľvek myšlienka pomstiť sa Izraelu sa odsúvala do vzdialenej budúcnosti. Na druhej strane chceli svoju krajinu oslobodiť od všetkých

⁵⁴ AVNERI, Uri: *Israel without Zionists*. New York, Macmillan 1968, s. 110-112.

⁵⁵ AVNERI, Uri: *Israel without Zionists*, s. 103.

⁵⁶ SORBY, Karol R.: *Egyptská revolúcia 1952*. Bratislava, VEDA 1998, s. 89.

zvyškov britskej nadvlády. Dosiahli kompromis s Britmi v otázke Sudánu a následne podpísali s nimi dohodu o evakuácii britských vojsk z egyptského územia.⁵⁷ Tým, že zmluva na obdobie 7 rokov umožňovala návrat britských vojsk do zóny Suezského prieplavu v prípade útoku (zo strany ZSSR – pozn. K. S.) na niektorého člena LAŠ alebo Turecko, sa Egypt prihlásil k politike Západu. Na druhej strane sa tým odstránila hrádza medzi Egyptom a Izraelom, ktorú tvorili britské jednotky.

Po celý rok 1953 narastalo napätie pozdĺž izraelských hraníc. Na hraniciach so Sýriou vznikali spory vyplývajúce z izraelských pokusov obrábať arabskú a ladom ležiacu pôdu v demilitarizovaných pásmach severne od Tiberiadskeho jazera a zo sýrskeho odmietania týchto aktivít. Obe strany sa uchýľovali k paľbe a nájazdom. Na hraniciach s Jordánskom vznikali ťažkosti zo zlosti utečencov nad tým, že Izrael si privlastňuje ich pôdu.⁵⁸ Partizánske skupiny prekračovali hranice a napádali izraelské stanovišťa a usadlosti. Izrael oplácal, pričom mimoriadne brutálny bol nájazd na dedinu Qibija v októbri 1953, ktorého výsledkom bola zničená dedina. Od roku 1954 sa najostrejšie zrážky odohrávali na hraniciach Izraela s Gazou kontrolovanou Egyptanmi. Na jordánskych hraniciach partizánske nájazdy nemali oficiálnu podporu, hoci k nim mohlo dôjsť s tichým súhlasom úradov, ale na hraniciach s Gazou ich údajne usmerňovala egyptská strana a ohrozovali rozvoj Negevu. Vo všeobecnosti straty na arabskej strane boli podstatne vyššie ako na strane Izraela. Počas rokov 1954 – 56 dochádzalo k mnohým ozbrojeným incidentom, takže ročné straty Izraela z partizánskych nájazdov činili vyše 200 ľudí.⁵⁹ Arabské straty boli samozrejme oveľa vyššie.

Keď sa Džamál ^cAbdannásir dostal k moci, tak rozum, ako aj inštinkt mu hovorili, aby sa vyhýbal konfrontácii s Izraelom. Stál totiž nielen pred veľkými vnútropolitickými a zahraničnopolitickými problémami, ktoré čakali na riešenie, ale prvá arabsko-izraelská vojna v plnej nahote odhalila slabosť egyptskej armády. Obdobie od decembra 1953 do februára 1955, keď bol predsedom izraelskej vlády umiernený Moše Šarett, sa vyznačovalo značným uvoľnením napätia v arabsko-izraelských vzťahoch.⁶⁰ V priebehu rokov 1952 – 1954 egyptskí a izraelskí politici vrátane premiérov Moše Šareta a Džamála ^cAbdannásira sa tajne snažili o mierové urovnanie. Rozhovory, ktoré prebehli na neoficiálnej úrovni, boli síce intenzívne, ale nepriniesli významné výsledky. Ani pokusy tretích strán, ktoré kontaktovali

⁵⁷ Agreement on the Suez Canal Base: Britain and Egypt, 19 October 1954. In: HUREWITZ, J. C.: *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1914 – 1956*. Volume II. Princeton, New Jersey, D. Van Nostrand Company, Inc. 1956. II. , s. 383-384.

⁵⁸ MUZIKÁŘ, Josef a kol.: *Palestinská otázka*. Praha, Academia 1983, s. 215.

⁵⁹ SACHAR, Howard M.: *Dějiny státu Izrael*. Praha, Regia 1998, s. 383.

⁶⁰ MANSFIELD, Peter: *The Arabs*. London, Penguin Books 1992 (3. vydanie), s. 253.

egyptskú a izraelskú vládu s cieľom sprostredkovať riešenie, nezaznamenali úspech. Moše Šarett čelil vo vláde tvrdej opozícii, ktorá nebola ochotná ustúpiť ani o krok, kým Káhira neprislúbi mierové urovnanie.⁶¹ Hoci Šarettov predchodca David Ben Gurion odstúpil v roku 1953, na významné funkcie presadil takých, ktorí rovnako ako on boli za tvrdé opatrenia proti Arabom, napr. minister obrany Pinhas Lavon a generál Moše Dajan, náčelník generálneho štábu armády.

Izraelská politika sa dostala do problémov v júni 1954, keď izraelská vojenská rozvedka na rozkaz svojho veliteľa plukovníka Benjamina Gibliho, vraj bez Lavonovho súhlasu a bez Šarettovho vedomia aktivovala špionážnu sieť v Káhire, aby prinútila Britov zostať v Egypte. V snahe narušiť vzťahy medzi Egyptom a Západom a torpédovať britsko-egyptské rokovania členovia siete nechali vybuchnúť niekoľko bômb v budovách v Alexandrii a Káhire, ktoré vlastnili Briti a Američania.⁶² Akcia však bola neúspešná: Egypťania v lete 1954 chytili jedenásť záškodníkov a postavili ich pred súd. Moše Šarett žiadal ich omilostenie, ale vzhľadom na to, že krátko predtým boli niekoľkí členovia Muslimského bratstva popravení za podobné obvinenia, Džamál 'Abdannásir nemohol postupovať inak proti izraelským agentom. A tak Ben-Gurion spustil 28. februára rozsiahlu odvetnú akciu v Gaze. Jeden z izraelských agentov spáchal samovraždu, dvaja boli odsúdení na smrť a popravení, ostatní boli odsúdení na dlhoročné väzenie.⁶³ Temná tzv. Lavonova aféra, založená na programe naplánovanej provokácie, vyvolala v Izraeli krízu, ktorá znamenala pád ministra obrany a náčelníka vojenskej rozvedky. Minister obrany Pinhas Lavon odstúpil 18. februára 1955 a na jeho miesto nastúpil David Ben-Gurion.⁶⁴ Keď sa vrátil k moci, okamžite dal Arabom signál, že izraelská politika teraz prechádza na tvrdú líniu a že Izrael bude reagovať silou na všetky pohraničné incidenty.

Dňa 20. februára sa militantný sionista David Ben Gurion znovu stal ministrom obrany vo vláde Moše Šarettu. Na jeho naliehanie Moše Šarett neochotne schválil „malú operáciu s malými stratami“. Ben-Gurion splnomocnil Ariela Šarona zasiahnuť tri egyptské tábory v Gaze a vyhodiť do povetria budovu veliteľstva a čerpaciu stanicu. Na jeho rozkaz v noci 28. februára izraelská jednotka v sile jednej brigády uskutočnila rozsiahly útok na pásmo Gazy, kde zabila 38 egyptských vojakov a ďalších 24 zranila.⁶⁵ Útok na Gazu bola vojenská akcia

⁶¹ LUCAS, W. Scott: *Divided We Stand. Britain, the US and the Suez Crisis*. London, Sceptre 1996, s. 42.

⁶² GILBERT, Martin: *Izrael. Dějiny*. Praha, BB art 2002, s. 298-299.

⁶³ DAYAN, Moshe: *Story of my Life*. London, Sphere Books Ltd. 1978, s. 188.

⁶⁴ BAR-ZOHAR, Michael: *The Armed Prophet: A Biography of Ben-Gurion*. London 1967, s. 217.

⁶⁵ SACHAR, Howard M.: *Dějiny státu Izrael*, s. 385; Ar-RÁFI'Í, 'Abdarrahmán: *Tawrat 23 júlijú 1952*. (Revolúcia 23. júla 1952). Káhira 1959, s. 141 uvádza 36 zabitých egyptských vojakov a 33 zranených.

uskutočnená s úmyselnou, nemilosrdnou brutalitou, akcia nevyprovokovanej agresie, za ktorú bol Izrael odsúdený rezolúciou BR OSN. Moše Šarett bol konfrontovaný akciou, s ktorou nepočítal, ale keď vypukol škandál, David Ben Gurion zamával Šarettovi jeho súhlasom. Keď *Strana Mapai* vo voľbách v júli 1955 už nedala umierneného Moše Šarettu na čelné miesto, pre egyptského premiéra tým nastala nová situácia.⁶⁶

Po útoku na Gazu Egyptu hrozila „strata tváre“ v konfrontácii s Izraelom, a preto bolo treba nejako utíšiť verejnosť a nevzdávať sa arabských nárokov. Nájazdy palestínskych partizánov pokračovali a zostrila sa kontrola plavby v Tiranskej úžine. Ben-Gurion odpovedal v októbri 1955 ostrým útokom armády na sýrske pohraničné pozície, 2. novembra okupáciou demilitarizovaného pásma al-^cAwdža na egyptských hraniciach a v decembri ďalším útokom na sýrskych hraniciach. Chcel tým demonštrovať neúčinnosť sýrsko-egyptského paktu. Plán generála E. L. M. Burnsa, umožňujúci miestne dohody na predchádzanie pohraničným zrážkam prostredníctvom spoločných izraelsko-egyptských hliadok Egypt prijal, ale Izrael ho odmietol.⁶⁷

Útok zároveň odhalil vojenskú slabosť Egypta. Rada revolučného velenia (RRV) došla k presvedčeniu, že je nutné konať rýchle, aby sa zaistila pozícia Egypta voči Izraelu, voči Iraku a keď bude treba, aj voči Západu. Egyptská armáda bola, samozrejme, hlboko otrasená útokom a keďže armáda bola hlavnou oporou režimu, bolo nutné niečo urobiť, aby sa obnovila jej morálka. Incident v Gaze nevyvolal vojnu, pretože egyptské ozbrojené sily boli na ňu rovnako nedostatočne pripravené ako pred revolúciou. V jednom rozhovore o päť rokov neskôr major Saláh Sálím povedal, že Egypt mal v tom čase iba šesť letuschopných lietadiel. Tridsať ďalších nemohlo lietať, lebo Británia počas trvania rokovaní o suezskej základni zastavila dodávku náhradných dielcov. Skoro 60% egyptských tankov potrebovalo generálne opravy a munícia do tankov stačila na hodinovú paľbu.⁶⁸ Od tohto momentu sa priority premiéra Džamála ^cAbdannásira zmenili; ešte stále pevne presadzoval ekonomický rozvoj Egypta, ale prvoradou úlohou sa stalo zabezpečiť vyzbrojenie Egypta bez ohľadu na zdroj. Ako uvádza Muhammad Hasanajn Hajkal, útok sa chápal ako posolstvo od Davida Ben-Guriona egyptskému premiérovi, že budovanie škôl, nemocníc a oceliarní neuchráni Egypt pred brutálnym susedom.⁶⁹ Premiér okamžite nariadil značné zvýšenie rozpočtových prostriedkov na

⁶⁶ RODINSON, Maxime: *Israel and the Arabs*, s. 71.

⁶⁷ HEIKAL, Mohamed: *Cutting the Lion's Tail. Suez Through Egyptian Eyes*. London, Andre Deutsch 1986, s. 101; RODINSON, Maxime: *Israel and the Arabs*, s. 72.

⁶⁸ SEALE, Patrick: *The Struggle for Syria. A Study of Post-War Arab Politics, 1945-1958*. London, Oxford University Press 1965, s. 235.

⁶⁹ HEIKAL, *Cutting the Lion's Tail*, s. 66.

armádu. Následne požiadala nového veľvyslanca USA v Káhire, aby u svojej vlády urgoval dodávky zbraní Egyptu, ale kladnej odpovede sa nedočkal.⁷⁰

Bezprostredne po útoku vypukli v Gaze rozsiahle demonštrácie Palestínčanov, ktorí zdemolovali úradovne Egypta i OSN a vytýčili heslá ako „Ak nás chcete zachrániť, vycvičte nás! Ak nás chcete zachrániť, vyzbrojte nás!“. Jásir °Arafát viedol študentskú demonštráciu pred sídlom *Ligy arabských štátov* v Káhire. Džamál °Abdannásir následne dovolil Jásirovi °Arafátovi odísť do Gazy, aby vypracoval správu požadujúcu ozbrojiť Palestínčanov. Dva dni po útoku sa egyptské vojenské velenie rozhodlo posilniť Gazu desiatimi práporami národnej gardy, vytvorenými z Palestínčanov pod egyptským velením.⁷¹ Navyše, niektorí Palestínčania dostali špeciálny výcvik ako členovia 141. partizánskeho práporu ako arabská odpoveď na jednotku Ariela Šarona. Boli verbovaní väzni v Gaze, uväznení za ilegálne prenikanie do Izraela. Egyptský minister obrany °Abdalkhám °Ámir navštívil Gazu 15. marca, aby uviedol nový útvar, ktorého veliteľom sa stal plukovník Mustafá Háfiz z egyptskej vojenskej rozvedky. Prápor začal s päťdesiatimi dobrovoľníkmi; na konci roka to už bolo 700 mužov cvičených na akcie „zasiahni a uteč“ v Izraeli. Zároveň bola egyptská vojenská posádka usmernená, aby zaujala oveľa aktívnejšiu obranu na línii Gazy.⁷²

Západné mocnosti si v tom čase vôbec nevšimli silu arabských túžob. Odborníci, ktorí radili západným politikom, ich len hlbšie tlačili do obrovských chýb v hodnotení situácie. Plamenná túžba Arabov po úplnej samostatnosti a ich nezmieriteľné nepriateľstvo voči štátu Izrael, ktorý sa pomocou Západu neprávom zmocnil arabského územia – boli posudzované ako detské neduhy, ktoré ľahko vylieči väčšia politická zrelosť Arabov spojená s prijímaním „rozumných rád“ veľmocí a podopretá ich bohatstvom a vojenskou mocou. Vznik nových síl útočiacich na staré mocenské štruktúry sa hodnotil ako produkt „machinácií Moskvy“ a tak sa vysvetľovali aj príčiny masových demonštrácií proti vojenskej prítomnosti Západu. Skrátka, západní politici dokázali vnímať problém Blízkeho východu iba vo svetle studenej vojny a ich záujmy v regióne sa sústreďovali hlavne na vytvorenie hrádze proti „možnému sovietskemu útoku“.⁷³ Neboli schopní si uvedomiť, že ani ľud ani politikov v arabskom svete vôbec nezaujímala gigantický zápas medzi Východom a Západom. Nikto na Blízkom východe necítil žiadnu sovietsku hrozbu, ale všetci sa cítili byť ohrození expanzionistickými chůtkami Izraela a chceli sa zbaviť posledných prejavov koloniálnej

⁷⁰ Tamže, s. 67.

⁷¹ HART, Alan: *Arafat: Terrorist or Peacemaker?* London, Sidgwick and Jackson 1984, s. 107-109.

⁷² HART, Alan: *Arafat: Terrorist or Peacemaker?*, s. 110.

⁷³ SORBY, Karol R.: *Arabský východ (1945 – 1958)*. Bratislava, SAP 2005, s. 2.

nadvlády. Arabskí politici, ktorí si želali zachovať väzby so Západom, si jasne uvedomovali hroziace nebezpečenstvo možného výbuchu ľudovej nespokojnosti.

Koncom roku 1955 prebiehali viaceré zmierovacie pokusy. Anthony Eden 2. novembra 1955 hovoril o potrebe kompromisu medzi arabskou požiadavkou na návrat k plánu OSN na rozdelenie z roku 1947 a naliehanie Izraela na hranice na línii prímeria z roku 1949, ale izraelská vláda už 12. novembra odmietla akékoľvek územné ústupky. Francúzsky novinár Jean Lacouture uvádza, že koncom novembra sa Džamál ^cAbdannásir v rozhovore znova zmienil o možnosti uznať Izrael pod podmienkou, že rokovania sa budú viesť na podklade Edenových návrhov.⁷⁴ V tom istom čase David Ben-Gurion predložil vláde Dajanov plán na otvorenie Tiranskej úžiny pre izraelskú plavbu vojenským útokom, ale väčšina ministrov to odmietla. Kým Moše Šarett vyvíjal nadľudské úsilie na dosiahnutie mierového urovnania, David Ben-Gurion sa pripravoval na vojnu.

V polovici 50. rokov sa naplno rozhorel národnooslobodzovací boj alžírskoho ľudu proti koloniálnej nadvláde Francúzska. Revolučný Egypt poskytoval Alžírsku plnú morálnu a politickú podporu, čím si vyslúžil hlbokú nenávisť Francúzska. Izrael využil výhodu, že Francúzsko bolo zaujaté protiarabským krvavým konfliktom v severnej Afrike a začal s ním prehľbovať kontakty. Pritom militaristické sily v oboch krajinách náhle zistili, že majú viacero spoločných záujmov, a tak vytvorili fungujúci vzťah, ktorý si vytýčil za cieľ zničiť nový revolučný systém v Egypte. Zhoršovanie situácie na hraniciach s Egyptom viedlo nakoniec k tomu, že Izrael sa nadšene pripojil k britsko-francúzskej agresii voči Egyptu v roku 1956.⁷⁵ V tom čase už mal Izrael niekoľko ďalších cieľov, ktoré nemali oporu v dohode o prímerí. Izrael chcel: 1. získať slobodu plavby pre izraelské lode Suezským prieplavom a Akabským zálivom, lebo v tom čase bol prístav Eilat už dobudovaný a pripravený na prijímanie lodí; 2. potlačiť palestínske hnutie odporu, ktoré sa vzráňalo v pásme Gazy; 3. zabrániť, aby bol Egypt schopný využiť zbrane, ktoré získal od východného bloku; 4. podkopať silnejúcu ústrednú pozíciu prezidenta Džamála ^cAbdannásira ako vodcu arabského sveta, najlepšie zvrhnúť ho a odstrániť jeho revolučný režim.⁷⁶

Zo suezskej vojny vyplynulo Davidovi Ben-Gurionovi dôležité ponaučenie, že Izrael

⁷⁴ LACOUTURE, Jean: *Nasser. A Biography*. New York, Alfred A. Knopf 1973, s. 278-281.

⁷⁵ V slovenčine a češtine na túto tému vyšli vedecké monografie: SORBY, Karol R.: *Suez 1956: Súmrak tradičného kolonializmu na Blízkom východe*. Bratislava, VEDA 2003; WANNER, Jan: *Bitva o Suez. Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt a britsko-francouzská intervence v Egyptě*. Praha, Nakladatelství Libri 2006.

⁷⁶ SHALOM, Zaki: *Ben-Gurion's Political Struggles, 1963 – 1967*. London, Routledge 2006, s. 7.

nemôže realisticky dúfať v rozšírenie svojho územia na úkor susedov. Dostal príučku, že v modernom svete vojenské výboje nemusia nutne znamenať právo ponechať si dobyté územie a bol nútený prijať územný *status quo* zakotvený v dohodách o prímerí ako trvalé riešenie. Ako alternatívu voči územnej expanzii prijal stratégiu odstrašovania. Cieľom tejto stratégie bolo odstrašiť Arabov od toho, aby sa snažili o zmenu *statusu quo* silou. Prostriedkom na jej realizáciu bolo poskytnúť ozbrojeným silám najmodernejšie zbrane, aby si udržiavali kvalitatívnu prevahu nad arabskými armádami. A tak v posuezskej stratégii sa David Ben-Gurion sústreďoval jednak na odstrašovanie Arabov a jednak na získanie vonkajších záruk bezpečnosti Izraela. Veľmi naliehavo si uvedomoval medzinárodnú izoláciu Izraela po Suez, najmä vzhľadom na zvyšujúce sa nebezpečenstvo, ktoré predstavoval ZSSR. List maršala Nikolaja Bulganina z 5. novembra 1956 poskytol hrozivý dôkaz posunu v postoji Kremľa voči Izraelu.⁷⁷ Hoci britsko-francúzske ťaženie bolo zastavené skôr v dôsledku tlaku USA ako sovietskych hrozieb, v arabskom svete Sovietsi zožali najväčšie zásluhy. David Ben-Gurion sa obával, že ZSSR sa pokúsi rozšíriť svoj vplyv v regióne podporou a vyzbrojovaním radikálnych arabských režimov, ktoré zastávali voči Izraelu najtvrdší postoj. Voči tomuto nebezpečenstvu mohol Izrael sám reagovať len do istej miery: znepriatelil si jednu zo supervelmocí, a preto musel dostať druhú pevne na svoju stranu.

Tesne po suezskej vojne sa Spojeným štátom takmer podarilo obnoviť si popularitu v arabskom svete. Spolu so ZSSR, ktorý pohrozil Izraelu masívnym útokom, sa im podarilo dosiahnuť stiahnutie Izraela z obsadených území. Ben-Gurion sa zúfalo snažil vyhnúť sa tomu, ustupujúc len pomaly a postupne, aby si udržal aspoň nejaké plody víťazstva.⁷⁸ Závislosť Izraela od USA však bola rozhodujúca: americký hospodársky tlak sa ukázal ako oveľa presvedčivejší než sovietske hrozby, ktoré by sa boli ťažko napĺňali. Stalo sa to, čo Ben-Gurion predpokladal už 28. októbra 1956, v predvečer útoku, keď vyhlásil: „Američania nás prinútiť stiahnuť sa. Amerika nemusí poslať žiadne vojsko, aby dosiahla tento výsledok; stačí jej povedať, že preruší diplomatické styky, zakáže zbierky na židovský fond a bude blokovat' izraelské pôžičky. Položí si otázku, čo je pre ňu dôležitejšie: Izrael alebo Arabi?“⁷⁹ Izraelu sa napriek tomu podarilo dosiahnuť niektoré z vytýčených cieľov účasťou na trojstrannej agresii proti Egyptu v roku 1956. Slobodu plavby v Akabskom zálive získal *de facto*, ale nie *de iure*. Pokoj na južnej hranici prímeria sa dosiahol najmä oddelením

⁷⁷ Poslanie predsedateľa Soveta ministrov SSSR prezidentu SŠA, 5. 11. 1956. In: *SSSR i arabskije strany, 1917 – 1960. Dokumenty i materialy*. Moskva, Gosudarstvennoje izdatel'stvo političeskoj literatury 1961, s. 255 – 257.

⁷⁸ SACHAR, Howard M.: *Dějiny státu Izrael*, s. 407-410.

⁷⁹ BAR-ZOHAR, Michael: *The Armed Prophet: A Biography of Ben-Gurion*, s. 313.

znených strán tým, že medzi nimi boli umiestnené jednotky OSN (UNEF). Obranné schopnosti Egypta boli výrazne obmedzené jednak tvrdými údermi, ktoré postihli jeho ozbrojené sily a tiež tým, že Izrael sa zmocnil značnej časti jeho výzbroje. To boli pre Izrael významné zisky, ale stále s nimi nebol spokojný.

Čoraz jasnejšie sa ukazovalo, že prezident Džamál 'Abdannásir nestratil nič zo svojej charizmy a politické rozuzlenie trojstrannej agresie len podtrhlo jeho vedúcu úlohu v arabskej spoločnosti. Plavba v Suezskom prieplave sa nedosiahla silou a je zaujímavé, že sa o ňu Izrael ani neusiloval mierovými prostriedkami napr. cez Medzinárodný súd. BR OSN i verejná mienka na celom svete odsúdili troch agresorov (britských a francúzskych kolonialistov a Izrael), čo zabránilo na istý čas konfrontáciám, pričom hlavne prítomnosť síl OSN zabraňovala incidentom, ktoré mohli prerásť do väčších zrážok.⁸⁰ A tak na egyptsko-izraelských hraniciach zavládol síce relatívny pokoj, ale vzťahy medzi Arabmi a Izraelčanmi sa stali ešte nezmieriteľnejšími. Izrael sa mohol tešiť z obmedzených ziskov, ktoré dosiahol a venovať sa podobne ako susedné arabské štáty otázkam vnútorného vývoja, preto desať rokov nasledujúcich po trojstrannej agresii bolo relatívne pokojných. Sporadické útoky a protiútoky, ktoré sa vyskytli, ostro kontrastovali intenzitou a frekvenciou so stavom pred rokom 1956. Tento desaťročný relatívny pokoj bol výsledkom vzájomne vyhovujúcej, aj keď len dočasnej snahy oboch strán udržiavať *modus vivendi*.

Suezská vojna síce nespôsobila trvalú územnú zmenu na Blízkom východe, ale mala výrazný vplyv na mocenskú rovnováhu medzi Izraelom a arabským svetom, medzi Východom a Západom a medzi konzervatívnymi a radikálnymi silami v rámci arabského sveta. Z vojenského súťaženia s Egyptom vyšiel Izrael ako jasný víťaz, čo posilnilo jeho sebadôveru, zvýšilo odstrašujúcu silu jeho armády a potvrdilo pozíciu Izraela ako hlavnej vojenskej sily na Blízkom východe. Na druhej strane zmena pomeru síl medzi Východom a Západom pracovala v prospech Arabov. Prehĺbil sa protifeudálny a protiimperialistický charakter egyptskej revolúcie, ktorá sa najmä po trojstrannej agresii dostala do čela arabského národnooslobodzovacieho hnutia.⁸¹ Suezská vojna načas podkopala súdržnosť západného spoločenstva, ukončila britský a francúzsky vplyv na Blízkom východe a vydláždila cestu ďalšiemu sovietskemu prenikaniu do regiónu.

Menej nápadný, ale nie menej významný bol posun mocenskej rovnováhy v arabskom svete. Popri globálnej studenej vojne medzi Východom a Západom sa rozpútala arabská

⁸⁰ RODINSON, Maxime: *Israel and the Arabs*, s. 80.

⁸¹ GOMBÁR, Eduard: *Revolučné demokratické strany na Blízkom východe*. Praha, Univerzita Karlova 1986, s. 16.

studená vojna medzi radikálnymi (revolučnými) a konzervatívnymi (reakčnými) silami. Suezská vojna znamenala rozhodujúce víťazstvo pre radikálne sily vedené Egyptom, proti konzervatívnym a prozápadným silám, najmä v Iraku a Jordánsku. Napriek masívnemu britskému nátlaku sa kráľ Husajn neodvážil vstúpiť do *Bagdadskeho paktu* a 19. januára 1957 sa pripojil k *Paktu arabskej solidarity* medzi Egyptom, Saudskou Arábiou a Sýriou, ktorý bol podpísaný v Káhire.⁸² Po vojne vnímanej ako imperialisticko-sionistické sprisahanie proti arabskému národu sa Džamál Ć Abdannásir stal jednoznačným vodcom arabského sveta. Jeho vlastný postoj voči Izraelu po trojstrannej agresii sa stal nekompromisnejším. Suez potvrdil jeho najhoršie obavy a podozrenia voči Izraelu. Označil Izrael a západné mocnosti za spoločného nepriateľa a opakovane tvrdil, že Arabi musia bojovať tak proti Izraelu, ako aj proti mocnostiam, ktoré stoja za ním.

Po suezskej vojne (november 1956) sa Arabi domnievali, že sa im podarilo nastoliť *de facto* politiku zdržiavania, ktorá vo svojej najjednoduchšej forme akceptovala existenciu Izraela v rámci hraníc prímeria, ale hospodársky ho bojkotovala a v žiadnom prípade mu neumožňovala rásť a expandovať. Ozbrojené prenikanie Palestínčanov na izraelské územie z Jordánska narážalo na čoraz väčšie prekážky vlády kvôli obave, že taká aktivita by mohla vyvolať veľmi nežiaducu masívnu odvetnú akciu. Medzi politické priority Džamála Ć Abdannásira patrilo zápas za zjednotenie Arabov a za vyššiu úroveň egyptského hospodárstva, a tak palestínska otázka a nepriateľstvo voči Izraelu zostávali skôr v deklaratívnej rovine, keď pripustil, že nemá plán na oslobodenie Palestíny.⁸³ Postoj Arabov k palestínskej otázke sa pochopiteľne formoval ako výsledok pragmatického uvedomenia si súčasnej slabosti a nie úprimného presvedčenia o správnosti daného stavu. Značná časť arabskej inteligencie a isté arabské vládne kruhy vyhlasovali, že palestínsku otázku budú môcť Arabi priaznivo vyriešiť až potom, keď bude v každej arabskej krajine úspešne zavŕšená sociálna revolúcia. Riešenie palestínskeho konfliktu sa podmieňovalo hospodárskou, spoločenskou a politickou transformáciou arabskej spoločnosti, z čoho plynul logický záver nechať Izrael na pokoji a sústrediť pozornosť na arabskú spoločnosť.⁸⁴ Práve počas tohto desaťročného obdobia po trojstrannej agresii voči Egyptu sa začali presadzovať zásadné programy spoločenskej a hospodárskej prestavby v celom arabskom svete. V tomto období sa Arabi aj pokúšali, s obmedzeným úspechom, o rozličné formy politického zjednotenia.

⁸² JANKOWSKI, James: *Nasser's Egypt, Arab Nationalism and the United Arab Republic*. Boulder (Co), Lynne Rienr 2002, s. 88.

⁸³ ABURISH, Said K.: *Nasser. The Last Arab*. London, Duckworth 2004, s. 222.

⁸⁴ ABU-LUGHOD, Ibrahim: *Israel's Arab Policy*, s. 76.

V tom čase Izrael prijímal množstvo nových prist'ahovalcov, a tak si jeho politika vyžadovala opatrnejší postup voči Arabom. Jeho hospodársky rozvoj totiž závisel od zahraničnej podpory – či už z vládnych zdrojov, ako boli nemecké reparácie, alebo oficiálnej podpory USA, alebo zo súkromných príspevkov židov z celého sveta, hlavne z USA. Aj Izrael mohol riešiť mnohé vnútorné problémy len v podmienkach relatívneho pokoja. Vojenské víťazstvo posilnilo vládu koalície vedenej *Stranou Mapai*, čo sa prejavilo vo voľbách do piateho knesetu v roku 1959.⁸⁵ Mnohí západní a izraelskí autori sa zhodujú v názore, že sinajské ťaženie dalo Izraelu desať rokov (1957 – 1967) relatívneho pokoja, lebo na desať rokov boli základné ideologické otázky oboch strán potlačené a nesmeli zasahovať do konkrétneho uplatňovania každodennej politiky a starostí o neodkladné reality života. S týmto názorom možno súhlasiť iba vtedy, ak máme na mysli pokoj na egyptských hraniciach s Izraelom pod dohľadom síl OSN. Je nemožné podať celkom presný obraz nepostrehnuteľných zmien v arabsko-izraelských vzťahoch, ktoré sa uskutočnili v sledovanom období a nakoniec viedli ku konfliktu. Možno iba tvrdiť, že konflikt bol v danom momente aktívne pripravený, lebo mal poslúžiť konkrétnemu cieľu.

Je zrejmé, že suezská vojna ďalej zhoršila už aj tak napäté vzťahy a prehĺbila konflikt medzi arabským svetom a Izraelom. Džamál 'Abdannásir udržiaval svoje hranice s Izraelom pokojné, lebo si bol vedomý sily Izraela, ale začal sa hlbšie zaujímať o palestínsku otázku a neskrýval záujem zmeniť vojenskú rovnováhu v prospech Arabov. Egyptský prezident si však uvedomoval, že sa od neho očakáva, aby viedol konfrontáciu s Izraelom, preto robil všetko, aby nebol vtiahnutý do vojny, na ktorú nebol pripravený. Preto nakoniec v januári 1964 zvolal do Káhiry schôdzku na najvyššej úrovni, aby sa podelil o zodpovednosť s ostatnými arabskými štátmi.⁸⁶ Liga arabských štátov (LAŠ) od svojho vzniku v roku 1945 mala na programe v podstate dva hlavné body: arabskú jednotu a palestínsku otázku. Suezská vojna spôsobila, že oba body boli zlúčené do jedného, aby sa vytvorilo súdržné, aktívne panarabské hnutie, ktorého hlavným cieľom by bolo dosiahnutie nezávislosti pre všetky arabské krajiny, vrátane oslobodenia Palestíny. Kým LAŠ predtým hovorievala o potrebe nájsť riešenie problému palestínskych utečencov, po roku 1956 začala hovoriť o oslobodení Palestíny a v roku 1964 hrala hlavnú úlohu pri vytvorení Organizácie pre oslobodenie Palestíny (OOP).⁸⁷ Palestínskemu problému dala panarabskú dimenziu a volala po mobilizácii

⁸⁵ SACHAR, Howard M.: *Dějiny státu Izrael*, s. 425.

⁸⁶ DAWISHA, Adeed: *Egypt in the Arab World. The Elements of Foreign Policy*. New York, Wiley 1976, s. 43; ABURISH, Said K.: *Nasser. The Last Arab*, s. 222.

⁸⁷ AL-MUWÁFÍ, 'Abdalhamíd Muhammad: *Misr fí džámi'at ad-duwal al-'arabíja, 1945 – 1970*. (Egypt v Lige arabských štátov). Káhira, al-Mu'assasa al-misríja al-'amma li-l-kitáb 1983, s. 110-113.

všetkých zdrojov arabského sveta na boj proti Izraelu a krajinám, ktoré ho podporujú. Celoarabskou prioritou sa stala politika zadržovania Izraela.

Na izraelskej strane bol jednoznačným vodcom a hlavným strojcom rozhodnutí v otázkach obrany a zahraničných vecí David Ben-Gurion. Jeho prestíž a politická moc značne vzrástli po víťazstve nad Egyptom v roku 1956. Mal za sebou väčšinovú podporu v strane, vo vláde i v knesete, aj keď niekedy pri kontroverzných otázkach „vydieral“ politických odporcov hrozbou odstúpenia, aby presadil svoj názor. O niektorých citlivých otázkach ako o obrannom pakte s USA a jadrovom programe sa s vládou vôbec neradil. David Ben-Gurion nenarážal na žiadne prekážky pri uplatňovaní svojej autority na ozbrojené sily po ich stiahnutí zo Sinaja. Moše Dajan si naďalej udržiaval nezávislé názory a vyvíjal veľký vplyv v oblasti vysokej politiky, ale v januári 1958 ho vo funkcii náčelníka generálneho štábu vystriedal generálmajor Haim Laskov, ktorého mal premiér vo veľkej obľube.⁸⁸ Bol to skúsený dôstojník, počas druhej svetovej vojny slúžil v britskej armáde. Do politiky sa nemiešal. Sústredil sa iba na vojenské aspekty arabsko-izraelského konfliktu a svoju prácu vykonával ako profesionál, čím si získal rešpekt a náklonnosť nadriadeného. V rokoch 1957 – 1963 tak Davidovi Ben-Gurionovi v podstate nikto nezasahoval do tvorby obrannej a zahraničnej politiky. V Golde Meirovej mal premiér ministra zahraničných vecí podľa vlastnej chuti a rád sa chválil, že ona je jediným mužom v jeho vláde. Golda Meirová bola žiačkou Davida Ben-Guriona, nemala odlišné názory na arabsko-izraelský konflikt a plnila jeho pokyny vo všetkých hlavných politických otázkach. Na Valnom zhromaždení OSN v decembri 1956, napriek celosvetovej kritike útoku na Egypt, tvrdo obhajovala izraelskú politiku.⁸⁹ Medzi ňou s jej orientáciou na USA a Šimonom Peresom, ktorý presadzoval európsku orientáciu v izraelskej zahraničnej politike, však trvale vládlo značné napätie. Najväčšie trenice medzi nimi vznikali pre Peresovo nekonvenčné využívanie diplomacie na získavanie zbraní bez toho, aby s ňou konzultoval alebo ju aspoň informoval. Premiéra však viacej zaujímali dobré výsledky ako korektné postupy, preto neraz musel upokojuvať podráždenú ministerku.

David Ben-Gurion sa obrátil na USA, druhého hlavného hráča studenej vojny. Dúfal, že od USA získa zbrane, politické krytie a záruky bezpečnosti. Svoje výzvy o pomoc zaobalil do rétoriky studenej vojny o nebezpečenstve, ktoré predstavuje medzinárodný komunizmus, rétoriky, ktorou chcel osloviť najmä Johna Fostera Dullesa. Jeho výzvy o pomoc obyčajne sprevádzal návrh na spoločný postoj proti ZSSR a jeho arabským spojencom. Američania

⁸⁸ DAYAN, Moshe: *Story of My Life*, s. 531.

⁸⁹ GILBERT, Martin: *Izrael. Dějiny*, s. 328.

však ostali chladní a rezervovaní. Nechceli dopustiť narušenie existujúcej vojenskej rovnováhy, a navyše, keďže podľa ich hodnotenia bol Izrael silnejší ako všetci jeho arabskí susedia dokopy, odmietli stať sa jeho hlavným dodávateľom zbraní.⁹⁰ Na tento chlad mali vplyv aj politické ohľady: pre svoju globálnu politiku zadržovania ZSSR potrebovali arabskú podporu a domnievali sa, že ju skôr získajú sami ako v spojení s Izraelom. Ďalším faktorom bola ropa: Američania si udržiavali od Izraela odstup, aby si zaistili hladký prístup k lacnej arabskej rope. Izrael v niektorých prípadoch narúšal politiku USA vzhľadom na to, že mu pomáhala dobre organizovaná lobby vo Washingtone a sympatie mnohých členov Kongresu. Táto významná domáca politická základňa neumožňovala administratíve vyvinúť dostatočný tlak na Izrael, aby urobil voči Arabom nejaké ústupky.⁹¹ *Eisenhowerova doktrína* vyhlásená 5. januára 1957, poskytla Izraelu možnosť zlepšiť vzťahy s USA. Táto doktrína sľubovala vojenskú pomoc a spoluprácu blízkovýchodným krajinám vrátane Izraela proti otvorenej agresii zo strany ktoréhokoľvek štátu „riadeného medzinárodným komunizmom“. Štáty Blízkeho východu dostali pozvanie, aby sa pripojili k *Eisenhowerovej doktríne*. Oficiálny názor v Izraeli bol rozdelený. *Strana Mapai*, vládnuca strana v krajine, predstavovala hlavný prúd podporujúci jej prijatie. Jej ľavicoví koalíční partneri, *Strana Mapam* a *Ahdut Ha'avoda* sa zdráhali otvorene sa pridať na jednu stranu v studenej vojne, najmä keď z pripojenia nevyplývala žiadna konkrétna výhoda. David Ben-Gurion bol za prijatie pozvania, hoci v ňom chýbala formálna americká bezpečnostná záruka. Nakoniec sa dosiahol kompromis a vláda úmyselne vydala len vágne vyhlásenie podpory *Eisenhowerovej doktríny*.

V roku 1957 sýrska politika nabrala prudký prosovietsky obrat, keď obe krajiny uzavreli dohodu o dodávke zbraní. J. F. Dulles varoval, že sovietsky útok na Turecko (a ďalej na juh) prinúti USA, aby rešpektovali svoje záväzky vyplývajúce z členstva v NATO a prišli Turecku na pomoc.⁹² Prehlbujúca sa sovietska angažovanosť v Sýrii v lete 1957 poskytla Izraelu príležitosť vyskúšať účinky *Eisenhowerovej doktríny*. V tom istom čase sa stupňovalo napätie na sýrsko-izraelských hraniciach ako výsledok zrážok, pri ktorých boli zabití niekoľkí izraelskí civilisti. David Ben-Gurion si myslel, že vývoj reálne smeruje k tomu, že Sýria sa stane „ľudovodemokratickou republikou“ a pripojí sa k východnému bloku, a tak bude Izrael priamo čeliť Sovietskemu zväzu. Odmietal hodnotenie Mošeho Dajana, že arabský útok proti

⁹⁰ SHLAIM, Avi: *The Iron Wall. Israel and the Arab World*, s. 189.

⁹¹ TAKEYH, Ray: *The Origins of the Eisenhower Doctrine. The US, Britain and Nasser's Egypt, 1953-57*, London, Macmillan Press Ltd and St. Antony's College, Oxford 2000, s. 158.

⁹² EVELAND, Wilbur Crane: *Ropes of Sand. America's Failure in the Middle East*. New York, W. W. Norton & Company 1980, s. 263-264.

Izraelu je nepravdepodobný; podľa neho ZSSR pripravoval útok proti Izraelu s využitím Sýrie. Sovietske námietky voči rozmiestňovaniu izraelských jednotiek na severnom fronte hodnotil ako pokus vytvoriť si vhodnú zámienku pre útok alebo provokáciu.⁹³ Sýria sledujúca politiku neutrality sa oprávnene cítila ohrozená a nezostávalo jej nič iné ako sa obrátiť na ZSSR. Takýto vývoj udalostí v Sýrii však považovali Eisenhower aj Dulles za neprijateľný, lebo USA „si nemôžu dovoliť, aby existoval sovietsky satelit, ktorý nehraničí so ZSSR, uprostred už aj tak delikátnej situácie na Blízkom východe“.⁹⁴

V auguste 1957 sa Isser Harel, šéf Mosadu, keď sa k nemu dostala tajná informácia, že Američania pripravujú prevrat v Sýrii, chcel k akcii pripojiť. Napísal Allenovi Dullesovi, riaditeľovi CIA a navrhol mu spoločnú akciu, aby sa zabránilo ďalšiemu sovietskemu prenikaniu na Blízky východ. Americká odpoveď prišla v podobe listu Johna F. Dullesa Davidovi Ben-Gurionovi, v ktorom ignoroval návrh spoločnej akcie a namiesto toho žiadal záruky, aby Izrael nepodnikol proti Sýrii samostatnú akciu.⁹⁵ David Ben-Gurion okamžite odpovedal, zdôrazňujúc nebezpečenstvo pre slobodný svet všeobecne a pre Izrael osobitne, keď si medzinárodný komunizmus vytvorí základňu v srdci Blízkeho východu. Opakovane naliehal na spoločnú akciu a ubezpečoval J. F. Dullesa, že sa môže spoľahnúť na diskrétny a zodpovedný postup Izraela.⁹⁶ Koncom augusta dostal Isser Harel vyhybavú a v zásade zápornú odpoveď od Allena Dullesa. Američania boli ochotní počúvať názory Izraela a prijímať od nich tajné informácie, ale snažili sa vyhnúť sa každej aktívnej spolupráci s Izraelom vo vzťahu k arabskému svetu. Vláda USA tajne plánovala zvrhnutie „prosovietskeho“ režimu v Damasku v spolupráci s Tureckom, Irakom a ďalšími prozápadnými režimami v arabskom svete a robila všetko, aby nevtiahla Izrael do tejto akcie. Začalo sa to kontaktmi s niektorými členmi *Sýrskej nacionálno-sociálnej strany*, ktorí mali styky s dôstojníkmi, ktorí vraj mali zariadiť návrat bývalého diktátora Adíba aš-Šíšaklího. Plukovník Ibráhím al-Husajní, zainteresovaný do sprisahania uviedol, že mal od Američanov dostať sumu 200 – 400 miliónov USD za zvrhnutie režimu a následné uzavretie mierovej zmluvy s Izraelom.⁹⁷ David Ben-Gurion pochopil situáciu, odvtedy bol opatrný, a nepúšťal sa do žiadnych riskantných činov voči Arabom bez toho, aby si to predtým neujasnili

⁹³ Ben-Gurion to Dulles, 22. 8. 1957. In: SHLAIM, Avi: *The Iron Wall. Israel and the Arab World*, s. 190.

⁹⁴ Memorandum of a Conversation, Department of State, Washington, 19 August 1957. In: FRUS, s. 340-341.

⁹⁵ LESCH, David W.: *Syria and the United States. Eisenhower's Cold War in the Middle East*. Boulder (Co), Westview Press 1992, s. 147.

⁹⁶ MA'UZ, Moshe: *Syria and Israel. From War to Pacemaking*, s. 65.

⁹⁷ FRUS, XIII, s. 604; SEALE, Patrick: *Asad. The Struggle for the Middle East*. Berkeley, Los Angeles, University of California Press 1989, s. 294; MU'ALLIM, Walid: *Súrija, 1918 – 1958*. (Sýria). Damask, Matba'at al-akrama 1985, s. 216.

s Američanmi.

David Ben-Gurion však naďalej znepokojovali chýbajúce oficiálne západné bezpečnostné záruky a na jeseň 1957 spustil diplomatickú kampaň za pripojenie Izraela k NATO. Cieľom kampane nebolo oficiálne členstvo, ktoré zjavne nepripadalo do úvahy, ale tesné pripojenie a koordinácia obranných plánov. Moše Dajan sa staval proti tejto myšlienke nie preto, že by mal výhrady voči spolupráci s NATO, ale preto, lebo považoval za ponižujúce prosiť sa. Jeho názory boli zamietnuté. David Ben-Gurion bol taký zúfalý, že vyslal Goldu Meirovú, aby rokovala s J. F. Dullesom a osobitných emisárov, aby presadzovali vec Izraela v Paríži, Bonne a v Haagu s cieľom zaistiť, aby Izrael našiel ochranu pod dáždnikom NATO.⁹⁸ Francúzi sa k záležitosti stavali sympaticky, ale v decembri 1957 Rada NATO pod silným americkým tlakom žiadosť Izraela o pridružené členstvo odmietla. David Ben-Gurion dokonca aj po tomto ponižujúcom odmietnutí pokračoval vo svojich snahách. Chcel presvedčiť Američanov, aby vydali vyhlásenie, že prídu Izraelu na pomoc v prípade sovietskeho, alebo Sovietmi podporovaného útoku. Keď Američania postoj nezmenili, Izraelčania sa pri hľadaní spojencov a nových zdrojov zbraní obrátili na západnú Európu. Francúzska vláda naďalej udržiavala s Izraelom nadštandardné vzťahy najmä vo vojenskej oblasti, bola jeho hlavným dodávateľom zbraní a medzi oboma krajinami prebiehala aj úzka kultúrna, politická a špiónážna spolupráca.⁹⁹ Obyčajní Izraelčania cítili, že vo Francúzsku našli úprimného a spoľahlivého priateľa. David Ben-Gurion mal však pochybnosti, či je rozumné spoliehať sa výlučne na Francúzov, lebo si uvedomoval, že francúzska politika sa môže zmeniť buď ako výsledok výmeny vlády alebo na základe vývoja situácie v severnej Afrike. Británia síce súhlasila, že predá Izraelu tanky, obrnené transportéry a dokonca aj ponorky, ale žiadala platbu v plnej výške.

Nehľadiac na to, že hrôzy holokaustu boli v mysliach Izraelčanov ešte živé, David Ben-Gurion sa začal obracať na Nemecko ako na najslubnejší zdroj zbraní a hospodárskej pomoci na uhradenie veľkého obranného bremena Izraela. Nemecká spolková republika už v roku 1952 uzavrela s Izraelom dohodu o reparáciách. Na jeseň 1957 Šimon Peres odišiel na tajnú misiu presvedčiť nemeckú vládu, aby k poskytovanej hospodárskej pomoci, pridala vojenskú. Šimon Peres nazval priateľstvo s Nemeckom „priateľstvom do nečasu“. Bol to nepriamy poukaz na možnosť, že by sa prúd zbraní z Francúzska zastavil. David Ben-Gurion zasa rozprával o „odlišnom Nemecku“, ktoré vzniklo po porážke nacistického Nemecka. On a Šimon Peres boli zajedno v tom, že podpora nového Nemecka je v dlhodobom horizonte pre

⁹⁸ RODINSON, Maxime: *Israel and the Arabs*, s. 83.

⁹⁹ *Politika Francii v Azii i Afrike (1945 – 1964 gg.)*. Moskva, Izdatel'stvo „Nauka“ 1965, s. 131.

bezpečnosť Izraela zásadná. Obaja preto pestovali toto „priateľstvo do nečasu“ navzdory silnej opozícii vo vláde, v knesete a v širokej verejnosti.¹⁰⁰

Jednota na izraelskej politickej scéne sa obnovila vo februári 1958, keď sa Egypt a Sýria spojili, aby vytvorili Zjednotenú arabskú republiku (ZAR). Podnet na zjednotenie vyšiel od skupiny vedúcich sýrskych osobností, ktoré chceli zastaviť ľavicové smerovanie domácej politiky. Avšak prozápadné režimy na Blízkom východe sa dívali na úniu ako na hrozbu pre svoju bezpečnosť. Irak a Jordánsko onedlho sformovali voľný *hāšimovský* Arabský zväz (al-Ittihād al-^carabí), aby sa lepšie mohli brániť šíreniu vlny *násirizmu*.¹⁰¹ V Izraeli sa na zjednotenie Egypta a Sýrie dívali trochu odlišne, ako na pokus obklúčiť krajinu a vyvíjať intenzívnejší arabský tlak. David Ben-Gurion hľadel na úniu ako na kliešte, ktoré tlačia na Izrael zhora i zdola. V skutočnosti však zjednotenie nezmenilo vojenskú rovnováhu medzi Arabmi a Izraelom, ale Jehošafat Harkabi, náčelník vojenskej rozvedky, prehnane reagoval na túto skutočnosť. Považoval ju za vážne nebezpečenstvo pre bezpečnosť Izraela a David Ben-Gurion bol ovplyvnený jeho hodnotením. Jehošafat Harkabi vždy postupoval na základe najhorších scenárov nielen preto, lebo to bola jeho profesionálna povinnosť, ale mal to v povahe. Podobne ako David Ben-Gurion bol nižšej postavy a podobne ho prenasledovali obavy a zlé predtuchy v súvislosti so šancami Izraela na prežitie. Pri jednej príležitosti povedal Davidovi Ben-Gurionovi: „Máme spoločné to, že ani jeden z nás neverí, že štát Izrael skutočne existuje.“ Odpoveďou na to bolo zahundranie, ktoré si Jehošafat Harkabi mohol vysvetliť ako chcel.¹⁰²

Jedným z veľmi významných, zaujímavých a prehliadaných trendov v politike Izraela voči arabskému svetu od päťdesiatych rokov, bolo spojenectvo „vonkajšieho okruhu“.¹⁰³ Základnou myšlienkou bolo preskočiť bezprostredný kruh nepriateľských arabských štátov formovaním spojenectiev s Iránom, Tureckom a Etiópiou. Irán a Turecko boli islámske, ale nearabské štáty, zatiaľ čo Etiópia bola kresťanským štátom v Afrike. Tieto štáty spájala obava zo ZSSR a z *násirovského* typu arabského radikalizmu. „Spojenectvo vonkajšieho okruhu“ vychádzalo zo zásady „nepriateľ môjho nepriateľa je mojím priateľom“. Jeho dva hlavné ciele

¹⁰⁰ SHLAIM, Avi: *The Iron Wall. Israel and the Arab World*, s. 192.

¹⁰¹ Al-HASANÍ, as-Sajjid ^cAbdarrazzáq: *Táríh al-wizárát al-^ciráqíja*. (Dejiny irackých vlád). Diel X, Bagdad 1988 (7. vydanie), s. 263-268; ROBINS, Philip: *A History of Jordan*. Cambridge University Press 2004, s. 102-103.

¹⁰² SHLAIM, Avi: *The Iron Wall. Israel and the Arab World*, s. 192.

¹⁰³ Izrael bol obkolesený viacerými arabskými štátmi, a preto cieľom tejto politiky bolo vytvoriť spojenectvo s nearabskými štátmi, ktoré na severe a východe hraničia s arabskými štátmi a tvoria akýsi vonkajší okruh, napr. Turecko, Irán a Etiópia. BAR-ZOHAR, Michael: *Ben-Gurion and the Policy of the Periphery*. In: RABINOVICH, Itamar and Jehuda REINHARZ (eds.): *Israel in the Middle East*. New York 1984, s. 164-174.

boli brániť sovietskemu prenikaniu na Blízky východ a oslabiť vplyv Džamála ^cAbdannásira v Ázii a Afrike. Myšlienku spojenectva „vonkajšieho okruhu“ rozpracoval David Ben-Gurion a jeho blízki poradcovia, keď už bolo jasné, že ďalšia územná expanzia nie je možná a že USA pravdepodobne neposkytnú Izraelu bezpečnostné záruky. Cieľom spojenectva nebolo meniť *status quo*, ale udržiavať *status quo* proti podvratnej činnosti radikálnych síl na Blízkom východe. Bol to pokus posilniť odstrašujúcu schopnosť Izraela, znížiť jeho izoláciu a prispieť k jeho vplyvu a moci ako významného činiteľa na medzinárodnej scéne. Avšak „spojenectvo vonkajšieho okruhu“ nebolo spojenectvom v bežnom diplomatickom zmysle slova. Keďže Izrael nemal normálne diplomatické styky so žiadnou zo zmienovaných krajín, toto neformálne spojenectvo pozostávalo zväčša z tajných kontaktov. Hlavnú zodpovednosť za rozvíjanie tohto spojenectva mal Mosad, pričom ministerstvo zahraničných vecí a armáda hrali podpornú úlohu.

Pri presadzovaní spojenectva „vonkajšieho okruhu“ najväznejšiu úlohu zohrali dvaja muži: Reuven Šiloah a Isser Harel. Jeho hlavným architektom a hybnou silou bol Reuven Šiloah, ktorý bol od jari 1951 do septembra 1952 náčelníkom novozriadeného Mosadu (Inštitút pre koordináciu).¹⁰⁴ V rokoch 1953 – 1957 pôsobil ako radca na izraelskom veľvyslanectve vo Washingtone a v septembri 1957 bol vymenovaný za politického poradcu Goldy Meirovej a za predsedu Výboru pre politické plánovanie, pozostávajúceho z vyšších úradníkov ministerstva zahraničných vecí, predstaviteľov armády a Mosadu. Počas celej svojej kariéry pracoval za scénou a nevychádzal na svetlo. Už v 30. rokoch začal kliesniť cestičky pre špionážnu a strategickú spoluprácu, najprv s Britániou a potom s USA. Jeho dlhodobým cieľom bolo premeniť štát Izrael s pomocou svetového židovstva na veľkú špionážnu silu v regionálnej i medzinárodnej politike a presvedčať západné mocnosti, že Izrael je strategickým vkladom. Jeho skutočná sila nespočívala v uskutočňovaní operácií, ale v politickom plánovaní, vo vypracúvaní stratégií vhodných pre zvláštne podmienky Izraela ako malého štátu obkľúčeného nepriateľmi. Po návrate z Washingtonu jeho plodná politická myseľ pracovala ďalej rovnakým smerom. Pomohol položiť koncepčné základy pre stratégiu Izraela v medzinárodnej politike. Dva hlavné piliere jeho koncepcie boli spojenectvo „vonkajšieho okruhu“ a spojenectvo s USA.¹⁰⁵ Pre Reuvena Šiloaha spojenectvo „vonkajšieho okruhu“ nebolo iba politickou stratégiou, ale ideologickou odpoveďou na doktrínu Džamála ^cAbdannásira o troch okruhoch. Táto doktrína vykresľovala Egypt ako centrum troch

¹⁰⁴ BLACK, Ian and Benny MORRIS: *Israel's Secret Wars. The Untold History of the Israeli Intelligence*. London, Hamish Hamilton 1991, s. 82-83.

¹⁰⁵ ESHED, Haggai: *Reuven Shiloah: The Man behind the the Mossad*. London, Frank Cass 1997, s. 311-314.

okruhov, arabského, islámskeho a afrického. Bola to celistvá koncepcia Blízkeho východu, ktorá robila z Egypta dominantnú mocnosť a z panarabizmu dominantnú ideológiu. Bolo treba prelomiť vlastnú územnú izoláciu budovaním zväzkov s tými nearabskými režimami, ktoré ležia v okrajových oblastiach Blízkeho východu a ktoré mali vlastné dôvody na znepokojenie zo šírenia *násirizmu* a komunizmu.¹⁰⁶ Spojenectvo „vonkajšieho okruhu“ bolo výzvou pre túto koncepciu aspoň na dvoch úrovniach: na politickej úrovni sa snažilo vybudovať vonkajší okruh štátov s väzbou na Izrael; na ideologickej úrovni presadzovať líniu pluralistického regiónu, ktorý by nebol organizovaný panarabizmom alebo panislámizmom.

Druhým veľkým presadzovateľom spojenectva „vonkajšieho okruhu“ bol Isser Harel, ktorý sa v septembri 1952 stal šéfom Mosadu. Zatiaľ čo jeho predchodca sa dal unášať fantáziou, Isser Harel bol zarytý a realistický šéf špionáže, ktorého sila nespočívala v analýze, ale vo vedení operácií. Narodil sa v Rusku v roku 1912, do Palestíny emigroval v roku 1931 a zachoval si silné protisovietske cítenie, ktoré z neho urobilo nepriateľa ľavicových strán v Izraeli a tvrdého zástancu USA v studenej vojne.¹⁰⁷ Aj on chcel premeniť Izrael na spojencu USA v globálnej súťaži proti ZSSR a v regionálnej súťaži proti arabskému radikalizmu. Pod vedením Issera Harela sa Mosad na tejto novátorskej stratégii významne podieľal, a tak rozvíjal a zdôrazňoval vlastnú úlohu ako nástroj izraelskej tajnej diplomacie.¹⁰⁸ On prišiel s myšlienkou nadviazať istý druh spolupráce s krajinami, ktoré z vonkajšej strany hraničili s Arabmi, keď Američania odmietli jeho návrh na tajnú spoluprácu s cieľom vybudovať hrádzu proti šíreniu vplyvu Džamála Abdannásira. Na egyptského prezidenta hľadel ako na nebezpečného diktátora, ktorý sa v štýle Hitlera snaží rozšíriť svoj osobný vplyv v zahraničí využívaním agentov, vražedných kománd, podvratných elementov a propagandy. Jeho cieľom bolo brániť *násirovsko-sovietskej* záplave. Isser Harel preto venoval značné úsilie na pomoc týmto krajinám „vonkajšieho okruhu“ pri organizovaní účinných špionážnych a kontrašpionážnych služieb a vojenskej sily schopnej zabrániť akémukoľvek nečakanému vnútorne alebo zvonka inšpirovanému pokusu o prevrat.

Kontakty s krajinami „vonkajšieho okruhu“ sa rozvíjali vo vojenskej oblasti, kde izraelská armáda poskytovala poradcov, výstroj a výcvik. Izrael tiež upevňoval svoje vzťahy s týmito krajinami poskytovaním technickej pomoci, najmä v oblasti poľnohospodárstva, riadenia vodných zdrojov a zdravotnej starostlivosti. Cez týchto spojencov sa Izrael dokonca snažil presadiť politickú stabilitu v arabských krajinách, ktoré boli oficiálne vo vojne

¹⁰⁶ BLACK, Ian and Benny MORRIS: *Israel's Secret Wars*, s. 182.

¹⁰⁷ SHLAIM, Avi: *The Iron Wall. Israel and the Arab World*, s. 194.

¹⁰⁸ BLACK, Ian and Benny MORRIS: *Israel's Secret Wars*, s. 182.

s Izraelom. Viacerí konzervatívni vodcovia arabských štátov unikli pred zavraždením vďaka varovaniu Mosadu. Tieto tajné správy boli vytipovaným obetiam poskytnuté buď cez spriatelnené západné štáty alebo prostredníctvom kontaktov Izraela v krajinách „vonkajšieho okruhu“. Isser Harel nemal pochybnosti, že celá táto „požehnaná aktivita Izraela zastavila triumfálny pochod Džamála Abdannásira a jeho sovietskych pánov po arabskom Blízkom východe a do čiernej Afriky.“¹⁰⁹ Izrael začal rozvíjať dvojstranné vzťahy s Iránom, Tureckom a Etiópiou dlho pred suezskou vojnou. Avšak vytvorenie ZAR vo februári 1958 a zvrhnutie monarchie v Iraku o päť mesiacov neskôr zalarmovalo tieto krajiny voči nebezpečenstvu arabského radikalizmu a vytvorilo reálnu perspektívu úspechu pre úsilie Izraela ísť za skúšobné dvojstranné vzťahy a snažiť sa o vytvorenie istej formy zoskupenia.

V rámci spojenectva krajín „vonkajšieho okruhu“ bol najvýznamnejším členom Irán. Jeho spoločné hranice so ZSSR urobili z neho štát frontovej línie v studenej vojne. Jeho spoluprácu s Izraelom uľahčilo aj tradičné nepriateľstvo medzi Iránom a arabským svetom. V marci 1950 Irán uznal Izrael *de facto* a dovolil mu udržiavať neoficiálne zastúpenie na nízkej úrovni v Teheráne. Irán tiež dodával Izraelu ropu. Po suezskej vojne sa toto hospodárske zastúpenie na nízkej úrovni premenilo na úzke politické a strategické partnerstvo. Generál Tajmúr Bachtijár, prvý náčelník novovytvorenej organizácie pre vnútornú bezpečnosť Savak, prevzal iniciatívu a v septembri 1957 v Paríži tajne nadviazal kontakty s Mosadom prostredníctvom Jakoba Carozza, ktorý vtedy slúžil ako „politický radca“ na izraelskom veľvyslanectve.¹¹⁰ Tieto kontakty sa postupne rozširovali a zahrnuli vojenské a špiónážne služby oboch krajín. Izraelskí predstavitelia začali navštevovať Teherán a stretávať sa so šachom, ministerským predsedom a ďalšími vysokými predstaviteľmi. Izraelčania pravidelne odovzdávali Iráncom správy o aktivitách Egypta v arabských krajinách a o aktivitách komunistov, ktoré sa týkali Iránu. Hospodárske vzťahy medzi oboma krajinami sa podstatne rozšírili a izraelskí experti poskytovali Iránu pomoc pri mnohých rozvojových projektoch. Šach mal prehnajú predstavu o vplyve Izraela vo Washingtone a začal sa obracať na Izrael, aby mu pomohol zlepšiť jeho obraz v tamjšej verejnosti a lobiť za neho v administratíve. Na jar 1959 s osobným súhlasom šacha a Davida Ben-Guriona bola uzavretá zmluva medzi oboma krajinami o vojenskej a špiónážnej spolupráci.¹¹¹ Tá zostala v platnosti až do pádu šacha v roku 1979.

Vzťahy Izraela s Tureckom sa niesli v podobnom duchu. Turecko tak ako Irán bolo

¹⁰⁹ Cit. in: SHLAIM, Avi: *The Iron Wall. Israel and the Arab World*, s. 195.

¹¹⁰ BLACK, Ian and Benny MORRIS: *Israel's Secret Wars*, s. 183.

¹¹¹ ESHED, Haggai: *Reuven Shiloah: The Man behind the Mossad*, s. 282.

frontovým štátom v studenej vojne a uznalo Izrael *de facto* v marci 1949. Od septembra 1957 sa Eliahu Sasson, vtedajší veľvyslanec Izraela v Ríme, pravidelne stretával s tureckým ministrom zahraničných vecí Fatinom Zurluom. Napokon dosiahli dohodu o rozšírení spolupráce proti sovietskej a egyptskej hrozbe. V kontaktoch s Tureckom zohral dôležitú úlohu aj Reuven Šiloah, ktorý sa ako zvláštny poradca Goldy Meirovej vrátil z veľvyslanectva vo Washingtone.¹¹² Po vojenskom prevrate v Iraku turecký premiér Adnan Menderes súhlasil, že sa tajne stretne so svojím izraelským partnerom. David Ben-Gurion odletel do Ankary 28. augusta 1959 a na druhý deň sa stretol s Adnanom Menderesom. Na programe rokovania bola hospodárska, politická a vojenská spolupráca a obaja štátnici dosiahli dohodu aj o pravidelnej výmene spravodajských informácií.¹¹³ David Ben-Gurion sa zaviazal, že podporí úsilie Turecka získať hospodársku pomoc od USA, zatiaľ čo Adnan Menderes súhlasil, že podporí snahy Izraela získať zbrane od USA a pripojiť sa k NATO.

Irán a Turecko boli blízkymi spojencami USA a boli súčasťou tzv. „severnej reťaze“ vytvorenej na blokovanie sovietskeho prenikania na juh. Obe krajiny boli tiež znepokojené smerovaním aktivít Džamála Abdannásira na sever. To podnietilo Izraelčanov, aby sa pokúsili postaviť svoje vzťahy s Iránom a Tureckom na trojstrannú základňu. Podľa jednej správy CIA o izraelskej tajnej službe zachytenej počas revolúcie proti šachovi v Teheráne v roku 1979, Mosad vytvoril koncom roku 1958 trojstrannú organizáciu s Tureckou národnou bezpečnostnou službou a iránskym Savakom. Účelom tejto organizácie s krycím názvom Trident, bola pravidelná výmena informácií, podnikanie spoločných operácií a poskytovanie izraelského výcviku a technického poradenstva vo veciach kontrašpionáže ostatným dvom členom.¹¹⁴

Tretím hlavným spojencom Izraela na „vonkajšom okruhu“ bola Etiópiá. Bol to osamotený kresťanský štát na východnom pobreží Afriky pri Červenom mori. Medzi Etiópiou a Egyptom bol konflikt záujmov, ktorý sa týkal vôd Nílu a postavenia Sudánu, ktorý slúžil ako nárazník medzi nimi. Etiópiá sa cítila ohrozená panafrickými ambíciami Džamála Abdannásira. V roku 1955 cisár Haile Selassie otestoval možnosti izraelskej vojenskej a rozvojovej pomoci, ale v tejto etape ešte nebol ochotný nadviazať formálne diplomatické styky. Oficiálne styky s Etiópiou boli nadviazané v roku 1957 krátko po suezskej vojne. Izraelskí experti boli vysielaní, aby cvičili cisárovu armádu a zreorganizovali jeho výzvedné služby; Izraelčania pomohli cisárovi konsolidovať jeho vládu doma a odolávať

¹¹² ESHED, Haggai: *Reuven Shiloah: The Man behind the the Mossad*, s. 264.

¹¹³ ESHED, Haggai: *Reuven Shiloah: The Man behind the the Mossad*, s. 275.

¹¹⁴ BLACK, Ian and Benny MORRIS: *Israel's Secret Wars*, s. 188.

expansionistickým tlakom zo Sudánu. Výhodným krytím pre špionážnu činnosť Mosadu bola „Incoda“, izraelská firma na export etiópskeho hovädzieho mäsa.¹¹⁵ Pri príležitosti výročia korunovácie David Ben-Gurion napísal osobný list etiópskemu cisárovi. V liste sa zoširoka rozpisoval o rastúcom nebezpečenstve, ktoré vojenská klika v Káhire predstavuje pre nezávislosť svojich susedov a zdôraznil pripravenosť Izraela pokračovať v pomoci krajinám v Ázii a Afrike, ktoré toto nebezpečenstvo ohrozuje. Sľúbil, že predstavitelia Izraela budú vysvetľovať vládam a verejnej mienke, že Níl nepatrí iba Egyptu, ale aj Sudánu a Etiópii. Vyjadril uznanie snahám Haile Selassieho na nastolenie jednoty medzi vodcami *Strany Umma*, ktorí bojujú za upevnenie nezávislosti Sudánu.¹¹⁶

Izrael mal vlastné spojenia so sudánskou *Stranou Umma*, ktoré sa datovali už od čias, keď bol premiérom Moše Šarett a neskôr boli urobené isté pokusy zaradiť túto krajinu do rámca spolenectva krajín „vonkajšieho okruhu“. V septembri 1955, krátko pred vyhlásením nezávislosti Sudánu, došlo v Istanbule k tajným rozhovorom medzi Jošom Palmonom, zvláštnym poradcom premiéra pre arabské otázky, a vodcami sudánskej opozičnej *Strany Umma*, ktorá dychtila po upevnení zväzkov so Západom.¹¹⁷ *Strana Umma* bola probritská, zatiaľ čo jej hlavný súper *Národná unionistická strana* mala ľavicovú a proegyptskú líniu. Existoval aj tam rozkol medzi muslimským, arabizovaným severom a pokresťančeným juhom, kde vznikali občasné povstania proti presadzovaniu ústrednej moci. Niektorí vodcovia sa obrátili na Izrael o pomoc a Izrael odpovedal poskytnutím peňazí, zbraní a vysielaním agentov do južného Sudánu, niekedy v spolupráci s Etiópiou, ktorá tiež podporovala povstalcov na juhu Sudánu. Logické politické úvahy vyžadovali od Izraelčanov uvážlivý a rezervovaný prístup. „Keď sa mohlo Arabom akokoľvek uškodiť, bolo to z hľadiska židovského štátu dobré,“ uviedol jeden západný expert. „Izraelčanom bolo jasné, že otvorený postoj a účinné pomocné akcie v prospech rebelov na juhu by na čiernu Afriku urobili katastrofálny dojem.“¹¹⁸

Otvorenie Červeného mora pre izraelskú plavbu uľahčilo Izraelu rozvíjať priateľské vzťahy s krajinami čiernej Afriky, ktoré sa oslobodzovali od koloniálnej nadvlády. Zoznam afrických krajín podporovaných Izraelom zahŕňal Senegal, Mali, Guineu, Libériu, Pobrežie Slonoviny, Ghanu, Togo, Nigériu, Stredoafrickú republiku, Čad, Kongo a Zair. Na izraelskom ministerstve zahraničných vecí bol vytvorený špeciálny odbor medzinárodnej spolupráce,

¹¹⁵ BLACK, Ian and Benny MORRIS: *Israel's Secret Wars*, s. 186.

¹¹⁶ SHLAIM, Avi: *The Iron Wall. Israel and the Arab World*, s. 197.

¹¹⁷ BLACK, Ian and Benny MORRIS: *Israel's Secret Wars*, s. 185-186.

¹¹⁸ SYLVESTER, Anthony: *Sudan under Nimeiri*. London 1977, s. 159-161.

ktorý pod dohľadom Goldy Meirovej usmerňoval politiku v Afrike. Vzhľadom na to, že Izrael bol malý a mladý štát, nezaťažený kolonialistickou minulosťou, bol prijateľnejším pre ďalšie krajiny tretieho sveta ako západné mocnosti. Izrael poskytoval africkým krajinám rozsiahlu pomoc v hospodárskom plánovaní, budovaní infraštruktúry, vytváraní vzdelávacích, zdravotníckych a sociálnych zariadení a rozvíjaní ozbrojených síl. Izrael znášal náklady sám alebo dostával pomoc od bohatých amerických židov. Avšak rozsah tejto operácie bol taký veľký, že Golda Meirová sa musela obrátiť o pomoc na USA. Argumentovala, že preniknutím k vládam afrických štátov a k ich tajným službám Izrael posluži americkým záujmom rovnako ako svojim. Američania uznali závažnosť argumentov a z prípadu na prípad súhlasili s náhradou niektorých izraelských nákladov. Hoci Američania videli výhodu v prítomnosti Izraela v Afrike, nedali sa presvedčiť, aby podporovali spojenectvo krajín „vonkajšieho okruhu“. Koncom roku 1958 sa Isser Harel snažil prostredníctvom Allena Dullesa získať morálne a politické krytie Eisenhowerovej administratívy pre aktivity Izraela na „vonkajšom okruhu“. Tvrdil, že tieto aktivity prispievajú viac ako akýkoľvek iný plán na posilnenie postavenia Západu v regióne. Po dlhom čakaní dostal zdvorilú, ale zápornú odpoveď od Allena Dullesa. David Ben-Gurion súhlasil s Isserom Harelom, že Izrael musí využívať svoje obmedzené zdroje na vykonávanie tejto strategickej misie.¹¹⁹ Spojenectvo krajín „vonkajšieho okruhu“ bol originálny a odvážny podnik, ktorý rozšíril vplyv Izraela široko-dáľeko, ale nezmenil postoj Arabov voči Izraelu, ani ich neprinútil prehodnotiť odmietanie pre nich nevýhodnej dohody s Izraelom.

Použitá literatúra

ABU-LUGHOD, Ibrahim (ed.): *The Arab-Israeli Confrontation of June 1967: An Arab Perspective*. Evanston, Northwestern University Press 1970.

ABURISH, Said K.: *Nasser. The Last Arab*. London, Duckworth 2004.

AVNERI, Uri: *Israel without Zionists*. New York, Macmillan 1968.

BAR-ZOHAR, Michael: *The Armed Prophet: A Biography of Ben-Gurion*. London, Arthur Barker 1967.

BERGER, Earl: *The Covenant and the Sword: The Arab-Israeli Relations, 1948 – 1956*. Toronto, University of Toronto Press 1965.

BLACK, Ian and Benny MORRIS: *Israel's Secret Wars. The Untold History of the Israeli Intelligence*. London, Hamish Hamilton 1991.

¹¹⁹ SHLAIM, Avi: *The Iron Wall. Israel and the Arab World*, s. 198.

- BURNS, E. L. M.: *Between Arab and Israeli*. London, Harrap 1962.
- DAWISHA, Aaded: *Egypt in the Arab World. The Elements of Foreign Policy*. New York, Wiley 1976
- DAYAN, Moshe: *Story of my Life*. London, Sphere Books Ltd. 1978.
- ESHED, Haggai: *Reuven Shiloah: The Man behind the the Mossad*. London, Frank Cass 1997.
- EVELAND, Wilbur Crane: *Ropes of Sand. America's Failure in the Middle East*. New York, W. W. Norton & Company 1980.
- FRUS (Foreign Relations of the United States), Vol. XIII.
- GILBERT, Martin: *Izrael. Dějiny*. Praha, BB art 2002.
- GOMBÁR, Eduard: *Revolučně demokratické strany na Blízkém východě*. Praha, Univerzita Karlova 1986.
- HART, Alan: *Arafat: Terrorist or Peacemaker?* London, Sidgwick and Jackson 1984.
- AL-HASANÍ, as-Sajjid °Abdarrazzáq: *Táríh al-wizárát al-°iráqíja*. (Dejiny irackých vlád). Díl X, Bagdad (7. vydanie) 1988.
- HEIKAL, Mohamed: *Cutting the Lion's Tail. Suez Through Egyptian Eyes*. London, Andre Deutsch 1986.
- HUREWITZ, J. C.: *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1914 – 1956*. Volume II. Princeton, New Jersey, D. Van Nostrand Company, Inc. 1956.
- HUTCHINSON, E. H.: *Violent Truce*. New York, Devin-Adair 1956.
- JANKOWSKI, James: *Nasser's Egypt, Arab Nationalism and the United Arab Republic*. Boulder (Co), Lynne Rienner 2002.
- Kolektív: *SSSSR i arabskije strany, 1917 – 1960. Dokumenty i materialy*. Moskva, Gosudarstvennoje izdatel'stvo političeskoj literatury 1961.
- Kol.: *Politika Francii v Azii i Afrike (1945 – 1964 gg.)*. Moskva, Izdatel'stvo „Nauka“ 1965.
- LACOUTURE, Jean: *Nasser. A Biography*. New York, Alfred A. Knopf 1973.
- LESCH, David W.: *Syria and the United States. Eisenhower's Cold War in the Middle East*. Boulder (Co), Westview Press 1992.
- LUCAS, W. Scott: *Divided We Stand. Britain, the US and the Suez Crisis*. London, Sceptre 1996.
- MANSFIELD, Peter: *The Arabs*. London, Penguin Books (3. vydanie) 1992.
- MA'UZ, Moshe: *Syria and Israel. From War to Peacemaking*. Oxford, Clarendon Press 1995.
- MU°ALLIM, Walíd: *Súrijá, 1918 – 1958*. (Sýria). Damask, Matba°a °akrama 1985.

- AL-MUWÁFÍ, °Abdalhamíd Muhammad: *Misr fí džámí°at ad-duwal al-°arabíja, 1945 – 1970*. (Egypt v Lige arabských štátov). Káhira, al-Mu°assasa al-misríja al-°amma li-l-kitáb 1983.
- MUZIKÁŘ, Josef a kol.: *Palestinská otázka*. Praha, Academia 1983.
- RABINOVICH, Itamar and Jehuda REINHARZ (eds.): *Israel in the Middle East*. New York 1984.
- Ar-RÁFI°Í, °Abdarrahmán: *Tawrat 23 júlijú 1952*. (Revolúcia 23. júla 1952). Káhira 1959.
- ROBINS, Philip: *A History of Jordan*. Cambridge University Press 2004
- RODINSON, Maxime: *Israel and the Arabs*. Penguin Books 1969.
- SACHAR, Howard M.: *Dějiny státu Izrael*. Praha, Regia 1998.
- SEALE, Patrick: *The Struggle for Syria. A Study of Post-War Arab Politics, 1945 – 1958*. London, Oxford University Press 1965.
- SEALE, Patrick: *Asad. The Struggle for the Middle East*. Berkeley, Los Angeles, University of California Press 1989.
- SHALOM, Zaki: *Ben-Gurion's Political Struggles, 1963 – 1967*. London, Routledge 2006.
- SHLAIM, Avi: *The Iron Wall. Israel and the Arab World*. London, Penguin Books 2000.
- SORBY, Karol R.: *Egyptská revolúcia 1952*. Bratislava, VEDA 1998.
- SORBY, Karol R.: *Arabský východ (1945 – 1958)*. Bratislava, SAP 2005.
- SORBY, Karol R.: *Suez 1956: Súmrak tradičného kolonializmu na Blízkom východe*. Bratislava, VEDA 2003.
- SYKES, Christopher: *Crossroads to Israel*. Bloomington, Indiana University Press 1965; First Midland Book Edition 1973.
- SYLVESTER, Anthony: *Sudan under Nimeiri*. London 1977.
- TAKEYH, Ray: *The Origins of the Eisenhower Doctrine. The US, Britain and Nasser's Egypt, 1953-57*, London, Macmillan Press Ltd and St. Antony's College, Oxford 2000.
- WANNER, Jan: *Bitva o Suez. Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt a britsko-francouzská intervence v Egyptě*. Praha, Nakladatelství Libri 2006.

Rodové nerovnosti na trhu práce

Jana Barátová

Abstrakt

V príspevku sa zaoberám rodovými nerovnosťami na trhu práce. Predstavujem niektoré teoretické aspekty rodového prístupu, rodovej analýzy s akcentom na trh práce. Poukazujem tiež na realitu na Slovensku v porovnaní s realitou v Európskej únii (v niektorých vybraných aspektoch) na základe dostupných výskumov v tejto oblasti.

Kľúčové slová: rodová rovnosť, trh práce, rodová analýza, rodové stratégie, gender mainstreaming, rodová priepasť, horizontálna segregácia, vertikálna segregácia.

Abstract

In my contribution I refer to gender inequality on labour market. I introduce some theoretic aspect of gender approach, gender analysis, emphasizing on labour market. I compare also the reality in the Slovakia with the European Union (in some selected aspects) on the base of available research in this area.

Key Words: gender equality, labour market, gender analysis, gender strategies, gender mainstreaming, gender gap, horizontal segregation, vertical segregation.

Úvod

Rodová rovnosť sa do veľkej miery stala verejnou témou. Najmä v dôsledku vstupu do Európskej únie nadobudlo zmieňovanie sa o rodovej rovnosti v širokej i odbornej verejnosti istú mieru samozrejmosti. Zdá sa však, že samotná prítomnosť pojmu ešte negarantuje skutočnú akceptáciu či poznanie jeho obsahu ani skutočnú vôľu k zmene existujúcej nerovnosti žien a mužov.

Následky nerovnosti medzi mužmi a ženami sú zreteľné v mnohých sférach verejného života. V príspevku sa zameriame na trh práce, nakoľko práve ten je najdôležitejším zdrojom znevýhodnenia žien. Realita každodenného života nám ukazuje, že napriek zákonom, ktoré zabezpečujú rovnaké zaobchádzanie, analýzy a štatistiky ukazujú, že ženy sú naďalej znevýhodňované v prístupe k pracovným pozíciám a k verejným zdrojom. Diskriminácia žien sa najviac prejavuje v nasledujúcich oblastiach:

- Vyššia dlhodobá nezamestnanosť žien oproti mužom
- Vyššia koncentrácia žien v horšie platených oblastiach, respektíve nižšie ohodnotenie v povolaniach tradične pripisovaných ženám

- Nízke zastúpenie žien na pozíciách vyššieho a vrcholového manažmentu
- Rozdiely v odmeňovaní v neprospech žien aj v rámci rovnakých alebo porovnateľných pracovných pozícií¹

Presadzovanie rodovej rovnosti patrí k jedným zo základných princípov EÚ. Na dosiahnutie tohto cieľa bola vytýčená ako hlavná stratégia tzv. gender mainstreaming (uplatňovanie rodového hľadiska). Jeho implementácia do praxe v našich podmienkach však doteraz nebola úspešne naštartovaná napriek tomu, že sa pristúpením k Zmluve o vytvorení Európskeho spoločenstva aj Slovenská republika zaviazala rovnosť medzi ženami a mužmi aktívne presadzovať.

Problémom pre nedostatočné zavádzanie rodovej rovnosti do praxe je nielen nedostatok informácií, ale aj nedostatočná motivácia zamestnávateľov a iných aktérov vo verejnom živote spoločnosti. Naopak, stretávame sa aj s argumentom, že súkromným podnikateľom je nežiaduce vnucovať politické opatrenia, že ide o „sociálne inžinierstvo“ a že stratégie k presadzovaniu rodovej rovnosti „umelo popierajú prirodzenú rôznorodosť“.

Cieľom predkladaného príspevku je bližšie predstaviť rodovú problematiku s akcentom na trh práce. Trhom práce sa zvyčajne zaoberajú ekonómovia a je predmetom skúmania rôznych štatistík. Naším zámerom je ukázať, že rodové rozdiely v pracovnom živote zostávajú i v súčasnosti jednou z oblastí, ktorá je dôkazom nerovnosti medzi ženami a mužmi v našej spoločnosti. Napriek existencii zákonov zabezpečujúcich rovnaké zaobchádzanie.

Metodikou práce je použitie rodového prístupu, ktorý je podkladom pre jednotlivé rodové stratégie a politiky. Uvedené tvorí základ pre porovnanie dostupných štatistických údajov z jednotlivých výskumov, ktoré odzrkadľujú reálnu situáciu na trhu práce. Podklady pre príspevok sme použili jednak publikácie, zaoberajúce sa rodovou problematikou a výskumy mapujúce rodové rozdiely na trhu práce.

Problematika rodového hľadiska

Diskurz o rodovom rozmere slovenského trhu práce sprevádzali dva časové medzníky. Prvým bol rok 1989, kedy v Československu došlo k pádu socialistického režimu a začal prechod k trhovej ekonomike a k všeobecnej demokratizácii spoločnosti. Druhým významným ohraničením je obdobie okolo roku 2003, ktoré súvisí so vstupom Slovenskej

¹ PIETRUCHOVÁ, O. - MESOCHORITISOVÁ, A. 2007. *Rodová rovnosť v organizácii. Stručná sprievodkyňa*. Bratislava : OKAT PLUS s.r.o. 2007, s. 20.

republiky do Európskej únie a s ním spojeným záväzkom integrovať do národnej legislatívy aj princípy rodovej rovnosti.

V prvom období, niekoľko rokov po revolúcii, bol v slovenskom diskurze samotný pojem *gender* relatívne neznámy, preto väčšina textov z tohto obdobia o problematike rodu na trhu práce nakoniec vyúsťuje do akceptovania pracovnej situácie žien (tituly ako napríklad „Ženy a trh práce“, „Postavenie žien na trhu práce“ a podobne). Napriek tomu texty publikované na túto tému otvárajú už všetky rodové problémy, o ktorých sa v súvislosti s trhom práce na Slovensku píše v akademickej sfére dodnes: horizontálna a vertikálna rodová segregácia trhu práce, feminizácia určitých povolání (s jednostrannou problematizáciou jedného pohlavia), mzdový rodový rozdiel, diferenciácia medzi mužmi a ženami v prístupe k vzdelaniu, práci a ku kariére a podobne. To znamená, že v tomto období je možné pozitívne hodnotiť samotnú prítomnosť rodových pojmov, rodových politík vo verejnej diskusii.

V druhom období, ktoré súvisí so vstupom Slovenska do Európskej únie, malo postupne dochádzať k používaniu a premieňaniu konceptov prichádzajúcich z transnacionálneho prostredia politík rodovej rovnosti Európskej únie, k vytváraniu rodovej politiky, napr. aj nami skúmaného postavenia rodov na trhu práce. Mnohé koncepty rodovej rovnosti pochádzajú z feministických konceptov, teórií a analýz, ktoré vznikali v európskom akademickom prostredí od osemdesiatych rokov minulého storočia. Následne spomínané koncepty v politickom diskurze často menia svoj pôvodný význam, tým sa výrazne znižujú ich dopady na rodovú rovnosť, resp. môžu mať celkom opačný účinok.

V skutočnosti sa často stáva, že dochádza, namiesto napĺňania, k vyprázdňovaniu pojmu rodová rovnosť. Je potom otázne, či prítomnosť tejto témy v priestore skutočne napomáha verejné formulovanie rodovej rovnosti a diskusiu o nej, alebo či, naopak, tento priestor nezužuje len na vybrané, spoločensky akceptovateľné, problémy.²

Prvý krok v teoretickej diskusii o rode spočíval práve v odlíšení pohlavia (sex) a rodu (gender). Pohlavie (sex) označuje telesné charakteristiky definované ako biologické, rod (gender) označuje individuálnu prax súvisiacu so spoločensky danými, historicky rozvinutými pravidlami, očakávaniami a pozíciami. Toto odlíšenie postavilo jasnú hranicu medzi telom a správaním, telom a schopnosťou, ako aj telom a sociálnym postavením. Preto teda nemôže existovať nejaké predurčenie týkajúce sa správania, schopností a telesných znakov.

² Zo spôsobu, akým sa táto téma prezentuje v médiách, môžeme vyvodit' záver, že v dôsledku vyvlastňovania feministických pojmov a ich antifeministickej kooptácie diskurzom rodovej rovnosti stráca takéto nastoľovanie rodovej rovnosti potenciál skutočnej zmeny existujúcej nerovnosti. Existujúce rodové usporiadanie spoločnosti skôr potvrdzuje a akékoľvek zmeny prispôsobuje vládnucim predstavám o rodových rolách žien a mužov.

Dekonštruktivistické východiská v rodovom výskume idú ešte o krok ďalej. Celé pohlavné telo (sex) chápu ako historický, spoločenský a kultúrny konštrukt.³ V rámci dekonštruktivistických teórií sa argumentuje tým, že príroda nepozná žiadne kategórie a ani žiadne nevytvára. Kategórie (ako mužské a ženské) sú vytvorené kultúrne a slúžia usporadúvaniu skúseností. Tým sa nepopiera existencia biologických skutočností, ale posúva sa do popredia ich kultúrny výklad a prisudzovanie významov. Toto nazeranie radikálne problematizuje všetky rozdiely medzi pohlaviami, založené na takzvaných biologických faktoch. Dekonštruktivistickým perspektívam nazerania na rod ide skôr o presnejšie skúmanie toho, ako sa rodovo interpretované telesné rozdiely prostredníctvom konania a spôsobov správania v priebehu vývinu osoby stávajú sociálnou realitou. Úlohu pri tom zohrávajú každodenné interakcie („doing gender“), ale aj rodovo zaťažené štruktúry vo výchove, vo vzdelávacom systéme a v organizácii práce, ktoré provokujú rôznu prax osôb a podmieňujú ju. Týmto spôsobom sa rodovo socializujú osoby, ale súčasne sa aj posilňujú rodovo socializujúce štruktúry.

Rod označuje tie aspekty pohlavia, ktoré vnímame ako sociálny, spoločenský a kultúrny konštrukt. Zároveň má rodové určenie dve stránky: Na jednej strane ide o sociálne pohlavie, ktoré má každé individuum a ktoré treba chápať ako odpoveď na kultúrne a spoločenské mechanizmy, ktorým individuum v súlade so svojou kategorizáciou na základe pohlavia (sex) podlieha. Na druhej strane sa tým chápu aj rodovo zaťažené pravidlá a mechanizmy v inštitúciách, ktoré spravidla nie sú síce deklarované ako rodové, ale nepriamo rod konštruujú. Rod pôsobí vždy v kombinácii s inými charakteristikami, ktoré vytvárajú sociálnu nerovnosť. Ďalej diferencuje skupiny, ktoré sú tvorené na základe veku, sociálnej triedy a prostredia, etnicity alebo zdravotného stavu. V každej z týchto skupín sa vyskytujú ešte ďalšie osobitné vylúčenia, obmedzenia alebo problémy podmienené rodom, ktoré sa zväčša týkajú žien v tejto skupine, a zároveň dochádza k privilegovaniu mužov v tejto skupine.

Rod nie je len charakteristikou osôb. Ženský, mužský a rodový výskum sa nezameriava len na subjekty, ale aj na normy, inštitúcie a spoločenské pravidlá i mechanizmy, ktoré tieto subjekty vytvorili. V centre týchto analýz stojí pôsobenie spoločenských predstáv na spoločenské štruktúry. Pri tomto skúmaní je dôležitá otázka, ako spoločenské systémy stále znova produkujú rodovú diferenciu, ako fungujú procesy uzavierania a vylučovania cez premennú rod a ako sa vytvára reálna nerovnosť a hierarchia medzi mužmi a ženami. Ako

³ Bližšie pozri: BUTLER, J. 2003. *Trampoty s rodom. Feminizmus a podryvávanie identity*. Bratislava : Aspekt, 2003.

mimoriadne účinný sa osvedčil mechanizmus popierania rodovo špecifických súvislostí. Feministické politologičky pracujú na tom, aby dokázali androcentrismus existujúcich teórií štátu a politiky i na dešifrovaní štátnych inštitúcií a politik ako len zdanlivo rodovo neutrálnych. Ale aj trh práce, vzdelávacie systémy, ekonomika a iné systémy vykazujú rodovo zaťažené vplyvy. Moc symbolických poriadkov, v ktorých sú obsiahnuté aj predstavy o rodoch, je zrejma najmä v médiách. V organizáciách možno tiež rozpoznať rodovo špecifické normovania, stratégie a štruktúry.

Nemecká sociologička Barbara Stiegler, odborníčka na uplatňovanie rodového hľadiska v organizáciách, konštatuje, že skutočná zmena rodových pomerov a odbúvanie hierarchie medzi rodmi sú možné len vtedy, ak sa opatrenia budú zameriavať na všetky tri rozhodujúce zložky definície rodu: teda nielen na hierarchiu, ale aj na dualitu a polaritu. Inými slovami, nemôže ísť len o zapájanie žien do mužsky konotovaného sveta práce, potrebné je odbúvanie predstáv o jasnej hranici medzi ženskosťou a mužskosťou (duality) i narúšanie kontúrovania ženskosti a mužskosti ako opozície (polarity). Len mnohotvárnosť namiesto duality a komplexnosť namiesto polarity môžu viesť k nahradeniu hierarchie rovnosťou. Teda len vtedy, keď si uvedomíme, že existujú roly a spôsoby správania, ktoré sa nedajú úzko vymedziť ženskou a mužskou rolou, že každá pozícia v spoločnosti má ženské a mužské prvky a že každá práca konotovaná ako „mužská“ má byť rovnako hodnotná ako práca konotovaná ako „ženská“.⁴

V tomto kontexte Lubica Kobová⁵ ukazuje vo svojej kritickej analýze mediálneho diskurzu, že médiá síce akcentovali rodový rozdiel v odmeňovaní, ale v popredí ostali rozdiely spôsobené vertikálnou segregáciou a do úzadia sa dostala horizontálna segregácia i ďalšie aspekty; médiá spravidla problematizovali hierarchiu, no nie dualitu a polaritu konštrukcie rodu. Navyše, v médiách je stále používaný argument, odvolávajúci sa na biologické rozdiely medzi pohlaviami a ním odôvodňujúci rozdiel v odmeňovaní žien a mužov.⁶ Použitý spôsob argumentácie sa nepozastavuje nad faktom klesajúcej tendencie rodovej priepasti v odmeňovaní v celoeurópskom priemere, kým na Slovensku sa potvrdzuje prehlbovanie rozdielu v odmeňovaní medzi mužmi a ženami.⁷ Podľa spomínanej

⁴ STIEGLER, B. 2004. *Geschlechter in Verhältnissen : Denkanstose fur die Arbeit in Gender Mainstreaming Prozessen*. [online] [cit. 2010.15.04.] Dostupné na internete: <http://library.fes.de/pdf_files/asfo/02613.pdf

⁵ KOBOVÁ, L. 2007. Čo má rodová rovnosť spoločne s feminizmom? In *Aká práca, taká pláca? Aspekty rodovej nerovnosti v odmeňovaní*. Bratislava : Aspekt, s. 86 – 130.

⁶ SCHUTZ, P. O príjmových nerovnostiach. [online] In *Korzář*, 4. júna 2007. [cit. 2010.20.03.] Dostupné na internete: <<http://www.cassovia.sk/korzar/archiv/clanok.php3?sub=4.6.2007/785180>

⁷ V roku 1997 zarábali ženy o 21,5 % menej ako muži, dnes sa rozdiel zvýšil na 27 % (r. 2007). Slovensko sa s takýmto rozdielom zaraďuje k trom krajinám na vrchole rebríčka rodovej nerovnosti – podobné hodnoty dosahuje Cyprus a Estónsko. Bližšie pozri: FILADELFOVÁ, J.2007. Rodová priepasť. Čo (ne)hovoria

argumentácie by biologické rozdiely medzi pohlaviami v spomínaných krajinách mali inú podobu ako v ostatných krajinách EÚ.

Na základe predstáv prezentovaných v predchádzajúcom prehľade možno analyzovať aj stratégie rodovej politiky. Osobitný význam tu zohráva otázka, či sú všetky tri faktory rodových vzťahov (dualita, polarita a hierarchia) odbúrané rovnakou mierou. Stratégie ako podpora žien a kvóty chcú v prvom rade zmeniť hierarchiu medzi pohlaviami, zatiaľ čo dualitu alebo polaritu nechávajú nedotknutú. Aby však bolo možné skutočne a dlhodobo odbúrať hierarchiu, musia byť tieto stratégie schopné problematizovať a narúšať aj dualitu a polaritu. Pokus o odbúranie hierarchie medzi ženským a mužským sa môže podariť len vtedy, keď stratégie rodovej politiky:

- budú narúšať strnulé vymedzenie ženského a mužského, a tým začnú prekonávať dualitu;
- nechajú vyblednúť kontúrovanie mužského a ženského ako opozícií a protikladov, a tým začnú rozkladať polarizáciu.

Dualita a polarita sú nosné piliere hierarchie a stabilizujú ju. Pre konkretizáciu tu analyzujeme rôzne stratégie proti rodovej segregácii na trhu práce. Všetky majú za cieľ dosiahnuť rovnosť žien a mužov prostredníctvom odbúrania segregácie, teda rozdelenia trhu práce na „ženské“ a „mužské“ sektory a povolania. V záujme dlhodobého a udržateľného dosiahnutia rovnosti treba odbúrať nielen hierarchiu, ale aj dualitu a polaritu. Hierarchia medzi „ženskými“ a „mužskými“ sektormi a povolaniami spočíva v rôznom spoločenskom uznaní, odmeňovaní a štruktúrovaní: Sektory a povolania pre ženy sú na tom vždy horšie ako sektory a povolania pre mužov. Rodovo špecifické obsadzovanie týchto profesií sa odohráva sčasti na základe spôsobilosti sprostredkovej socializáciou, no vo všeobecnosti najmä na základe prisudzovanej spôsobilosti. V súlade s tým sú ženy pracujúce v „ženských“ sektoroch a profesiách spoločensky menej uznávané a sú konfrontované s profesijnými štruktúrami, ktoré sťažujú postup a ďalší rozvoj.

Na rozdiel od toho sú „mužské“ sektory a profesijné štruktúry v „mužských“ povolaniach viac uznávané, lepšie odmeňované a ponúkajú možnosti postupu a ďalšieho rozvoja. Zdôvodňovanie spôsobilosti pre prácu v povolaniach je silne rodovo zaťažené, a to podľa duálneho a polarizujúceho rodového modelu: Spôsobilosť na technické záležitosti je konotovaná ako mužská, spôsobilosť na sociálne záležitosti zasa ako ženská. Pritom sa očakáva, že tieto dve orientácie spôsobilosti jednak existujú a jednak sa vzájomne vylučujú. Tak sa teda predpokladá, že osoby majú na základe svojho pohlavia istú spôsobilosť, ktorá

štatistiky a výskumné dáta o odmeňovaní žien a mužov. In *Aká práca, taká pláca? Aspekty rodovej nerovnosti v odmeňovaní*. Bratislava : Aspekt, s. 22.

chýba osobám druhého pohlavia. Spôsobilosť sa teda konštruuje ako duálna (technická alebo sociálna) a polarizujúca (technická spôsobilosť vylučuje sociálnu a naopak).

Profesijné odbory sú tiež zaťažené rodovým aspektom, zodpovedajúcim tradičnej duálnej a polaritnej schéme. Vychádza sa z predpokladu, že v mužských profesiách niet požiadaviek, ktoré by boli konotované ako ženské – a v ženských profesiách zase niet požiadaviek, ktoré by boli konotované ako mužské. Ako hlboko sú tieto predstavy zakorenené, dokladajú v neposlednom rade systémy hodnotenia práce. Nároky na telesnú silu v opatrovateľských profesiách a nároky na sociálnu kompetenciu v technických profesiách sa tu systematicky zanedbávajú.

Stratégie rodovej politiky, zamerané proti rozštiepeniu sektorov a povolání na ženské a mužské, možno skúmať podľa toho, akých faktorov rodových pomerov sa dotýkajú:

Prvá stratégia: ženy v mužských povolaniach

V rámci tejto stratégie ide o to, usilovať sa o rodovo spravodlivé obsadenie vo všetkých sektoroch a na všetkých profesijných pozíciách - podporovanie žien v mužských profesiách a súčasné podporovanie mužov v ženských povolaniach je stratégia rodovej politiky. Ak by táto stratégia bola úspešná, neboli by aspoň vhodné a menej vhodné podmienky na trhu práce rozdeľované podľa pohlavia. Aj muži, ktorí pracujú v opatrovateľských profesiách, by potom dostávali relatívne menšiu mzdu a ženy, ktoré vykonávajú povolania v technickej oblasti, by boli relatívne lepšie platené. Táto stratégia rodovej politiky sa teda zameriava výlučne na osoby a na rodovo podmienené bariéry, s ktorými sa konfrontujú. V skutočnosti sa podporovanie žien v mužských povolaniach odohráva len v skromnom rozsahu a nevyhnutné doplnenie prostredníctvom podporovania mužov v ženských povolaniach takmer úplne chýba, výnimkou sú škandinávske krajiny.⁸ Príčiny doterajšieho zlyhávania rovnocenného obsadenia povolání spočívajú aj v tom, že tradičný model žiteľa rodiny nepripúšťa, aby muži išli do horšie platených profesijných pozícií, a že obraz muža je omnoho rezistentnejší voči zmenám smerom k znakom konotovaným ako ženským než obraz ženy voči znakom konotovaným ako mužským.

Druhá stratégia: zvýšenie hodnoty ženských povolání

⁸ B. Stigler vo svojej štúdií konštatuje, že „Pre nemeckú politiku trhu práce je typická skratkovitá forma „podpory žien“, ktorá však zostáva trčať na pol ceste, pretože zohľadňuje len jednu stranu v rodovom vzťahu - nikto sa neusiluje podporovať mužov v tom, aby šli do horšie platených ženských povolání.“ Pozri STIEGLER, B.: Formulovanie cieľov a stratégií rodovej politiky: podnety na uplatňovanie rodového hľadiska. In CVIKOVÁ, J. (ed) 2009. *Spravodlivosť v rodových vzťahoch. Aspekty rozdeľovania (nielen) zdrojov*. Bratislava : Aspekt, s. 43 – 80.

Iná stratégia rodovej politiky sa usiluje o zhodnotenie sektorov a profesií pre ženy. Patrí k tomu odstraňovanie diskriminačných štruktúr ženských povolání, ako aj ich prispôsobovanie mužským povolaniam. Týmto spôsobom majú ženy dostávať v im priradovaných povolaniach to isté uznanie, odmeňovanie a podporné štruktúry, ako to je obvyklé v mužských povolaniach.

Táto stratégia nechce nič meniť na rodovom vzťahu v obsadení povolání, len prispôbiť štruktúry a hodnotenie ženských povolání mužským povolaniam. Hierarchia medzi povolaniami sa má odstrániť pozdvihnutím ženských povolání na úroveň mužských povolání. Pri tejto stratégii sa síce do zorného poľa dostáva rodové zaťaženie profesijných štruktúr, berie sa však na vedomie len ako skutkový stav diskriminácie, a preto sa v nej skrýva iný deficit: Takéto antidiskriminačné stratégie nechcú nič meniť na rodovo špecifických konotáciách, ale len zlepšiť podmienky pre ženy v ženských povolaniach pri zachovaní duality a polarity. Socializácia podľa tradičných rodových predstáv a rodovo špecifická spôsobilosť sa neproblematizuje. Síce sa tak kritizuje hierarchia medzi technickou a sociálnou oblasťou, no priradovanie týchto oblastí na základe pohlavia sa akceptuje. Zmena povolání sa stáva úlohou žien v ženských povolaniach. Muži sa tým necítia ani oslovení, ani dotknutí, často sa dokonca obávajú, že zvýšenie miezd ženám pôjde na ich úkor, napríklad, keď ide v mzdových vyjednávaniach o rozdeľovanie pevne stanoveného finančného balíka.

Tretia stratégia: odstraňovanie rodového zaťaženia povolání prostredníctvom profesionalizácie

Táto stratégia rodovej politiky spochybňuje rozdeľovanie profesií a pracovných odborov, ktoré odráža dualitu a polaritu rodových predstáv, ako aj nižšie ohodnotenie a chýbajúcu profesionalizáciu požiadaviek konotovaných ako ženských. Analyzuje nedostatočné profesionalizačné štruktúry ženských profesií, ako aj moc profesijných zväzov a iných organizácií, ktoré rozhodujú o štruktúrach profesijnej prípravy, počte a kvalite pracovných miest. K odstráneniu rodového zaťaženia profesií by teda došlo v dôsledku zásadného redefinovania požiadaviek, hodnotení, odmeňovania a štruktúrovania profesií. Táto vízia spočíva v zrušení rodového zaťaženia profesijných odborov, týkajúceho sa požiadaviek, organizácie práce a pracovných podmienok, ktoré sú v nich vyžadované, ako aj v profesionalizácii povolání považovaných za ženské. Odhaľovanie sociálnych požiadaviek v povolaniach považovaných za mužské a technických alebo fyzických nárokov v povolaniach považovaných za ženské sú prvé kroky k tomuto procesu odstraňovania rodového zaťaženia.⁹

⁹ Pre označenie tohto procesu sa používa anglický termín „degendering.“

Takáto stratégia zároveň intenzívnejšie vyzdvihuje pozadie a legitimovanie rozdeľovania povolání na „mužské“ a „ženské“. Nie je udržateľné to, že chceme odčítať spôsobilosť ľudí z ich pohlavia, a nie je ani správne definovať technické profesie bez sociálnej kompetencie a sociálne povolania bez technickej kompetencie. Až pohľad na individuum bez ohraničenia toho či onoho pohlavia nás uchráni pred tým, aby sme osobám automaticky prisudzovali rodovo špecifické schopnosti. Fakt, že žiadna žena nie je rovnaká ako iná žena a nemá ani také charakteristiky, ktoré nemá žiaden muž, a žiaden muž nie je rovnaký ako iný muž a nemá ani také charakteristiky, ktoré by nemohla mať aj žena, spochybňuje základné predpoklady, ktoré zdôvodňujú rodovú hierarchiu sektorov a povolání. Treba narušiť konotácie muž-technika – hodnotné a žena-sociálne – menejcenné. Hodnotiace kritériá a štruktúry profesionalizácie by nemali kopírovať rodovo špecifické predstavy a konštrukcie, ale potrebujú inú perspektívu. Principiálna kritika takzvanej rodovo špecifickej spôsobilosti, vychádzajúcej z duálnych a polaritných predstáv o rode, sa musí prepájať s kritikou jednorozmernosti povolání, definovaných ako technické alebo ako sociálne, a musí odstrániť menejcennosť ženských povolání.

Situácia na slovenskom trhu práce

Slovenská republika sa síce vo svojich oficiálnych dokumentoch prihlásila k princípom rovnosti príležitosti žien a mužov, ale faktický stav charakterizujú skôr značne rozšírené rodové nerovnosti. Navyše starnutie obyvateľstva nastoľuje potrebu postupne predĺžiť pracovný vek žien a mužov, na čo však naša spoločnosť nie je pripravená. Viaceré okolnosti na trhu práce, ale aj v rodinách a v širšej spoločnosti už dnes znižujú šance žien vo vyššom veku či dokonca ich vytláčajú z pracovného procesu.

Ak by sme chceli dôkladnejšie preskúmať situáciu so zámerom k hlbšiemu poznaniu situácie vo sfére platenej práce, priblížiť aktuálne údaje o slovenskom trhu práce, zamestnanosti a pracovnom mieste v triedení podľa pohlavia a veku, stretávame sa s paradoxom, že na Slovensku je „ešte stále problém nájsť požadované údaje v členení podľa pohlavia, za dlhšie obdobie a v špecializovaných štatistických publikáciách. Zaviesť pohlavie ako povinnú triediacu kategóriu je potrebné vo všetkých etapách práce s údajmi – nielen pri zbere dát, ale aj pri ich triedení a publikovaní. Iba takto môžeme naplniť opakované odporúčania OSN či EÚ, aby sa všetky údaje o jednotlivcoch zbierali, analyzovali a prezentovali podľa pohlavia. Zmyslom dôkladnejšieho zmapovania situácie žien a mužov v našej spoločnosti je aj zvýšenie citlivosti spoločnosti k rodovým rozdielom a poskytnutie poznatkovej základne pre tvorbu rodových citlivej politiky trhu práce či pre monitorovanie

a hodnotenie uplatňovaných verejných politík.“¹⁰ Pravidelne s takýmito štatistikami a ich hodnoteniami sa na Slovensku zaoberajú mnohé publikácie Inštitútu pre verejné otázky.¹¹

Širší kontext trhu práce tvorí demografia. V posledných rokoch nastali zmeny v reprodukčnom správaní populácie Slovenska. Vo vzťahu k trhu práce a zamestnanosti je relevantná predovšetkým nízka pôrodnosť a jej posun do vyššieho veku, nárast počtu detí narodených mimo manželstva, pokles sobášnosti sprevádzaný rastom sobášneho veku, pomerne vysoká úmrtnosť, najmä u mužov.

Najdôležitejší je pokles pôrodnosti a mierny nárast strednej dĺžky života (predovšetkým žien), ktorý má za následok pomerne rýchly úbytok detí v celkovej štruktúre a starnutie populácie.

Dlhodobou vyššou úmrtnosťou mužov posilňovala zastúpenie žien na celku populácie a prehlbovala sa feminizácia staroby. V zásade platí – čím vyšší vek, tým vyššia početná prevaha žien.

Radikálny posun pôrodnosti do vyššieho veku sa prejavil na zmene väčšinového modelu vstupe žien – matiek na trh práce. V minulosti sa obdobie reprodukčnej aktivity žien prekrývalo s obdobím ich nástupu do práce, dnes mnohé ženy najskôr vstupujú na trh práce a až potom sa stávajú matkami. Znamená to pre nich prerušenie pracovnej kariéry na dlhšie obdobie resp. závažné ovplyvňovanie pracovného života rodinnými povinnosťami.¹²

Znižovanie sobášnosti a jej posun do vyššieho veku, spolu s rastúcou rozvodovosťou a pribúdaním detí mimo manželstva, sa premieta do menšieho počtu rodín s deťmi i do menšieho počtu členov rodiny. Táto zmena v skladbe rodín a domácností znižuje potenciál pre rodinnú starostlivosť. Navyše prichádza v čase, keď pribúdajú starší ľudia a predlžuje sa obdobie pracovného života.

Posuny v štruktúre populácie a domácností vyvíjajú tlak na zdravotníctvo, školstvo a sociálnu starostlivosť. Zdroje na ich zabezpečenie môžu pochádzať iba z produktívnej skupiny populácie.

¹⁰ FILADELFIOVÁ, J. 2007. *Ženy, muži a vek v štatistikách trhu práce*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2007, s. 7 – 8.

¹¹ Pre potreby tohto príspevku využívame predovšetkým dve: FILADELFIOVÁ, J. 2007. *Ženy, muži a vek v štatistikách trhu práce*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2007 a BÚTOROVÁ, Z. a kol. 2008. *Ona a on na Slovensku. Zaoštréné na rod a vek*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2008.

¹² Odborníci vymedzujú tri najzávažnejšie dôsledky vplyvu rodinných povinností na pracovnú kariéru: prechod do iného zamestnania, prerušenie, resp. ukončenie pracovnej aktivity, preradenie na menej zodpovednú prácu. S negatívnymi dôsledkami rodinných povinností na pracovnú kariéru majú ženy niekoľkonásobne viac skúseností ako muži.

¹² Pozri: BÚTOROVÁ, Z. a kol. 2008. *Ona a on na Slovensku. Zaoštréné na rod a vek*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2008, s. 248 – 253.

Miera ekonomickej aktivity obyvateľstva sa od polovice deväťdesiatych rokov stabilizovala okolo 60 %. Miera ekonomickej aktivity žien a mužov sa však líši. U mužov dosahuje až 70 %, u žien iba málo prekračuje 50 %. To znamená, že v skupine žien je vyšší podiel dôchodkýň, ženy sa dlhšie pripravujú na povolanie, zostávajú častejšie na rodičovskej dovolenke alebo v domácnosti.

Participácia slovenských žien na trhu práce bola v 50. až 80. rokoch 20. storočia v porovnaní s krajinami západnej Európy relatívne vysoká.¹³ Porovnanie dnešnej úrovne zamestnanosti žien na Slovensku s krajinami EÚ však ukazuje, že tento stav patrí minulosti. Miera zamestnanosti všetkých vekových skupín žien na Slovensku je nižšia ako priemer krajín EÚ.

Pokles miery zamestnanosti a rodový rozdiel v neprospech žien sa prejavuje na úrovni všetkých žien produktívneho veku. Miera zamestnanosti žien sa zvyšovala iba vo vyššej vekovej skupine (55 – 64 rokov), no rodový rozdiel zostal naďalej vysoký.¹⁴

Porovnanie v čase ukazuje celkový úbytok najmladších pracujúcich (15 – 24 rokov) a nárast početnosti najstaršej vekovej skupiny (45 – 64 rokov). Podobná tendencia je príznačná pre väčšinu európskych krajín.

Miera nezamestnanosti dosahuje na Slovensku výrazne vyššie hodnoty ako priemer za krajiny EÚ. V roku 2006 celková miera nezamestnaných v krajinách EÚ-27 dosahovala v priemere 7,9 %; miera nezamestnanosti žien bola 8,8 % a mužov 7,2 %. Miera nezamestnanosti žien a mužov na Slovensku sa veľmi nelíšila. V niektorých rokoch bola vyššia nezamestnanosť mužov, posledných skoro 10 rokov je stabilne vyššia nezamestnanosť žien. V roku 2007 bola miera nezamestnanosti žien 12,5 % a mužov 9,8 %.¹⁵

Aj u dlhodobej nezamestnanosti je to podobne – na Slovensku je vyššia ako v iných európskych krajinách (až trojnásobne), miera nezamestnanosti je vyššia v skupine žien. V oboch skupinách sa za posledné roky zvýšil podiel dlhodobej nezamestnanosti na celkovej nezamestnanosti (až na 60,5 %). Nezamestnanosť na Slovensku väčšmi zasahuje ženy a mužov s nižším vzdelaním.

¹³ Relatívne vysoká zamestnanosť žien v minulom režime bola založená na všeobecnej povinnosti pracovať, ku ktorej prispievala aj potreba dvoch príjmov pre zabezpečenie rodiny.

¹⁴ V roku 2004 bola miera zamestnanosti žien vo veku 55 – 64 rokov 12,6 % a mužov 43,8 %. Pozri: FILADELFIOVÁ, J. 2007. *Ženy, muži a vek v štatistikách trhu práce*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2007, s. 43 – 51.

¹⁵ BÚTOROVÁ, Z. a kol. 2008. *Ona a on na Slovensku. Zaošorené na rod a vek*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2008, s. 168 – 173.

V posledných troch desaťročiach sa výrazne zvýšila celková vzdelanostná úroveň populácie, najmä žien. Ženy prevažujú nad mužmi v skupine stredoškolsky vzdelaných s maturitou a majú rovnaké zastúpenie v skupine vysokoškolsky vzdelaných. Medzi pracujúcimi mužmi na Slovensku sú najpočetnejšou skupinou vyučení, medzi ženami stredoškolačky s maturitou.

Záujem žien a mužov o študijné odbory sa významne líši. Podľa dlhodobých štatistík si chlapci častejšie volia učilištia a dievčatá stredné školy s maturitou. Na stredných i vysokých školách sa chlapci častejšie orientujú na technické smery štúdiá, dievčatá na humanitné, pedagogické či spoločenskovedné odbory. Rodová segregácia na trhu práce má teda svoje korene už pri výbere školy a študijného odboru. O budúcej profesii sa často rozhoduje už pri voľbe stredoškolského alebo vysokoškolského štúdia.

Pre trh práce na Slovensku je teda charakteristická feminizácia mnohých odvetví či profesií, ako aj spojenie „ženských“ pracovných miest s nízkym ohodnotením a menšími príležitosťami na kariérny rast, ďalšie vzdelávanie a podobne.

Štruktúra pracujúcich žien a mužov na Slovensku sa líši podľa sektora vlastníctva. V súkromnom sektore prevažujú muži – 60,2 % a vo verejnom sektore zase ženy – 53,9 %. Kým medzi podnikateľmi zastúpenie žien iba mierne prekračuje jednu štvrtinu – 26,4 %, medzi vypomáhajúcimi členmi domácnosti v rodinnom podniku ženy výrazne prevažujú – 74,2 %.

V ekonomike SR klesá podiel pracujúcich v primárnom a sekundárnom sektore a stúpa ich podiel v terciárnom sektore. Ženy pracujú prevažne v sektore služieb – takmer 75 %, kým pracujúci muži sú približne rovnako rozdelení medzi služby a priemysel.

V štruktúre pracujúcich podľa odvetví je tiež podiel mužov a žien odlišný. Muži prevažujú v odvetviach, ktoré si vyžadujú vzdelanie a profesionálnu prípravu technického smeru (stavebníctvo, ťažba nerastných surovín, poľnohospodárstvo, lesné hospodárstvo, doprava a telekomunikácie, práca s nehnuteľnosťami, výskum a vývoj). Ženy najvýraznejšie prevažujú v zdravotníctve a sociálnej starostlivosti, školstve, peňažníctve a poisťovníctve, reštauračných službách a obchode (podiel žien predstavuje približne 2/3). Pričom načrtnutá feminizácia a maskulinizácia odvetví národného hospodárstva sa prehlbuje. Zníženie rodového rozdielu nastalo len v dvoch odvetviach – vo výrobe a rozvoje elektriny, plynu a vody; v peňažníctve a poisťovníctve. Väčšina feminizovaných odvetví patrí k odvetviam s najnižšou priemernou mzdou.

Rozloženie žien a mužov sa odlišuje aj podľa hlavných tried zamestnaní. Prevalha mužov je typická v skupine remeselníkov a kvalifikovaných robotníkov a v zamestnaniach, ktoré súvisia s obsluhou strojov a zariadení. Muži však dominujú aj medzi zákonodarcami, vedúcimi a riadiacimi pracovníkmi – tvoria takmer dve tretiny. Prevalha žien je typická pre administratívne profesie, obslužné profesie v službách a v obchode, ako aj v rámci skupiny „vedeckí a odborní duševní zamestnanci a zamestnankyne“ či „technickí, zdravotnícki a pedagogickí zamestnanci a zamestnankyne“.

Z predloženého prehľadu vyplýva, že ženská a mužská pracovná sila je rozmiestnená do iných segmentov trhu práce. Toto rozmiestnenie korešponduje s odlišnou orientáciou žien a mužov pri výbere odborného zamerania štúdia či prípravy na povolanie, niektoré disproporcie však prekračujú rámec rozdielov vo vzdelávaní (napríklad nízke zastúpenie žien v rámci najvyššej triedy zamestnaní, ktoré sa nezvyšuje ani napriek zlepšovaniu vzdelanostného potenciálu žien).

Odstránenie rodovej segregácie zamestnaní predpokladá nielen zmenu v orientácii žien a mužov z hľadiska odborného zamerania prípravy na povolanie, ale aj identifikáciu a prekonávanie štruktúrnych bariér.

Výsledky výskumov, v ktorých sa porovnávajú celkový počet žien a mužov rozličného veku s počtom pracujúcich žien a mužov, ukazujú, že najväčší rozdiel medzi počtom pracujúcich žien a mužov sa prejavuje na začiatku pracovnej kariéry a na jej konci.

Na konci kariéry súvisí s vymedzením rozdielneho veku odchodu do dôchodku pre ženy a mužov. S postupným vyrovnávaním tejto hranice sa pravdepodobne budú znižovať aj rozdiely v počtoch pracujúcich žien a mužov (ak nezačnú pôsobiť iné faktory, vylučujúce ženy po päťdesiatke z aktívnej účasti na trhu práce)

Na začiatku pracovnej kariéry znižuje počet pracujúcich žien tá skutočnosť, že veľká časť žien prerušuje pracovnú kariéru z dôvodu materských povinností. K vyrovnaniu zastúpenia pracujúcich žien a mužov dochádza až vo vekovej skupine 45 – 49 rokov.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že na trhu práce sú ženy znevýhodňované aj tým, že ich pracovná kariéra je týmto spôsobom prerušovaná, kým kariéra mužov je kontinuálna. Ženy tým nie sú schopné investovať rovnaký čas na svoj vzostup, môže to viesť k strate pracovných zručností, zastaveniu rastu kvalifikácie, tým aj blokovaní funkčného vzostupu a vyššieho finančného ohodnotenia.

Muži a ženy na Slovensku pracujú prevažne na plný úväzok. Práca na čiastočný úväzok (vhodná pre pracovníkov s rodinnými povinnosťami a pre starších pracujúcich) alebo zamestnanie na dobu určitú je u nás v porovnaní s krajinami západnej Európy oveľa zriedkavejšia, hoci za posledné roky sa jej podiel mierne zvýšil. Príčinou nízkeho záujmu o čiastočný pracovný úväzok je slabá ponuka zo strany zamestnávateľov.

Táto forma práce môže byť účinným nástrojom prorodinnnej politiky alebo politiky zameranej na starších ľudí, nemala by sa však zamieňať s núteným čiastočným úväzkom. Zamestnanosť na čiastočný úväzok u žien je vyššia ako u mužov (štatistické údaje však nehovoria nič o tom, či je to nútený alebo dobrovoľný skrátený úväzok).

Podobne je to so zamestnaním na dobu určitú, práca doma. Práca nadčas, práca v noci alebo počas víkendu sú činitele, ktoré následne ovplyvňujú vyššiu priemernú mesačnú mzdu mužov (v hodinovej mzde žien a mužov nie je až taký rozdiel ako v mesačnej).

Z uvedeného prehľadu vyplýva, že na Slovensku existuje vysoký podiel plných úväzkov a pevného pracovného času, prevaha žien v netypických režimoch práce a rozdielne zaťaženie žien v netypických režimoch práce

Rodový rozdiel v odmeňovaní za prácu, nazývaný aj „rodová priepasť“ (gender pay gap), predstavuje jeden z troch kľúčových ukazovateľov rodovej nerovnováhy na trhu práce – popri rodových rozdieloch v miere zamestnanosti a nezamestnanosti. Myšlienka rovnakej odmeny za rovnakú prácu rovnakej hodnoty existuje v európskom priestore už šesť desaťročí (od roku 1957 – Rímska zmluva), ale až od konca 90. rokov sa dostala do popredia záujmu európskych inštitúcií a ich predstaviteľov¹⁶ a našla si trvalé miesto v štatistických zisťovaniach¹⁷ i v sociologických a ekonomických výskumoch¹⁸.

„Výskumy postupne odhalili celý komplex navzájom prepojených činiteľov¹⁹ vplývajúcich na rodovú priepasť v odmeňovaní žien a mužov. Medzi ne patrí:

¹⁶ Pozri: *Gender Pay Gaps in European Labor Markets – Measurement, Analysis and Policy Implication*. Commission Staff Working Paper, SEC(2003)937. [online] Brusel, Commission of the European Communities, 4. 9. 2003; *Správa Komisie Rade, Európskemu parlamentu a Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov o rovnosti žien a mužov – 2006*. COM(2006)71. [online] Brusel, European Commission 2006; *Opinion on Gender Pay Gap*. [online] Brusel, European Commission, Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men 2007. [cit. 2010.27.03.] Dostupné na internete: <<http://ec.europa.eu>>.

¹⁷ Pozri: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

¹⁸ Pozri: OLSEN, W. – WALBY, S. 2004. *Modelling Gender Pay Gaps*. London : UK Equal Opportunities Commission, 2004 alebo FARRELL, W. 2005. *Why Men Earn More (The Startling Truth Behind the Pay Gap – and What Women Can Do About It)*. New York : Amacom, 2005.

¹⁹ Komisar EU pre zamestnanosť, sociálne veci a rovnosť príležitosti V Špidla označil priepasť v odmeňovaní za „zložitý problém s mnohonásobnými príčinami“ In: *Commission Acts to Bridge Gender Pay Gap*. Tlačová správa EK. Brusel : European Commission, 18. 7. 2007.

- rodová segregácia odvetví a zamestnaní a nižšie odmeňovanie v tých, kde prevažujú ženy;
- rozdiely v ľudskom kapitáli, najmä v úrovni vzdelania, kvalifikácie, pracovných skúsenosti;
- rozdielne vzorce hľadania práce: keďže ženy musia klásť väčší dôraz ako muži na zladenie pracovných povinností s rodinnými, dávajú prednosť práci v mieste bydliska, aj keď je slabšie odmeňovaná;
- odlišná pracovná kariéra žien: kvôli starostlivosti o deti a iných členov rodiny je kariérny postup žien v porovnaní s mužmi častejšie prerušovaný, pomalší a kratší;
- častejšia práca žien na čiastočný úväzok;
- systém a prax tvorby mzdy (základná mzda a pohyblivé zložky);
- diskriminácia žien (priama a nepriama).²⁰

Na Slovensku priemerné mzdy žien dlhodobo zaostávajú za mzdami mužov (podobne ako v iných krajinách EÚ). Podľa najnovších štatistík v roku 2006 ženy na Slovensku zarobili v priemere o 27 % menej ako muži.

„Rodový rozdiel v mesačných mzdách býva vo všeobecnosti vyšší ako rozdiel v hodinových zárobkoch. Do mesačnej mzdy sa totiž premieta aj počet odpracovaných hodín, nadčasy, typ úväzku, ako aj prémie a odmeny, prípadne rôzne náhrady mzdy typu trinásteho či štrnásteho platu atď.“²¹

Najväčšie rozdiely sú v podnikateľskej sfére (hodinová mzda žien tvorí 73,4% mzdy mužov), v nepodnikateľskej sfére sú rozdiely o niečo menšie (81,4 % mzdy mužov). A týka sa to všetkých vzdelanostných skupín. Najvyšší rozdiel sa prejavil v skupine žien a mužov s učňovským vzdelaním a v skupine s vedeckou kvalifikáciou, najnižší v skupine s vysokoškolským vzdelaním.

Zaostávanie miezd žien sa prejavuje v rámci všetkých odvetví národného hospodárstva, dokonca aj v tých, kde ženy početne prevažujú. Rozdiely sa prejavujú, až na malé výnimky, tiež v rámci rovnakých zamestnaní.

Uvedená nerovnosť v odmeňovaní za prácu negatívne ovplyvňuje mnohé aspekty života žien. Prejavuje sa napríklad vo výrazne nižšej úrovni poberaných alebo budúcich starobných dôchodkov. Pracovné príjmy tiež determinujú úroveň sociálneho zabezpečenia žien. Negatívnym dôsledkom je vyššie ohrozenie chudobou a sociálnym vylúčením (hlavne dôchodkýň a samoživiteliek). V konečnom dôsledku, nerovnosť v zárobkoch obmedzuje šance žien postupovať na sociálnom a ekonomickom rebríčku a zúčastňovať sa na verejnom

²⁰ BÚTOROVÁ, Z. a kol. 2008. *Ona a on na Slovensku. Zaostrené na rod a vek*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2008, s. 158 – 159.

²¹ BÚTOROVÁ, Z. a kol. 2008. *Ona a on na Slovensku. Zaostrené na rod a vek*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2008, s. 160.

živote. Vo všeobecnosti sa im zhoršuje prístup k tovarom a službám (zdravotná starostlivosť, pôžičky a podobne).

Môžeme teda konštatovať, že ženy disponujú nižšími mzdami vo všetkých vekových a vzdelanostných kategóriách či typoch povolání.

Záver

Nielen štatistické výskumy a analýzy, ale aj výskumy verejnej mienky na Slovensku vykazujú presvedčenie verejnosti o horšom postavení žien v našej krajine. V odpovediach na otázku, ktoré problémy žien pokladajú ženy a muži za najzávažnejšie, za dominantné prevažujú problémy na trhu práce.²² Detailnejšia analýza ukázala, že medzi týmito problémami sú nedostatočné finančné odmeňovanie žien, problémy pri získavaní zamestnania či pri prepúšťaní z práce, celkový nedostatok pracovných príležitostí; časť kritiky smerovala aj na neústretný prístup zamestnávateľov najmä k matkám s malými deťmi.²³

Ak bola otázka formulovaná ako verejnosť vníma celkovú rodovú rovnosť na trhu práce, respondenti vyjadrili presvedčenie, že muži ťahajú na trhu práce za dlhší koniec. Výskumníci sa sústreďujú v tejto otázke na to, „aký postoj ľudia zaujímajú k uprednostňovaniu mužov na trhu práce, či ho odsudzujú alebo ho naopak schvaľujú a pokladajú za prirodzené, ba dokonca za správne. Morálne odsúdenie nerovnosti príležitostí je totiž nevyhnutnou (aj keď nie dostačujúcou) podmienkou smerovania k rodovo spravodlivejšiemu usporiadaniu spoločnosti.“²⁴ Ženy nielen konštatujú uprednostňovanie mužov na trhu práce, ale ho aj odsudzujú ako nesprávne (70%, 3 % ho schvaľujú a 25 % žien si nemyslí, že k nemu dochádza). Muži sú odlišní vo svojich názoroch na túto otázku: uprednostňovanie mužov odsudzuje iba 44 % z nich (11 % ho schvaľuje a 42 % si vôbec nemyslí, že by boli muži uprednostňovaní).²⁵ Muži sa teda vyznačujú menšou vnímavosťou voči existencii rodovej nerovnosti na trhu práce, ale aj väčším sklonom považovať existujúci stav za nemenný, založený na „prirodzenosti“ rodového usporiadania spoločnosti. Medzi

²² V roku 2007 to uviedlo až 87 % respondentiek a 85 % respondentov. Citlivosť na tieto problémy sa oproti roku 2000 zvýšila; vtedy ich spontánne uviedlo iba 31 % žien a 17 % mužov. Bližšie: BÚTOROVÁ, Z. a kol. 2008. *Ona a on na Slovensku. Zaoštrene na rod a vek*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2008, s. 199 – 213.

²³ A práve ťažkosti spojené so starostlivosťou žien o rodinu, deti a domácnosť sú vnímané verejnou mienkou ako druhý balík problémov, s ktorým sa ženy na Slovensku stretávajú a ktorý priamo súvisí s prvým problémom. Paradoxne v tomto balíku bola kriticky vnímaná sociálna politika a starostlivosť štátu o rodiny s deťmi, menej bolo spomínané dvojité zaťaženie žien v zamestnaní a v domácnosti, nespravodlivé rozdelenie zodpovedností za chod domácnosti a starostlivosť o deti. To nepriamo svedčí o zotrvačnosti tradičných kultúrnych noriem zodpovedajúcich patriarchálnemu typu rodiny.

²⁴ BÚTOROVÁ, Z. a kol. 2008. *Ona a on na Slovensku. Zaoštrene na rod a vek*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2008, s. 205.

²⁵ BÚTOROVÁ, Z. , cit. dielo, s. 205.

názormi neschvaľujúcimi uprednostňovanie mužov na trhu práce sú aj také, ktoré chcú tento stav aj zmeniť (nielen tí, ktorí ho konštatujú) - u žien 50 %, u mužov 26 %. To sú ľudia, ktorí sú pripravení aktívne podporovať presadzovanie rodovej rovnosti na trhu práce. Paradoxne sa z tejto skupiny postavila k odpovedi na otázku k akceptácii rodovej rovnosti na trhu práce skupina študentiek (61 % oproti priemeru 70%) a študentov (45 % oproti 51% za všetkých mužov). To ukazuje, že smerovanie spoločnosti k rodovej rovnosti sa nedostaví automaticky s nástupom mladšej generácie, ale je potrebné zaviesť do škôl a médií rodovo citlivú výchovu²⁶ a diskutovať s mladými ľuďmi o hodnote a myšlienke rodovej rovnosti.

Napriek tomu, že na úrovni makroekonomických teórií a meraní jednotlivci prítomní údajne nie sú, ekonómia predsa len predpokladá racionálnych jednotlivcov a prirodzenú reprodukciu. Naším zámerom bolo v príspevku ukázať to ako rod ovplyvňuje ekonomiku, ale aj ekonomika ovplyvňuje rodové vzťahy na príklade rozdielneho postavenia mužov a žien na trhu práce. Kategória rodu tak umožňuje analytické využitie pre skúmanie nerovností medzi mužmi a ženami vo verejnej i súkromnej sfére.

V blízkej budúcnosti bude zaujímavé preskúmať aj pomocou rodovej analýzy dopady svetovej finančnej krízy na postavenie žien a mužov. Predpokladá sa zhoršenie postavenia žien v mnohých aspektoch ľudského rozvoja (to znamená aj ich postavenia na trhu práce), pretože je dôsledkom menšieho vplyvu žien na rozhodovania, ktoré určujú ich život.

Použitá literatúra

PIETRUCHOVÁ, O. – MESOCHORITISOVÁ, A. 2007. *Rodová rovnosť organizácií. Stručná sprievodkyňa*. Bratislava : OKAT PLUS s.r.o. 2007. 63 s. ISBN 978-80-88720-12-6

HOLUBOVÁ, B. 2009. *Súhrnná správa o stave rodovej rovnosti na Slovensku 2009*. [online] Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny. Marec 2009. [cit. 2010.09.04.] Dostupné na internete: <<http://www.sspr.gov.sk/texty/File/vyskum/2009/Holubova/Suhrnna-sprava.pdf>>

CVIKOVÁ, J.(ed) 2007. *Aká práca, taká pláca? Aspekty rodovej nerovnosti v odmeňovaní*. Bratislava : Aspekt, 2007. 134 s. ISBN 978-80-85549-76-8

STIEGLER, B.2004. *Geschlechter in Verhältnissen : Denkanstose für die Arbeit in Gender Mainstreaming Prozessen*. Bonn : Wirtschafts- und sozialpolitisches Forschungs- und Beratungszentrum der Friedrich-Ebert-Stiftung. [online] Abteilung Arbeit und Sozialpolitik. ISBN 3-89892-211-1. [cit. 2010.09.04.] Dostupné na internete: <http://library.fes.de/pdf_files/asfo/02613.pdf>

FILADELFOVÁ, J. 2007. *Ženy, muži a vek v štatistikách trhu práce*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2007. 116 s. ISBN 978-80-88935-91-9

²⁶ Bližšie sa problematikou rodovo citlivej výchovy na školách zaoberá publikácia CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. 2003. *Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky*. Bratislava : Občan a demokracia a Aspekt, 2003.

BÚTOROVÁ, Z. a kol. 2008. *Ona a on na Slovensku. Zaostrené na rod a vek*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2008. 365 s. ISBN 978-80-89345-10-6

CVIKOVÁ, J. (ed) 2009. *Spravodlivosť v rodových vzťahoch. Aspekty rozdeľovania (nielen) zdrojov*. Bratislava : Aspekt, 2009. 118 s. ISBN 978-8085549-86-7

CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. 2003. *Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky*. Bratislava : Občan a demokracia a Aspekt, 2003. 290 s. ISBN 80-89140-02-5

BUTLER, J. 2003. *Trampoty s rodom. Feminizmus a podryvanie identity*. Bratislava : Aspekt, 2003. 222 s. ISBN 80-85549-41-7

Neofunkcionalizmus a konštruktivizmus v teóriách európskej integrácie

PhDr. Ľudmila Dolná

Abstrakt

Cieľom tejto štúdie je prispieť do súčasnej diskusie o teóriách európskej integrácie a pokúsiť sa priblížiť predovšetkým teóriu neofunkcionalizmu a teóriu konštruktivizmu. Mnohí považujú neofunkcionalizmus a európsku integráciu za synonymá. Čo presne definuje neofunkcionalizmus, či ide skutočne o autorizovanú verziu európskej integrácie a aký je jeho prínos opisuje prvá kapitola. Druhá kapitola sa venuje konštruktivizmu a odhaľuje tak jeden z posledných dôležitých prístupov v integračných teóriách. Záver sa snaží odpovedať na otázku, v čom sú základné podobnosti a odlišnosti medzi týmito dvoma teóriami.

Kľúčové slová: teória, európska integrácia, neofunkcionalizmus, spillover efekt, konštruktivizmus

Abstract

The goal of this study is to contribute in contemporary discussion on European integration theories and to try to familiarize the theories of Neofunctionalism and Constructivism. Neofunctionalism and European integration are comprehended by many as synonyms. The first chapter describes what exactly defines Neofunctionalism, whether it really is an authorized version of European Integration as well as what are its benefits. The second chapter focuses on Constructivism and so reveals one of the last important approaches in the integration theories. The conclusion attempts to provide an answer to the question of elementary similarities and discrepancies between these two theories.

Keywords: theory, European integration, Neofunctionalism, spillover effect, Constructivism

Úvod

V súčasnosti prebieha množstvo diskusií o fungovaní Európskej únie, o jej politickom a právnom usporiadaní, hovorí sa o možných alternatívach jej budúceho vývoja. Veľký počet aktérov, komplexný model fungovania a meniace sa postoje spôsobujú, že aj pre skúseného bádateľa sa európsky integračný proces javí ako zložitý a neprehľadný. Pre dôkladné poznanie stavu vecí a pre zorientovanie sa v náročnej problematike európskej integrácie je potrebné mať aspoň propedeutický prehľad o teóriách Európskej únie. Táto štúdia sa bude venovať dvom dôležitým teóriám a to neofunkcionalizmu a konštruktivizmu.

Dôkladná analýza európskej integrácie bez konfrontácie s neofunkcionalizmom sa urobiť nedá. Existujú dva dôvody, prečo sa neofunkcionalizmus považuje za dôležitý. Vznikol ako pokus vysvetliť dynamiku integračného procesu v Európe a priamo spájal so stratégiou otcov zakladateľov Európskeho spoločenstva. Vznikol v Spojených štátoch po druhej svetovej vojne a dozrel v rokoch 1950 až 1960 v Európe.

Kládol si otázky, aké podmienky sú pre integráciu nevyhnutné a aké poučenie môže plynúť z európskeho príkladu.

Neofunkcionalizmus identifikoval tri základné podmienky pre úspešnú integráciu: pluralitné sociálne štruktúry, dostatočný ekonomický a priemyselný rozvoj a spoločné ideologické vzory medzi účastníkmi. Dôležité miesto vo funkcionalizme má spillover efekt ako spôsob, ktorým sa vysvetľovalo prehĺbovanie integrácie z jedného sektoru na ďalšie.

Konstruktivizmus je jeden z posledných príspevkov k debate o európskej integrácii zo sociologickej a kultúrnej perspektívy z deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Nejde ani tak o teóriu *per se*, skôr o sociologický prístup k štúdiu reality.

Neexistuje jeden jediný konstruktivistický prístup ani v teórii medzinárodných vzťahov ani v európskych integračných štúdiách. Na rozdiel od všeobecnej teórie medzinárodnej politiky, na konstruktivizmus by sa malo nazerať ako na „konceptiu dáždника“, pod ktorý sa dajú zahrnúť rôzne teoretické záujmy a výskumné stratégie.

V závere zosumarizujeme, čo majú teórie neofunkcionalizmu a konstruktivizmu spoločné a či sa dá o neofunkcionalizme hovoriť ako o akomsi predchodcovi konstruktivizmu.

Neofunkcionalizmus

Neofunkcionalizmus je chápaný ako teória sformovaná na pozadí špecifického spoločensko-vedného hnutia. Kreuje sa v období tzv. behaviorálnej revolúcie v americkej politickej vede. V porovnaní s predchádzajúcimi formami politickej analýzy, ktoré boli veľmi inštitucionalizované, behaviorálne hnutie orientovalo výskum smerom k analýze politického správania. Bol to pokus o spojenie prirodzených vedeckých metód so štúdiom sociálnej reality.

Z hľadiska formovania neofunkcionalistickej koncepcie mala na tento proces pomerne veľký vplyv aj pluralistická koncepcia a to predovšetkým americké ponímanie pluralizmu. Základnou črtou pluralizmu je existencia mnohorakosti, rozdielnosti. Z metodologického hľadiska predstavuje pluralizmus jednu z najbežnejšie využívaných politických teórií, ktorá svoju pozornosť zameriava na štúdium vzťahov jednotlivca, spoločnosti a štátu.

Mnohí považujú teóriu integrácie a neofunkcionalizmus za synonymá. Niektorí ho považujú za autorizovanú verziu európskej integrácie. V skutočnosti sa nedá urobiť dôkladná analýza európskej integrácie bez konfrontácie s neofunkcionalizmom. Existujú dva dôvody, prečo sa neofunkcionalizmus považuje za dôležitý. Poukazuje totiž viac na vlastnosti teórie, dôležitosť sociálnej vedy. Vznikol v Spojených štátoch po druhej svetovej vojne a dozrel v rokoch 1950 až 1960 v Európe. V druhom rade sa neofunkcionalizmus priamo spája so stratégiou otcov zakladateľov Európskeho spoločenstva, nájdeme mnoho podobností medzi Jeanom Monnetom a neofunkcionalistami, predovšetkým Ernestom Haasom.

Premisy neofunkcionalizmu

Myšlienky neofunkcionalizmu sa po prvýkrát v ucelenej podobe objavili v diele Ernsta Haasa *The Uniting of Europe*.²⁷ Bola to teoretická štúdia o prvých rokoch európskej integrácie a o vytváraní spoločenstiev. Neskôr sa pridali práce Leona Lindberga *The Political Dynamics of European Economic Integration*²⁸ a Ernsta Haasa *Beyond the Nation-State*²⁹ a medzitým množstvo dôležitých článkov o neofunkcionalistickej perspektíve. Ako samotné meno poukazuje, tento smer vychádza z funkcionalizmu, ktorý však kritizuje a líši sa od neho niektorými významnými odchýlkami. Napríklad predstaviteľ funkcionalizmu D. Mitrany tvrdil, že konečnú politickú nadnárodnú komunitu vytvorí automatická a technokratická postupná integrácia, zatiaľ čo neofunkcionalisti videli dôležitú úlohu v tomto procese aktérov, ktorí sa riadili svojimi vlastnými záujmami. Zdôrazňovali úlohu aktérov politických elít. Preto radšej hovorili o procese, nie o konečnom výsledku. Pre neofunkcionalistov bola politika skupinovou aktivitou, preto sa jeho zrod dáva do súvislosti so vznikom pluralizmu v politickej vede. Pluralistická politická veda vysvetľuje politiku rôznorodosti a preto vidí spoločnosť, ktorá je zložená z množstva záujmov, ktoré ústia do skupiny. Politika sa potom stáva

súťažením medzi jednotlivými skupinami o rozhodovanie a vplyv nad politickým výsledkom.³⁰

Pre pluralistickú politiku je štát subjektom súťaženia v požiadavkách zo strán týchto skupín. Kľúčom k pluralizmu je odmietnutie elitárskej alebo masovej spoločnosti.

Skorí neofunkcionalisti si mysleli, že môžu transplantovať národnú pluralistickú politiku na nadnárodnú úroveň. Neofunkcionalisti tvrdili, že jednotlivé záujmové skupiny sa

²⁷ Haas, E. B.: *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press, 1968.

²⁸ Lindberg, L. N.: *The Political Dynamics of European Economic Integration*. Stanford: Stanford University Press, 1963.

²⁹ Haas, E. B.: *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*. Stanford: Stanford University Press, 1964.

³⁰ Alford, R. A. and Friedland, R.: *Powers of Theory: Capitalism, the State and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985, in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 55.

budú zhlukovať a vytvoria v Európe systém, ktorý nebude motivovaný spoločným dobrom, či nejakým idealistickým cieľom, ale záujmami: „Nejestvuje žiadne iné spoločné dobro okrem toho, ktoré je obsiahnuté v záujmami poznačenej optike, ktorá je charakteristická pre medzinárodných aktérov.“³¹ Z toho vyplýva, že integrácia bude podmienená zmenou správania sa jednotlivých skupín, alebo, že integračný proces bude meniť postoje a stratégie jednotlivých skupín. Takto budú skupiny presúvať aj svoju lojalitu voči autorite národných vlád na nadnárodný rámec. Môže nastať aj to, „že skupiny zmenia svoje politické organizácie a taktiky tak, aby získali prístup a vplyv a tak mohli vyniknúť nové rozhodovacie centrá.“³²

Kvôli týmto zmenám bolo potrebné, aby tieto nové inštitúcie boli kvalitatívne odlišné od predchádzajúcich tradičných medzivládnych organizácií. Nové inštitúcie na regionálnej úrovni potrebovali priamy prístup k sociálnym skupinám.

E. B. Haas považoval nadnárodnú politiku za najvhodnejší spôsob politiky v polovici dvadsiateho storočia: „Zdá sa, že národný štát viac nedokáže zaistiť blahobyť vo svojich úzkych hraniciach.“³³

Pre E. B. Haasa bol tento nový nadnárodný štýl politiky veľkým pokrokom nielen oproti národnej úrovni, ale aj oproti novým medzištátnym formám ako intergovernmentalizmus, konfederalizmus a federalizmus.

Kľúčová vec, ktorú mal neofunkcionalizmus spoločnú s funkcionalizmom bola, že dôležité veci v politike sa neodvíjali od rozhodnutí vysokej politiky, ale od uspokojovania materiálnych potrieb a blahobytu.

Neofunkcionalisti boli presvedčení, že nadnárodné rozhodovanie sa bude uplatňovať predovšetkým podľa technokratických atribútov. Termín technokracia má svoj pôvod tesne po prvej svetovej vojne a dokonca ešte v 19. storočí v utopickom socializme. V technokracii majú pravidlá tí, ktorí majú kontrolovať prostriedky výroby, alebo lepšie povedané celý kapitalistický spôsob produkcie. Technokracia je aj spôsob teórie vlády a rozhodovacích procesov v rozvinutých priemyselných ekonomikách.³⁴

³¹ Haas, E. B.: *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*. Stanford: Stanford University Press, 1964, s. 35.

³² Lindberg, L. N.: *The Political Dynamics of European Economic Integration*. Stanford: Stanford University Press, 1963, s. 9.

³³ Haas, E. B.: *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*. Stanford: Stanford University Press, 1964, s. 71.

³⁴ Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 57.

Neofunkcionalizmus a princípy Európskych spoločenstiev

Neofunkcionalizmus môže byť považovaný za pokus o teoretické zdôvodnenie stratégie zakladajúcich elít povojnovej zjednocujúcej sa Európy. Cesta, na ktorú sa podujali Jean Monnet a Robert Schuman akoby dosvedčovali túto teóriu. Jasne sa obaja odvrátili od idealizmu federalistického hnutia. I keď federálny politický projekt zostáva ako hlavný cieľ, nedá sa dosiahnuť racionálnymi argumentmi za ústavnú zmenu, ale skrze strategické a postupné prostriedky.

Stratégia, ktorá vyplynula z budovania Európskych spoločenstiev môže byť zhrnutá do nasledovných princípov:³⁵

1. Integrovať najprv oblasti s nízkym stupňom politiky, ale ktoré obsahujú strategické ekonomické sektory (uhlie a oceľ).
2. Vytvoriť vysokú autoritu bez zaťaženia národnými záujmami, aby dozerala na integračný proces.
3. Integrácia partikulárnych ekonomických sektorov medzi národmi vytvorí tlak na integráciu príbuzných ekonomických sektorov; táto väzba bude ďalej pokračovať pod dohľadom vysokej autority.
4. Postupne sociálne záujmy, ktoré boli doposiaľ riadené rôznymi formami národnej autority, budú pociťovať potrebu presúvať tieto záujmy na vyššiu spomenutú autoritu, lebo budú chcieť čo najefektívnejšie splniť svoje materiálne záujmy. Tieto záujmy sa zaodejú do európskeho systému na nadnárodnú úroveň.
5. Prehlbovanie ekonomickej integrácie vytvorí potrebu ďalšej európskej inštitucionalizácie.
6. Inými slovami povedané, politická integrácia je viac alebo menej nevyhnutný vedľajší efekt ekonomickej integrácie.
7. Z toho vyplýva, že postupná ekonomická integrácia sprevádzaná určitým stupňom nadnárodnej inštitucionalizácie je efektívnym spôsobom, ako zaistiť v Európe dlhotrvajúci mierový systém.

Existujú aj rôzne verzie o zaradení J. Monneta, niektorí ho pokladajú za čistého neofunkcionalistu, iní zas za hybrid federalistu, funkcionalistu a neofunkcionalistu.³⁶ J. Monnet svoju logiku aj stratégiu jasne definoval.

³⁵ Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 51 a 52.

³⁶ Burgess, M.: *Federalism and European Union: Political Ideas, Influences and Strategies in the European Community, 1972-1987*, London: Routledge, 1989, Holland, M.: *Jean Monnet and the Federal Functionalist Approach to European Union*, in: P. Murray and P. Rich (eds), *Visions of European Unity*, Boulder CO: Westview, 1996.

Samotná stratégia, na ktorú poukazoval J. Monnet pri budovaní európskej integrácie môže byť definovaná ako gradualistická, postupná či funkcionalistická. Európske spoločenstvo uhlia a ocele (ESUO), ktorého zmluva bola podpísaná v roku 1951 predstavuje model, ktorý prešiel neskôr mnohými variantmi. Monnet cítil, že existoval jediný spôsob ako predísť napätiu medzi Francúzskom a Nemeckom: „...konkrétnymi a rozhodnými akciami na ohraničenom ale presne definovanom bode, ktorý spôsobí podstatnú zmenu na tomto poli a následne celkovo zmení problém sám osebe.“³⁷ Vytvorením ESUO, pacifikáciou Francúzska a Nemecka sa zmenili všetky aspekty európskeho problému. Bol to posun od konfrontácie a hrozby použitia sily k politike spolupráce. J. Monnet sa o politickej integrácii únie vyjadril nasledovne: „Politická jednota zajtrajška závisí od efektívnosti vstupu ekonomickej únie do reality priemyselného, poľnohospodárskeho a administratívneho každodenného života.

Pre architektov rodiacej sa Európy bola politická jednota jasným projektom, ale nie bez ekonomickej spolupráce a vytvorenia potrebných inštitúcií. Pre J. Monneta boli inštitúcie jasným stelesnením myšlienok reálnej politiky a preto v sebe obsahovali prísľub skutočnej a dlhotrvajúcej zmeny.³⁸

Okolo roku 1950 sa akoby zhodovali politické prejavy so skutkami a akciami politikov a zároveň všetko korunovala akademická explanácia neofunkcionalizmu.

Neofunkcionalistická logika

Po vybudovaní troch európskych spoločenstiev, neofunkcionalisti položili teoretické základy svojej logiky.

- Dve alebo viac krajín sa rozhodnú pracovať na integrácii v danom ekonomickom sektore (sektor a). Aby konali efektívnejšie, rozhodnú sa ustanoviť spoločnú vyššiu autoritu, aby dozerala na niektoré operácie. Kým integrácia sektora dosiahne svoj predpokladaný úžitok, plné výhody integrácie budú dosiahnuté len ak sa pridajú do integračnej siete aj príslušné ekonomické sektory. Tak vytvára sektor a nepriamy tlak aj na sektor b a c.
- Ekonomická integrácia automaticky zvyšuje úroveň transakcií medzi aktérmi v danom integrovanom regióne.
- Kvôli základnej skupinovej charakteristike politiky, existuje tendencia k vzniku nových záujmových organizácií, napr. federácie zamestnancov, výrobcov atď., nakoľko sa posúvajú z nižších úrovní na vyššie úrovne integrácie.

³⁷ Fontaine, P.: *Une idée neuve pour l'Europe: la déclaration Schuman 1950 – 2000*. Luxembourg: Office des publications officielles des Communautés européennes, 2000, s. 289.

³⁸ Holland, M.: *Jean Monnet and the Federal Functionalist Approach to European Union*, in: P. Murray and P. Rich (eds), *Visions of European Unity*, Boulder CO: Westview, 1996, s. 98.

Takto sa zvyšuje úroveň ekonomickej integrácie jednotlivých sektorov a zároveň sa posilňuje politická integrácia zdôrazňovaním významu vyššej autority a inštitúcií. Benefit integrácie bude prospievať domácim záujmovým skupinám, ktoré budú lobbovať u svojich vlád, pokiaľ bude integrácia vyhovovať ich materiálnym záujmom. To bude mať vplyv na technokraticky zmýšľajúcich štátnych aktérov, a zvýšia transakcie na regionálnej úrovni. Niekedy to viedlo aj k domnienke, že neofunkcionalisti nemali žiaden pevný plán ako zainteresovať národné vlády do procesu integrácie, ale že to bol len dôsledok automatického procesu integrácie.

Efekt spillover

Asi najrozšírenejším pojmom v neofunkcionalizme, ktorý vysvetľuje aj celý mechanizmus integrácie je efekt spillover. V Haasovej pôvodnej formulácii sa spillover vzťahoval k spôsobu, akým prehlbovanie integrácie v jednom sektore vytváralo tlak na ekonomickú integráciu v príbližných sektoroch.³⁹ Napríklad integrácia v oblasti uhlia a ocele by bola oveľa efektívnejšia, keby sa pridala aj integrácia v oblasti dopravy na prepravu týchto surovín cez hranice jednotlivých štátov. L.N. Lindberg definuje spillover ako „situáciu, v ktorej daná akcia, spojená so špecifickým cieľom, vytvára situáciu, v ktorej sa pôvodný cieľ dá dosiahnuť len ďalšími akciami, ktoré naopak vytvoria ďalšie podmienky a vyžadujú si ďalšie akcie.“⁴⁰

Ako poznamenáva D. Mutimer⁴¹, táto myšlienka spillover predpokladá, že susedné členské štáty budú prioritne zainteresované na integračnom programe. V spillover išlo predovšetkým o logiku expanzie. V samotnej myšlienke spillover však existovala aj logika prehlbovania. Únia medzi skupinami štátov (ako napríklad spoločná oblasť taríf voči ostatným štátom), bude mať väčší úspech, ak sa účastnícke štáty dohodnú na jednotných a stabilných výmenných kurzoch. Koordinácia devízových kurzov by si ďalej vyžadovala väčšiu spoluprácu v oblasti monetárnej politiky.⁴²

V stručnosti by sa dalo povedať, že model spillover sa dá použiť na vysvetlenie historického prechodu z ESUO na ekonomickú a monetárnu úniu.

E. B. Haas, rovnako ako J. Monnet si uvedomovali, že automatickosť spillover efektu v ekonomickej oblasti si vyžaduje veľký politický aktivizmus. Bola tu veľká podobnosť

³⁹ Haas, E. B.: *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press, 1968, s. 283-317.

⁴⁰ Lindberg, L. N.: *The Political Dynamics of European Economic Integration*. Stanford: Stanford University Press, 1963, s. 10

⁴¹ Mutimer, D.: 1992 and the Political Integration of Europe: Neofunctionalism Reconsidered, *Journal Of European Integration* 13 (4), 1989.

⁴² Caporaso, J. A. and Keeler, J.: *The European Union and Regional Integration Theory*, in: Mazey, R. and Rhodes, C.: (eds), *The State of The European Union Volume 3: Building a European Polity?*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1995, s. 84.

medzi myšlienkou a dielom J. Monneta vytvorením Vysokej autority na Francúzskom *Commisariat au Plan*, ktorému J. Monnet nejaký čas predsedal. Táto inštitúcia mala za úlohu absorbovať všetky požiadavky ekonomických záujmov a vytvárať ekonomickú politiku pre Francúzsko. Jeppe Tranholm-Mikkelsen nazval Vysokú autoritu⁴³ kultivovaným spillover. Vytvorenie tejto vysokej autonómnej autority s právom iniciatívy od členských štátov vysvetlilo, prečo sa niektoré komunity integrovali a iné nie. Niektoré sektory obsahujú viac spillover potenciálu ako iné, preto bolo dôležité začať s prioritami, s ekonomickými sektormi, lebo tie vytvárali podmienky na permanentnú integráciu. Sektory ako obrana alebo kultúra mali výrazne nižší spillover potenciál.

Zaujímavú definíciu neofunkcionalizmu použil Philippe Schmitter: „Proces, pri ktorom sa členovia jednej integračnej schémy, ktorí súhlasia so spoločnými cieľmi a motívmi snažia vyriešiť svoju nespokojnosť buď spoluprácou v niektorom príslušnom sektore (rozšíriac tak cieľ svojho záväzku), alebo zintenzívnením svojho cieľa v pôvodnom sektore (povýšením úrovne ich vzájomného záväzku) alebo oboma spôsobmi.“⁴⁴ Toto tvrdenie nás odvádza od pôvodného dojmu, že ide o automatický alebo nevyhnutný proces, ale naopak poukazuje na to, ako záujmami vedení aktéri dokážu povýšiť funkčné spojivá na uspokojenie svojich cieľov.

To je zároveň aj dôvodom kritiky neofunkcionalizmu. Mnohí považujú efekt spillover za lineárny a tým aj celý proces integrácie, ktorý raz začne a automaticky pokračuje. To bol určite hlavný argument prvých dvoch veľkých štúdií (Haas, 1968, Lindberg, 1963) a nikto by si vtedy nebol myslel, že európsky inštitucionálny systém by mohol zrazu zlyhať. Avšak teoretické predispozície varovali neofunkcionalistov, že sa vytvárali napätia v ďalšom fungovaní Európskeho spoločenstva v pôvodnom Haas-Lindbergovom modeli.

L. N. Lindberg bol prvý, ktorý objavil myšlienku, že pokrok v integrácii môže znamenať aj zabrzdzenie v ďalšej integrácii. Integrácia by mohla byť „prameňom stresu medzi štátmi“.⁴⁵ Toto viedlo k všeobecnej diskusii, prečo neofunkcionalisti podcenili práve zložku nacionalizmu a národného cítenia v politikách jednotlivých členských štátoch.⁴⁶ To viedlo L. N. Lindberga a P. C. Schmittera k tomu, aby zachránili myšlienku spillover i ďalšie podstatné znaky neofunkcionalizmu.

⁴³ Tranholm-Mikkelsen, J.: *Neofunctionalism: Obstinate or Obsolete? Millennium: Journal of International Studies* 20 (1), 1991.

⁴⁴ Schmitter, P. C.: *Three Neo-Functional Hypotheses about European Integration, International Organization* 23 (1), 1969.

⁴⁵ Lindberg, L. N.: *Integration as a Source of Stress on the European Community System, International Organization* 20 (2), 1966, s. 64.

⁴⁶ Haas, E. B.: *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press, 1968.

Preto L. N. Lindberg a A. Scheingold v analýze *Europe's Would-Be Polity*⁴⁷ zadefinovali aj nový pojem spillback, ako jeden zo štyroch možných spôsobov, do ktorých môže vyústiť zaväzujúca zmluva.

- „forward linkage“ – nahradil pôvodnú myšlienku spillover
- „equilibrium“ – alebo rutina
- „output failure“ – situácia, kde nie je možné dosiahnuť dohodu
- „spill-back“ – pokles integrácie v sektorálnej oblasti alebo inštitucionalizačnej, alebo oboch

Napríklad L. N. Lindberg a A. Scheingold študovali sektor uhlia a urobili uzávery, že po r. 1958, kedy sa produkovali nadprodukcie uhlia a porušovali sa niektoré nadnárodné pravidlá, ESUO sa stalo menej relevantným, nakoľko sa umenšili záujmy jednotlivých členských štátov v tomto sektore. P. C. Schmitter zašiel ešte ďalej a zaviedol pojem spillover ako jeden z možných „činiteľov integračných stratégií“⁴⁸, ktorý sa môže vynoriť v kontexte „rozhodovacích cyklov“. Aktéri sa rozhodujú v tzv. indiferenčných zónach. Podľa P. C. Schmittera by sa mala dynamická teória integrácie opierať o tieto činitele stratégie. Spillover môže byť najefektívnejšou strategickou cestou k vytvoreniu novej politickej komunity, ale činitele stratégie si môžu vybrať aj iné možnosti. P. C. Schmitter poukazuje ešte na „spill-around“, „buildup“, „retrench“, „muddle-about“, „spill-back“, „encapsulate“. (pozri tabuľku č. 1).

⁴⁷ Lindberg, L. N. and Scheingold, S. A.: *Europe's Would-Be Polity: Patterns of Change in the European Community*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1970, s. 199.

⁴⁸ Schmitter, P. C.: *A Revised Theory of European Integration*, in: L. N. Lindberg and S. A. Scheingold (eds), *Regional Integration: Theory and Research*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971, in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 64.

Tab. 1 Stratégie alternatívnych aktérov

<i>Stratégia</i>	<i>Definícia</i>
<i>Spillover</i>	zvýšiť súčasne cieľ aj úroveň aktérovho záväzku
<i>Spill-around</i>	zvýšiť len cieľ a udržať úroveň autority konštantnú alebo v zóne indiferencie
<i>Buildup</i>	súhlas so zvýšením rozhodovacej autonómie alebo schopnosti spojených inštitúcií, ale zabránenie vstupu do nových oblastí
<i>Retrench</i>	zvýšiť úroveň spoločných opatrení, ale vzdať sa inštitúcií
<i>Muddle-about</i>	nechať diskutovať regionálnych úradníkov, navrhovať a protestovať proti mnohým veciam, ale znížiť ich aktuálnu schopnosť stanoviť hodnoty
<i>Spill-back</i>	ustúpiť od úrovne a cieľu autority, možno sa vrátiť k status quo pred začatím integrácie
<i>Encapsulate</i>	odpovedať na krízu okrajovými modifikáciami

Zdroj: Schmitter, P. C.: *A Revised Theory of European Integration*, in: L. N. Lindberg and S. A. Scheingold (eds), *Regional Integration: Theory and Research*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971, s. 242 in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 65.

Tento posun v uznaní ďalších činiteľov stratégie umožnil neofunkcionalistom, aby si rozšírili svoju perspektívu a predovšetkým, aby sa vedeli adaptovať na zmeny a okolnosti v rámci ES.

Aby sa uskutočnil politický spillover v akejkol'vek forme, je potrebné hovoriť o prenose lojality. Koncept lojality definoval E. B. Haas už na začiatku: „Politická integrácia je proces, pri ktorom sú politickí aktéri na rôznych úrovniach presvedčení, že posúvajú svoju lojalitu, očakávania a politické aktivity do nového centra, ktorého inštitúcie majú alebo požadujú jurisdikciu nad existujúcimi národnými štátmi.“⁴⁹

E. B. Haas spočiatku definoval lojalitu ako atribút politickej komunity tak, že „populácia je lojálna voči určitým symbolom a inštitúciám, keď dlhší čas poslúcha nariadenia tejto autority a riadi sa podľa nich.“⁵⁰

⁴⁹ Haas, E. B.: *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press, 1968, s. 16.

⁵⁰ Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 68.

Presun lojality bol základnou podmienkou funkcionalistického uvažovania. Neofunkcionalisti zmysľali viac o presune lojality skupín a más ako o masovom presune lojality zo strany verejnosti.⁵¹ Kľúčovou otázkou pre neofunkcionalistov bol mechanizmus, akým sa to malo udiat'. J. Lodge hovorí o mnohých spôsoboch presunu lojality. V prvom rade, ak nejaká organizácia pociťuje nejakú potrebu, potom bude mať z toho automaticky prospech. Mnohokrát sa však apolitické agentúry či organizácie ľahko vo svoj prospech odovzdajú svoju lojalitu na vyššiu úroveň, avšak tam J. Lodge argumentuje, že nemôže ísť o vznik politickej komunity. Komunity vznikali historicky, keď sa lojalita odovzdávala konkrétnemu suverénovi alebo konkrétnemu symbolu a nie abstraktnej myšlienke.⁵²

V každom prípade problém lojality v neofunkcionalizme patrí už do oblasti politického integračného procesu. Obnovenie myšlienky nacionalizmu v polovici šesťdesiatych rokov v podobe francúzskeho prezidenta Charlesa de Gaullea vytvoril problém vo vysvetľovaní technokratického spôsobu vládnutia. Práve kvôli tomu E. B. Haas vo svojich ďalších dielach venoval dostatočnú pozornosť problematike Ch. de Gaullea.

Ak ekonomické elity videli výsledky „rýchlej politickej integrácie“, integrácia šla ľahko. Ak sa ciele politických a nevládných elít odlišovali, mohol nastať konflikt. V Ch. de Gaulleovom období to bol práve pojem „konflikt“, ktorý si vyžadoval vysvetlenie a to bola pre Haasa výzva. Pluralizmus podľa E. B. Haasa prináša so sebou konflikty a pokrok v integrácii sa môže opierať len o rovnováhu záujmov elít a kľúčových skupín. E. B. Haas pripustil, že len čisto technokratická integrácia je veľmi krehká, hlavne tam, kde vyžaduje presun lojality: „Pragmatické záujmy sú najhorším nepriateľom politiky. Pragmatické záujmy, pretože sú pragmatické, nie sú posilnené žiadnym ideologickým alebo filozofickým záväzkom, sú prchavé. Práve preto, že je ich ťažko udržať, ľahko sa stratia. A politický proces, ktorý je tvorený a plánovaný pragmatickými záujmami, môže byť predurčený na obrat. A tak sa integrácia môže zvrhnúť na dezintegráciu.“⁵³

Výzvy, ktoré položil Ch. de Gaulle neofunkcionalizmu, neboli podľa E. B. Haasa až také fatálne. Nakoniec politické a socioekonomické základy európskeho projektu boli slabšie, ako sa to na začiatku päťdesiatych rokov zdalo.

⁵¹ Lodge, J.: *Loyalty and the EEC: the Limits of the Functionalist Approach*, Political Studies 26, 1978, in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 67.

⁵² Lodge, J.: *Loyalty and the EEC: the Limits of the Functionalist Approach*, Political Studies 26, 1978, str. 239, in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 67.

⁵³ Haas, E. B.: *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press, 1968, s. xxiii

Neofunkcionalizmus ako všeobecná teória regionálnej integrácie

Neofunkcionalizmus vznikol ako pokus vysvetliť dynamiku integračného procesu v Európe, no na druhej strane Európa slúžila len ako jeden z mnohých príkladov integrácie vo svete. E. B. Haas bol skôr naklonený k tomu, aby vypracoval ideálne typy a všeobecnú teóriu integrácie ako L. N. Lindberg.⁵⁴ „Teória, ktorú si vyžadoval tento príklad sa stala niečím viac ako len popisom tohto prípadu“. Jednou z hlavných premís neofunkcionalizmu bola zásada, že integrácia môže nastať len v určitom ohraničenom regióne, na rozdiel od funkcionalizmu, ktorý bol ofpost-teritoriálnou teóriou. Môžeme pozorovať, že od začiatku šesťdesiatych rokov sa začali vytvárať po svete centrá integračných procesov: v Pacifiku, v Latinskej Amerike, v Severnej Amerike. V tomto kontexte je známa predovšetkým esej E. B. Haasa *International Integration: the European and the Universal Process*⁵⁵, ktorý vnímal možnosť aplikácie tohto európskeho projektu kdekoľvek. Na jednej strane považoval regionálne bloky z normatívneho hľadiska za dobrú vec, aj tam predpokladal spillover efekt, mohli to byť ostrovy spolupráce, ktoré mohli viesť k svetovému mieru.⁵⁶ Na druhej strane si však aj kládol otázky, aké podmienky sú pre integráciu nevyhnutné a aké poučenie môže plynúť z európskeho príkladu?

Identifikoval tri základné podmienky pre úspešnú integráciu: pluralitné sociálne štruktúry, dostatočný ekonomický a priemyselný rozvoj a spoločné ideologické vzory medzi účastníkmi.⁵⁷ V západnej Európe to bola ešte ochota k vytvoreniu vyššej autority. A nakoniec efektívna integrácia a spillover efekt sa dá uplatniť tam, kde došlo k nedokonalým kompromisom v uplatňovaní na národnej úrovni.

Nakoniec E. B. Haas dodáva, že integrácia v iných regiónoch sveta alebo pod záštitou OSN je značne obmedzená. „Európska integrácia bude napredovať oveľa rýchlejšie ako univerzálna integrácia. Ostatné regióny, s meniacimi sa vonkajšími podmienkami budú môcť len ťažko napodobniť európsky príklad.“⁵⁸ Možno bude možné vyčkat' na lokálne špecifické podmienky pre úspešnú integráciu. A keďže má každý región svoje špecifické podmienky, je vlastne nemožné vytvoriť jednu všeobecnú integračnú teóriu.

Otázku základných podmienok rozvinuli E. B. Haas a P. C. Schmitter⁵⁹. Navrhli troj - stupňový model na zisťovanie podmienok počas integračného procesu.

⁵⁴ Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 68

⁵⁵ Haas, E. B.: *International Integration: The European and the Universal Process*, *International Organization* 15, 1961.

⁵⁶ Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 69.

⁵⁷ Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 69.

⁵⁸ Haas, E. B.: *International Integration: The European and the Universal Process*, *International Organization* 15, 1961, s. 389.

⁵⁹ Haas, E. B. and Schmitter, P. C.: *Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America*, *International Organization* 18 (4), 1964.

Tab. 2 Haas-Schmitterov model

Základné podmienky	Podmienky v čase ekonomickej únie	Podmienky procesu
<ul style="list-style-type: none"> • počet jednotiek • množstvo transakcií 	<ul style="list-style-type: none"> • možné vládne návrhy • oprávnenia a funkcie inštitúcií na regionálnej úrovni 	<ul style="list-style-type: none"> • rozhodovací štýl • výška nárastu transakcií • prispôsobivosť vládnych / súkromných aktérov

Zdroj: Odvodené od Haasa a Schmittera, Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 71.

Každá z týchto podmienok a kategórií môže byť samostatne posudzovaná a hodnotená, no na záver sa príde k finálnemu posudku o šanciach „automatickej politickej integrácie“ v akomkoľvek regióne. E. B. Haas a P. C. Schmitter posudzovali desať rôznych integračných schém a prišli na to, že len európska integrácia má predpoklady na politické zjednotenie.

Na prvý pohľad sa dá veľa namietat', ale možno si všimnúť, že v EÚ používame dodnes mnohé prvky neofunkcionalizmu, veď vďaka spillover efektu sa integrácia posúvala zo sektoru na sektor až k dnešnej EÚ. Špeciálne agentúry, o ktorých hovorí funkcionálna teória môžu slúžiť ako príklad Rady ministrov, ktorá rozhoduje na nadnárodnej úrovni pre dobro občanov. Aj proces rozhodovania, prijímanie spoločných dohôd sa deje na báze konsenzu.

Neofunkcionalizmus mal aj mnoho svojich kritikov, predovšetkým v rokoch 1960 – 1970. S. Hoffman⁶⁰ vo svojich prácach argumentuje proti neofunkcionalitickej teórii. Zaujímavou námietskou je napríklad jeho tvrdenie, že integrácia môže spôsobovať zároveň aj vonkajšie nepokoje. Uviedol príklad Spojených štátov amerických, ktoré mali v období formovania sa ES strach z jeho možného hegemonistického postavenia v medzinárodnej politike.⁶¹ S. Hoffman skúma aj myšlienku spillover a jeho automatickosť. Upozorňoval, že politická integrácia vôbec nie je automatická, nakoľko E. B. Haas pozabudol na centrálnu úlohu štátu, moci a nacionalizmu, ktorý je v Európe stále dostatočne silný. Okrem iného má podľa S. Hoffmana spillover aj svoj teologický problém: „Celý proces spillover je dôveryhodná operácia: ty a ja prijmem dnes mieru, ktorá nám dáva menej, ako sme ty a ja

⁶⁰ Hoffman, S.: *The European Process at Atlantic Crosspurposes*, *Journal of Common Market Studies* 3, 1964.

⁶¹ Hoffman, S.: *The European Process at Atlantic Crosspurposes*, *Journal of Common Market Studies* 3, 1964, s. 86-87.

dúfali, pretože každý z nás očakáva, že naše dnešné ústupky budú vynahradené zajtra na inej veci. Raz musí prísť deň, kedy nastane zúčtovanie a kredit je vyčerpaný.“⁶²

R. Hansen tvrdí, že neofunkcionalizmus sa dopustil troch zásadných teoretických omylov. Poprel všetky politické problémy vysokej politiky. Nepodarilo sa mu umiestniť skúsenosť európskej integrácie do vhodnej medzinárodnej perspektívy a odmietol akceptovať, že existencia nadnárodných inštitúcií nebola potrebná k dosiahnutiu vzájomných ekonomických cieľov na spoločnom trhu.⁶³ Rovnako kritizuje neofunkcionalizmus za to, že nevedel povedať nič podstatné k vysokej politike.

E. B. Haas si bol vedomý týchto svojich omylov a preto v sedemdesiatych rokoch stále viac prispieval do medzinárodných časopisov na rôzne iné témy, písal o teórií režimov, o interdependencii, o medzinárodných organizáciách vo všeobecnosti.

Aj keď v niečom neofunkcionalizmus „prepadol“, je zjavné, že táto teória európskej integrácie spôsobila spillover efekt v rozvoji vedy medzinárodných vzťahov a záujem o spolitizovanie ekonomických interakcií.

Konštruktivizmus

Ide o jeden z posledných príspevkov k debate o európskej integrácii zo sociologickej a kultúrnej perspektívy z deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Konštruktivizmus sa vyvinul zo širšej disciplíny medzinárodných vzťahov, kde po konci studenej vojny vládla nespokojnosť s dominujúcimi racionalistickými teóriami. Konštruktivizmus upriamuje pozornosť na subjektívne a intersubjektívne domnienky aktérov, zahrňujúc normy, identity a kultúry, ako dôležité príčiny politických záverov.⁶⁴ Podľa toho sa politickí aktéri nie vždy rozhodujú len na základe materiálneho benefitu a osobných kalkulácií.

Pri konštruktivizme nejde o teóriu *per se*, skôr o sociologický prístup k štúdiu reality. Konštruktivizmus nie je teóriou politiky, ale jedným z prístupov, akým sa dá analyticky uchopiť politika.

Konštruktivizmus, ktorý sa podľa Ľ. Tokára⁶⁵ nazýva v teóriách európskej integrácie aj sociologickým inštitucionalizmom, si kladie otázky, ktoré sú pri iných teóriách úplne irelevantné. Ide o otázku, ako vôbec vznikli záujmy, s ktorými aktéri vstupujú do interakcie,

⁶² Hoffman, S.: *The European Process at Atlantic Crosspurposes*, *Journal of Common Market Studies* 3, 1964, s. 88.

⁶³ Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 79.

⁶⁴ Eilstrupe-Sangiovanni, M.: *Debates on European Integration*, New York: Palgrave Macmillan, 2006, s. 393.

⁶⁵ Tokár, Ľ.: Východné rozšírenie EÚ: *Liberálny intergovernmentalizmus, sociologický inštitucionalizmus a neogramsciánsky prístup k európskej integrácii*. In: *Aktuálne problémy medzinárodných vzťahov a teórie politiky*. Zborník príspevkov II. vedeckého seminára doktorandov v Banskej Bystrici 10. 11. 2005. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu, 2005, s.126.

resp. aká identita je ich zdrojom.⁶⁶ Konštruktivizmus sleduje aj to, ako pôsobenie v rámci inštitúcií mení identitu členských štátov, na jej základe definované záujmy a ako vplýva na konanie štátov.

Konštruktivizmus má mnoho obmien, od tzv. „soft“ konštruktivizmu až po viac radikálne „reflektivistické“ prístupy.

Neexistuje jeden jediný konštruktivistický prístup ani v teórii medzinárodných vzťahov ani v európskych integračných štúdiách. Na rozdiel od všeobecnej teórie medzinárodnej politiky, na konštruktivizmus by sa malo nazerať ako na „konceptiu dáždника“, pod ktorý sa dajú zahrnúť rôzne teoretické záujmy a výskumné stratégie. V ontologických termínoch sa konštruktivizmus často opisuje ako „stred“ medzi racionalistickými a reflektivistickými prístupmi. Na jednej strane racionalistické modely (či už neorealisticke alebo neoliberálne) pojednávajú s normami ako náhodnými fenoménmi k výraznejšiemu vplyvu na správanie štátu. Myšlienky a interpretácie slúžia na zvýrazňovanie materiálnych záujmov. Na druhej strane reflektivistické teórie stavajú na interpretatívnej sociológii poznania, ktorá vidí v poznaní konštitutívum sociálneho sveta.⁶⁷

Sociálny konštruktivizmus tvorí akýsi stred medzi týmito dvoma extrémami. Konštruktivizmus sa zameriava na to, ako sa materiálny a subjektívny svet dopĺňajú pri budovaní sociálnej reality. Celkovo sa konštruktivisti pozerajú na inštitúcie úplne inakšie ako teórie racionálnej voľby. Kým tieto sa sústreďujú na formálne atribúty európskych inštitúcií ako politická iniciatíva či dodatkové pravidlá, konštruktivisti sa ani tak nesústreďia na formálne atribúty, ale skôr na neformálne pravidlá, normy a zdieľané systémy hodnotenia, ktoré sa aspoň okrajovo dotýkajú záujmov aktérov. Zatiaľ čo teórie racionálnej voľby sa sústreďujú na to, ako inštitúcie regulujú správanie aktérov meniacimi sa kalkuláciami nákladov a výnosov, konštruktivisti sú zas toho názoru, že inštitúcie menia nielen materiálne motívy, ale aj samotnú identitu a preferencie aktérov. Keď aktéri konajú podľa určitých pravidiel, robia tak nie preto, že existujú vonkajšie sankcie, ale skôr preto, že si už „adoptovali“ povinnosti a obligácie, ktoré definujú identitu inštitúcie. Inštitúcie tak nemajú len regulatívnu, ale aj konštitučnú úlohu v politike.

Konštitutívny efekt inštitúcií pracuje cez dva mechanizmy. Cez proces „socializácie“, skrze ktorý si aktéri osvojujú pravidlá a normy. Socializácia je typický postupný proces, ktorý mení postoje aktérov niekedy nepostrehnuteľným spôsobom. Socializácia v medzinárodnej

⁶⁶ Tokár, L.: Východné rozšírenie EÚ: *Liberálny intergovernmentalizmus, sociologický inštitucionalizmus a neogramsciánsky prístup k európskej integrácii*. In: *Aktuálne problémy medzinárodných vzťahov a teórie politiky*. Zborník príspevkov II. vedeckého seminára doktorandov v Banskej Bystrici 10. 11. 2005. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu, 2005, s.126.

⁶⁷ Eilstrupe-Sangiovanni, M.: *Debates on European Integration*, New York: Palgrave Macmillan, 2006, s. 394.

politické je definovaná ako proces, ktorý je namierený k tomu, aby štát prevzal ústavné praktiky, inštitucionalizované v jeho medzinárodnom prostredí. Internalizácia označuje proces transformácie pravidiel medzinárodného spoločenstva do domácich pravidiel.⁶⁸ Druhý, oveľa priamejší mechanizmus je cez „sociálne učenie“, cez ktoré aktéri získavajú nové záujmy cez argumentáciu, rokovanie a presvedčanie.⁶⁹ Aktéri v Európskych inštitúciách prichádzajú do kontaktu s novými myšlienkami a názormi a tie menia ich doterajšie pravidlá a záujmy. Ich správanie sa mení tak, že môže byť nevysvetliteľné materiálnymi motívmi. Podľa racionalistického pohľadu, sociálna interakcia môže viesť k zmenám v stratégiách, ale identity a záujmy zostávajú fixné. Podľa konštruktivistov, sociálna interakcia a argumentácia je základom pre formovanie záujmu a identity.

Zdôrazňovanie konštitutívnej úlohy medzinárodných inštitúcií by mohlo viesť k mylnému názoru, že podľa konštruktivistov inštitúcie dokonca determinujú správanie aktérov. Kľúčovou konštruktivistickou premisou je fakt, že sociálne inštitúcie a aktéri sa navzájom ovplyvňujú.

Konštruktivizmus tiež vedie k úplne inému modelu rozhodovania ako racionálne modely. Racionalistické teórie ponímali medzinárodné vzťahy ako sériu strategických interakcií, v ktorých prvotný cieľ aktérov je maximalizovať svoje osobné záujmy. Keďže maximalizácia vlastného prospechu bola možná len spoluprácou, vyšla na povrch nutnosť koordinácie vzťahov. Kooperácia tak zostáva čisto inštrumentálna záležitosť.

Konštruktivisti naopak nechcú, aby boli politické akty robené logikou maximalizácie prospechu, ale logikou „apropriácie“ (vyhradenia, privlastnenia) a silným zmyslom identity. Aktéri konajú podľa toho, čo cítia, že je v danej situácii najvhodnejšie pre ich sociálnu rolu.

Umiernený konštruktivizmus sa dá zhrnúť nasledovne:

- inštitúcie (chápané ako kolektívne normy, pravidlá a procedúry) sú konštitutívne pre identitu aktérov, nie ako nátlak na správanie (u racionalistov)
- aktéri a štruktúry sa navzájom ovplyvňujú
- zmeny v myšlienkach a identite vedú k zmenám v politickej praxi

⁶⁸ Tokár, L.: Východné rozšírenie EÚ: *Liberálny intergovernmentalizmus, sociologický inštitucionalizmus a neogramsciánsky prístup k európskej integrácii*. In: *Aktuálne problémy medzinárodných vzťahov a teórie politiky*. Zborník príspevkov II. vedeckého seminára doktorandov v Banskej Bystrici 10. 11. 2005. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu, 2005, s.127.

⁶⁹ Checke, J.: *Social Construction and Integration*, Journal of European Public Policy, 6 (4), 1999, s. 545 - 560.

Konstruktivizmus ako prístup k európskej integrácii

V deväťdesiatych rokoch 20. storočia sa aj v literatúre objavuje konstruktivizmus ako prístup na objasňovanie aspektov európskej integrácie. EÚ prakticky predstavovala veľmi dobrý príklad pre štúdium konštitutívnych efektov medzinárodných inštitúcií. Ako J. Checkel poznamenáva, EÚ je inštitucionálne husté prostredie s množstvom opakujúcich sa interakcií, ktoré podľa očakávaní konstruktivistov budú mať „socializačný efekt na aktérov“.⁷⁰ Niektorí konstruktivisti sa snažili analyzovať vytváranie politických identít v Európe (T. Risse). Iní sa sústredili na úlohu myšlienok v integračnom procese. (M. Jachtenfuchs, C. Parsons). Veľká časť literatúry sa sústreďuje aj na tzv. „europeizáciu“, ako interakciu v rámci európskych inštitúcií, ktorá socializuje domácich aktérov a mení ich správanie v čase.

Príkladom konstruktivistickej práce, ktorá sa sústreďuje na socializačný efekt európskych inštitúcií je článok J. Checkela o *Sociálnom konstruktivizme a integrácii*. V tomto článku J. Checkel prijíma niečo z racionalizmu aj historického inštitucionalizmu, ale zdôrazňuje, že oba tieto „izmy“ musia byť doplnené o konstruktivistické porozumenie inštitúcií. Aby dokázal, ako interakcie v rámci európskych inštitúcií „budujú“ identity a záujmy štátov a sociálnych aktérov, skúma aké normy sú na európskej úrovni a ako interagujú so sociálnymi aktérmi, keď dosiahnu národnú úroveň. Myslí si, že úspešné budovanie nových noriem na európskej úrovni je lepšie, ak vidia tí, čo rozhodujú krízu alebo politický pád, lebo to otvorí nové možnosti na prehodnotenie doteraz existujúcich názorov z presvedčení.

Iní autori, ako napríklad T. Parsons sa viac sústreďujú na analýzu myšlienok v integračnom procese. T. Parsons tvrdí, že myšlienky sú veľmi dôležité pri politickom rozhodovaní, dokonca niekedy viac ako ekonomické faktory. Myšlienky sa uskutočnia s najväčšou pravdepodobnosťou vtedy, keď materiálne tlaky nie sú určujúce alebo sú výsledky konzistentné s určujúcimi štrukturálnymi podmienkami. Toto bol prípad Európy pred rokom 1958. Povojnové štrukturálne podmienky vytvorili tlak na integráciu, ale netlačili Európu nijakým určitým smerom. Len určité vizionárske myšlienky priviedli Európu tam, kde je dnes. T. Parsons, aby dokázal kauzálny efekt myšlienok, skúma situácie, kde protichodné myšlienky prevládli nad priamou organizáciou, kde politickí aktéri v objektívne podobných podmienkach mali rozličné názory.

Checkelovo aj Parsonovo dielo dokazuje, že umiernený konstruktivizmus je takmer kompatibilný s teóriou racionálnej voľby. Niektorí vedci dokonca urgovali syntézu racionalizmu a konstruktivizmu tým, že by mohli byť v dvoch rôznych sférach, skôr by sa

⁷⁰Checkel, J.: *Social Construction and Integration*, Journal of European Public Policy, 6 (4), 1999, s. 545 - 560 in: Eilstrupe-Sangiovanni, M.: *Debates on European Integration*, Palgrave Macmillan, New York, 2006, s.397.

dopĺňali ako si protirečili. Návrhy na syntézu racionalizmu a konštruktivismu majú niekoľko foriem. Niektorí navrhli rozdelenie na oblasti „vysokého záujmu“ a „nízkeho záujmu“ ako cestu k rozličným sféram aplikácie. Oblasti vysokého záujmu môžu robiť racionálne kalkulácie, zatiaľ čo oblasti nízkeho záujmu sú oblasťami s nekalkulujúcim rozhodovaním.⁷¹

Konštruktivismus je obyčajne stotožňovaný s odlišnou logikou individuálneho konania, ktorá je odlišná od racionalistických teoretických prístupov. Konštruktivismus používa tzv. „logiku vhodnosti“⁷². Aktéri do interakcie vstupujú už s vopred sformovanými racionálnymi preferenciami a konajú tak, aby ich realizovali s pokiaľ možno čo najväčšími ziskami alebo najmenšími nákladmi. Pre konkrétne kolo interakcie je však prijatý predpoklad ich stálosti a nemennosti. Na báze tejto logiky je tendencia analyzovať komplexné rozhodnutia ako sled jednoduchších, keď výstup z jedného kola interakcie predstavuje vstup do nasledujúceho.⁷³ Podľa logiky vhodnosti medzinárodné organizácie nielen obmedzujú alebo regulujú správanie aktérov, ale formujú ich identitu a záujmy.

Metodologické základy konštruktivismu

Konštruktivistický výskum významne prispel k európskym integračným štúdiám, nielen čo sa týka definovania nemateriálnych záujmov v integračnom procese. Ich relatívna slabosť je však v ich metodologickom základe. Podľa konštruktivistov zohrávajú myšlienky nezávislú kauzálnu úlohu v rozhodovacom procese. V praxi je často ťažké rozlišovať myšlienky ako nezávislé príčiny. Mnoho konštruktivistov sa snaží o nejakú koreláciu medzi myšlienkami alebo normami a individuálnym správaním ako dôkaz, že „myšlienka zaväz“.

Ďalším dôvodom problému testovania konštruktivistov je nedostatočné množstvo hypotéz z ich strany. J. Checkel tvrdí, že konštruktivisti minuli veľa času na to, aby skúmali ontologické odlišnosti medzi racionalistickými a konštruktivistickými perspektívami a nemali dostatok času na sformovanie hypotéz a podložiť ich skúmaniu. Preto podľa J. Checkela môže konštruktivismus súťažiť s takými konvenčnými teóriami ako neofunkcionalizmus a liberálny intergovernmentalizmus.

⁷¹ Aspinwall, M. and Schneider, G.: *Some Menu, Separate Tables: The Institutional Turn in Political Science and the Study of European Integration*, European Journal of Political Research, 2000, 38, s. 1-36.

⁷² March, J. G. - Olsen, J. P.: *The Institutional Dynamics of International Political Order*. In: International Organization, Cambridge: MIT Press, 1998, Vol. 52, No. 4 in: Tokár, L.: *Východné rozšírenie EÚ: Liberálny intergovernmentalizmus, sociologický inštitucionalizmus a neo-gramsciánsky prístup k európskej integrácii*. In: *Aktuálne problémy medzinárodných vzťahov a teórie politiky*. Zborník príspevkov II. vedeckého seminára doktorandov v Banskej Bystrici 10. 11. 2005. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu, 2005, s.126.

⁷³ Tokár, L.: *Východné rozšírenie EÚ: Liberálny intergovernmentalizmus, sociologický inštitucionalizmus a neo-gramsciánsky prístup k európskej integrácii*. In: *Aktuálne problémy medzinárodných vzťahov a teórie politiky*. Zborník príspevkov II. vedeckého seminára doktorandov v Banskej Bystrici 10. 11. 2005. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu, 2005, s.126-127.

Záver

Konstruktivizmus zdieľa niekoľko aspektov neofunkcionalistickej teórie: dôraz na socializáciu, transfer lojality, možnosť aktérov znovu definovať svoje záujmy ako výsledok interakcie v rámci európskych inštitúcií. E. B. Haas dokonca tvrdí, že neofunkcionalizmus je vlastne akýmsi predchodcom konstruktivizmu „umiernenej racionálnej voľby“. Ani neofunkcionalizmus nepovažuje preferencie aktérov za fixné. Akceptuje možnosť transformácie záujmov počas integračného procesu.

Existujú mnohé dôležité prepojenia medzi konstruktivizmom a neofunkcionalizmom. Považujú integráciu za tú, ktorá dovedie aktérov k vyššiemu stupňu socializácie. Neofunkcionalizmus však nevenuje pozornosť socializácii ako takej v rámci európskych inštitúcií. Dá sa povedať, že konstruktivizmus buduje na neofunkcionalizme a dopĺňa ho explicitnou teóriou identity a jej transformácie.

Existujú samozrejme aj skeptické úvahy o teoretickej príbuznosti konstruktivizmu a neofunkcionalizmu. Neofunkcionalizmus zostáva stále na báze konzekventnej logiky, podľa ktorej sa integrácia objavuje, keď si sociálni aktéri uvedomia svoje záujmy a rozhodnú sa, že týmto záujmom budú lepšie slúžiť nadnárodné inštitúcie ako ich vlastné vlády. Je dôležité tiež zdôrazniť, že neofunkcionalizmus je založený na utilitaristicko-individuálnej logike. Úspešná integrácia závisí od „prekrývajúcich“ sa záujmov, nie od kolektívnych alebo zdieľaných. E. B. Haas v roku 1968 tvrdí, že integrácia bola založená na konvergentných pragmatických záujmoch, ktoré sa zhodovali hlavne s ekonomickým blahobytom a neboli posilnené hlbokým filozofickým alebo ideologickým výborom, ktorý by spolupracoval na spoločných cieľoch alebo hodnotách.⁷⁴ Integrácia podľa neofunkcionalistov sa riadila hlavne podľa individuálnych preferencií, nie podľa zdieľaných hodnôt. Podľa takejto definície potom ťažko definovať neofunkcionalizmus ako predchodcu konstruktivizmu.

Použitá literatúra

Alford, R. A. and Friedland, R.: *Powers of Theory: Capitalism, the State and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Checke, J.: *Social Construction and Integration*, Journal of European Public Policy, 6 (4), 1999.

Eilstrupe-Sangiovanni, M.: *Debates on European Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2006.

⁷⁴ Haas, E.B.: *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*, 2nd edn Stanford, CA: Stanford University Press, 1968, s. xxiii.

- Fontaine, P.: *Une idée neuve pour l'Europe: la déclaration Schuman 1950-2000*. Luxembourg: Office des publications officielles des Communautés européennes, 2000.
- Haas, E. B.: *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*. Stanford: Stanford University Press, 1966.
- Haas, E. B.: *International Integration: The European and the Universal Process*, *International Organization* 15, 1961.
- Haas, E. B.: *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press, 1968.
- Hoffman, S.: *The European Process at Atlantic Crosspurposes*, *Journal of Common Market Studies* 3, 1964.
- Lindberg, L. N.: *The Political Dynamics of European Economic Integration*. Stanford: Stanford University Press, 1963.
- Mazey, S. and Rhodes, C: (eds), *The State of The European Union Volume 3: Building a European Polity?*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1995.
- Murray, P. and Rich, P.: (eds), *Visions of European Unity*, Boulder CO: Westview, 1996.
- Mutimer, D.: *1992 and the Political Integartion of Europe: Neofunctionalism Reconsidered*, *Journal Of European Integration* 13 (4).
- Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000.
- Schmitter, P. C.: *Three Neo-Functional Hypotheses about European Integration*, *International Organization* 23 (1), 1969.
- Tokár, Ľ.: *Východné rozšírenie EÚ: Liberálny intergovernmentalizmus, sociologický inštitucionalizmus a neo-gramsciánsky prístup k európskej integrácii*. In: *Aktuálne problémy medzinárodných vzťahov a teórie politiky*. Zborník príspevkov II. vedeckého seminára doktorandov v Banskej Bystrici 10. 11. 2005. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu, 2005.
- Tranholm-Mikkelsen, J.: *Neofunctionalism: Obstinate or Obsolete? Millennium: Journal of International Studies* 20 (1), 1991.

Expandujúce ekonomiky BRIC a ich pozícia vo svete

Simona Klingová

Abstrakt

BRIC je skratka, ktorú v roku 2003 vymyslela investičná banka Goldman Sachs pre skupinu rozvíjajúcich sa štátov: Brazíliu, Rusko, Indiu a Čínu. Predstavuje novú skupinu krajín odhodlaných k účinnej spolupráci v súčasných meniacich sa medzinárodných podmienkach. Viac ako historická rozdielnosť je zaujímavá ich nádejná ekonomická budúcnosť. BRIC sa nepopierateľne podieľa na formovaní ekonomického a geopolitického svetového poriadku.

Kľúčové slová: Brazília, Rusko, India, Čína, vzájomné vzťahy, investície

Abstract

BRIC is an abbreviation for a group of developing countries Brasil, Russia, India and China, which the investment bank Goldman Sachs invented in 2003. It represents a new group of countries decided to an effective cooperation in contemporary changing international conditions. More than their historical difference is interesting their promising economic future. BRIC is incontestable joining to forming the economic and geopolitical world order.

Key words: Brasil, Russia, India, China, mutual relations, investments

Úvod

BRIC je skratka, ktorú v roku 2003 vymyslela investičná banka Goldman Sachs pre skupinu rozvíjajúcich sa štátov: Brazíliu, Rusko, Indiu a Čínu. Zámerom banky bolo upriamiť pozornosť na ekonomiky týchto štátov, u ktorých sa dá počas nasledujúcich 20 rokov očakávať vysoký hospodársky rast a investorom môžu ponúknuť výnimočnú návratnosť kapitálu.

Goldman Sachs sa pri svojom hodnotení opierała najmä o ekonomické ukazovatele: veľmi vysoký hospodársky rast a existenciu niečoho mimoriadneho, čo v rámci komparatívnych výhod dáva krajine dodatočný potenciál. Brazília vlastní komodity a lacnú pracovnú silu; v prípade Ruska zavážia, okrem toho, že má kapacity v podstate zo všetkých surovín, obrovské uhľovodíkové ložiská; India má vyvinutý softvérový a farmaceutický priemysel a anglicky hovoriacu pracovnú silu; a nakoniec Čína sa stala dielňou sveta v

elektrotechnike a v spotrebnom priemysle. Ďalšou perspektívou týchto krajín je rýchly rast strednej vrstvy obyvateľstva, čo následne znamená aj rozšírenie radov spotrebiteľov.

Ekonomické zmohutnenie vymenovaných krajín je už teraz neprehliadnuteľné. Prejavuje sa posilňovaním národných mien, obrovským prílevom zahraničného kapitálu, vysokými aktívami v zahraničnom obchode a tiež vysokým rastom HDP. Ich hospodársky rozmach sa prirovnáva k Spojeným štátom z druhej polovice 19. storočia alebo povojnovému Nemecku a Japonsku.

Ekonomiky BRIC

BRIC je dôležitým aktérom v celosvetovej ekonomike. Ich ekonomiky v súčasnosti tvoria štvrtinu celosvetového HDP, kým v roku 1990 to bolo iba 17 %, a sú dôležitými ekonomickými partnermi štátov OECD.

Prudký rast ich ekonomík podporil zamestnanosť. Každý rok v prvých piatich rokoch nového milénia vytvorili krajiny BRIC 22 miliónov nových pracovných miest, kým v oblasti OECD to bolo iba 3,7 milióna nových pozícií.

Avšak v krajinách BRIC je stále výrazná podzamestnanosť. V mestských oblastiach Brazílie, Ruska a Číny sa miera nezamestnanosti pohybuje v rozmedzí 8 – 9 %, v mestských častiach Indie je toto číslo o niečo nižšie. Hladina podzamestnanosti je zvlášť vysoká medzi ženami v Brazílii a Indii, staršími zamestnancami v Rusku a vo vidieckych oblastiach v Číne a Indii.

S výnimkou Ruska sa rozširuje a narastá trend neregistrovanej zamestnanosti t.j. zamestnanosti, ktorá nie je nahlásená na úradoch a neprispieva na sociálne zabezpečenie. V Brazílii predstavuje tento trend polovicu celkovej zamestnanosti, kým v Indii je to asi 85 %.

V Číne a Indii vzrástla nerovnosť platov, ktorá zostala trvalo vysoká aj v ďalších dvoch krajinách BRIC. Zdá sa, že táto skutočnosť odporuje klasickej teórii trhu, ktorá hovorí, že medzinárodná ekonomická integrácia s veľkým počtom nekvalifikovaných zamestnancov by mala vyústiť do zvýšenia relatívnych platov týchto pracovníkov.

Goldman Sachs poukazuje aj na spoločné neduhy BRIC-u, akými sú politická nestabilita, korupcia a nedostatočne vyvinutý hospodársky a právny systém. Spoločným problémom je aj devastácia prírody. V strednodobej budúcnosti sa v krajinách BRIC očakáva výrazné starnutie populácie, ktoré obmedzí príliv nových zamestnancov. V nasledujúcich 15 rokoch sa nárast pracovných síl v Indii spomalí, v Brazílii sa zníži o polovicu a v Číne ostane nezmenený. V Rusku sa dokonca môže počet pracovných síl znížiť.

BRIC predstavuje novú skupinu krajín odhodlaných k účinnej spolupráci v súčasných meniacich sa medzinárodných podmienkach. Zoskupenie BRIC je potrebné dať do súvislosti so Šanghajskou organizáciou spolupráce, ktorá nielen, že sa v súčasnosti organizačne formuje a stabilizuje, ale je v centre záujmu i iných štátov, ktoré dosiaľ majú len status pridružených krajín, ale sú už plne diplomaticky aktívne. Ide hlavne o riešenie tradične krízových situácií (vzťahy India-Pakistan), ale aj súčasná situácia v Iráne.

Aktívne pôsobenie Číny a Ruska na tieto krajiny sa stáva rozhodujúcim pre stabilizáciu v oblasti, rovnako tak ako využitie spoločného záujmu na hospodárskej situácii s Iránom, kde došlo k podpísaniu vzájomných dohôd, napr. o výstavbe ropovodu Irán – India cez Pakistan. Rusko sa navyše aktívne zapojilo svojou účasťou do výstavby a financovania.

Šanghajská organizácia spolupráce využila najmä väzby Indie na Brazíliu a Argentínu a nielen, že nadviazala úzky kontakt, ale hľadala aj organizačnú štruktúru pre ich stabilizáciu a upevnenie. V tom je jadro štruktúry BRIC, ktoré hľadá priame napojenie na MERCOSUR ako priestor pre ekonomickú, ale i politickú spoluprácu s ostatnými krajinami Latinskej Ameriky.

Aká je pravdepodobnosť sľubného vývoja BRIC? Investičná banka Goldman Sachs, predpovedá, že okolo roku 2050 by krajiny BRIC mohli konkurovať Spojeným štátom americkým, v prípade Číny dokonca ich aj predbehnúť. Banka vychádza z toho, že vymenované krajiny v súčasnosti majú naozaj závidiahodné makroekonomické ukazovatele a všetkým štyrom štátom sa podarilo ťažiť z aktuálneho globálneho rastu. Investori ich už v súčasnosti považujú za veľmi perspektívne, preto práve krajiny BRIC sú najväčšími príjemcami kapitálu v rámci vynárajúcich ekonomík. Keďže ich rast v značnej časti pochádza z exportu, ich obchodná bilancia je prebytková a ich meny sa neustále zhodnocujú. Expanzia hospodárstiev pomáha ďalšiemu vývoju a investovaniu do infraštruktúry a vedy.

Avšak odborníci si všímajú aj úskalia takéhoto vývoja vo forme ekologickej hrozby z dôvodu znečistenia prírody. Okrem toho všetky krajiny zápasia s nedostatkami typickými pre rozvojové krajiny, s úplatkárstvom, slabou vymožitelnosťou práva, nezrelou, prípadne absentujúcou demokraciou, úzkou strednou vrstvou a značným podielom čiernej ekonomiky. Odborníci na podporu svojej teórie poukazujú na vývoj v Spojených štátoch v 19. storočí, počas ktorého sa im podarilo vystúpiť z tieňa svojej predchádzajúcej materskej krajiny a predbehnúť ju. Súčasný vývoj krajín BRIC porovnávajú s povojnovým vývojom Nemecka a Japonska.

Latinská Amerika je vo veľkej miere zameraná na export nerastných surovín a poľnohospodárskych komodít, pričom ťaží z geografickej blízkosti hlavného odberateľa – USA. Najväčšou ekonomikou Latinskej Ameriky je Brazília a najväčším exportérom Mexiko.

Počtom obyvateľstva tvorí Brazília viac ako jednu tretinu regiónu, čo ju predurčuje byť najdôležitejšou ekonomikou Latinskej Ameriky. Hospodárstvo krajiny sa zameriava najmä na poľnohospodárstvo a dobývanie nerastných surovín, pričom ťaží z veľkého počtu pracovných síl. V poslednom čase sa však čoraz viac zameriava na rozvoj výroby - najmä automobilov a lietadiel. V sektore poľnohospodárstva dominuje káva, sója, pšenica a pomaranče, ťažobný sektor sa zameriava najmä železnú rudu a mangán.

Nevýhodou Brazílie je pomerne vysoká závislosť na dovoze ropy, i keď sa jej ju darí úspešne znižovať využívaním alternatívnych spôsobov výroby energie. Napríklad vo výstavbe vodných elektrární jej patrí prvé miesto na svete. Na definitívne prekonanie ázijskej finančnej krízy, ktorá sa pred rokom 2000 rozšírila aj do ostatných krajín, vrátane Latinskej Ameriky, Brazília potrebovala v roku 2002 získať rekordne vysokú pôžičku od Medzinárodného menového fondu, ktorú však dokázala predčasne splatiť už v roku 2005.

Veľkosť brazílskej ekonomiky láka zahraničné investície, nevýhodou je, že ich podstatnú časť tvorí krátkodobý špekulačný kapitál. Ten má tendenciu sa v prípade akýchkoľvek náznakov problémov v krajine či po objavení výnosnejšej investície rýchlo stiahnuť. Vláda sa preto spolu s Brazílskou národnou bankou snaží na podporu rozvoja nových technológií pritiahnúť reálne investície.

Brazílska vláda však nerealizuje potrebné štrukturálne zmeny, ktoré by generovali silné ekonomické aktivity vyvolávajúce príslušný multiplikačný efekt. Podarilo sa jej vytvoriť asi šesť miliónov nových pracovných miest, udržať pomerne nízku infláciu a relatívnu ekonomickú stabilitu. Chudobnejšie vrstvy obyvateľstva v minulom období profitovali najmä zoštvornásobením spotreby vďaka programom príjmových transferov, ktoré sa dotkli asi 12 miliónov rodín, teda asi 44 miliónov ľudí. Krajinu však stále ťaží vysoká miera korupcie a spomalenie ekonomického rastu približne na 3,5 percenta.

Pokrok brazílskej ekonomiky, podporený dobrými vyhliadkami, podnietil analytikov Goldman Sachs, aby túto krajinu spolu s ďalšími tromi (Rusko, India a Čína) zaradili do teoretického zoskupenia BRIC.

Najrozporupľnejším štátom štvorice je Rusko. Aj keď takú dlhú históriu ako Čína a India nemá, nikto nepopiera jeho bohatú kultúrnu a vedeckú tradíciu a jeho prínos k všeludským hodnotám. Rusko už dlho patrí medzi svetové veľmoci a v súčasnosti je členom

skupiny G8. Pri uznaní celkového výkonu tejto krajiny treba poukázať na obrovské protirečenia, ktoré sprevádzali jej celú históriu. Napriek všetkému úsiliu Ruska nikdy vo svojich dejinách nepatrilo medzi hospodársky vyspelé krajiny.

Dejiny Ruska sa počítajú od 9. storočia, no k zjednoteniu krajiny a k vymaniu sa z tatárskej nadvlády došlo v 16. storočí. Prvé rozpačité kroky k otvorení Ruska smerom k západnej Európe, v tom čase najrýchlejšie rastúcej oblasti sveta, boli urobené niekedy na konci 17. storočia. Panovanie Petra I. je však už považované za obdobie rozmachu, ktoré nasledovalo viacero ďalších. Všeobecné povedomie vníma jeho vládu ako grandiózne obdobie, keď sa zakladali mestá a továrne, oživil sa obchod a krajine sa podarilo vymaniť z tieňa svojich susedov. Tento stereotyp sa však nezakladá na úplnej pravde. Reformy Petra I. boli realizované rovnakým spôsobom ako ostatné nariadenia absolutistického vládára, bez plánovania, brania do úvahy názoru iných a – v Rusku mimoriadne typickým spôsobom – bez uvažovania o strate ľudských životov. Napríklad založenie a vybudovanie Petrohradu stálo desaťtisíce životov ľudí, ktorí zomierali bez toho, aby pochopili ďalekosiahle plány Petra I. Nie div, že počas jeho panovania vypuklo viacero povstaní. Hospodárske reformy cára neboli obľúbené, často sa protivili záujmom fungujúcich skupín hospodársky činných ľudí.

Tieto reformy po úmrtí panovníka aj ustali a boli obnovené až o niekoľko desaťročí počas panovania Kataríny II.. Ich priebeh bol podobný: cárovná iniciovala reformy len do určitej miery, keď ich priebeh sa začínal vymykať z jej rúk (hospodárstvo sa stalo ako-tak nezávislým), hneď šliapla na brzdu a celý proces sa znovu zastavil. Takéto kroky Rusko potom zažilo viackrát, až po súčasnosť. V Rusku reformy vždy išli zhora a spravidla netolerovali žiadnu odchýlku, preto trh ako taký vlastne ani nikdy neexistoval. Podnikateľské ovzdušie nemohlo byť vytvorené, lebo vládnuce kruhy to nedovolili, preto ani v spoločnosti nemohli udomáčniť zdravý podnikateľský duch.

Veľký pokus komunizmu, ako dobre vieme, sa tiež nevydaril. Rusko vo svojich dejinách už tiež bolo veľmocou. V pozadí jeho svetového prvenstva neboli ekonomické faktory, ale veľká rozloha krajiny, vojenský potenciál a stá miliónové obyvateľstvo, na ktorého záujmy však Kremel nikdy nebral ohľad. Zaobchádzanie s vlastnými zdrojmi necharakterizovala efektívnosť, ale skôr plytvanie. Aj kultúrne hodnoty veľmi často vznikali nie kvôli podpore, ale napriek zákazu.

Po rozpade Sovietskeho zväzu sa z Ruska stala regionálna mocnosť, ktorej vďaka jelicinovskej politike hrozilo ďalšie štiepenie. Ukazuje sa však, že od skončenia vlády Jelčina

mu stačilo štyri až šesť rokov k tomu, aby položilo základy ozdravných tendencií. Rusko naďalej ostáva regionálnou mocnosťou, avšak celkom unikátnou regionálnou veľmocou.

Má druhý najrozsiahlejší kozmický výskum, zastavil sa rozvrat ruskej armády a jej strategické sily ožily – podľa dostupných údajov sú schopné druhého úderu. Ruská ekonomika rastie. Rusko má vynikajúci vedecký potenciál. Pri lineárnom vývoji sa počas dvoch dekád stane ekonomicky najsilnejším štátom Európy. Pokiaľ svetové HDP vzrástlo za posledných deväť rokov o 46,4 %, HDP Ruska za toto obdobie vzrástlo o 80 %. Podľa údajov v roku 2007 svetový prírastok HDP bol 5,4 %, ruský 7,6 % (čínsky bol 11,5 %).

Priame zahraničné investície do ruskej ekonomiky sa v roku 2007 zdvojnásobili. Ruské devízové rezervy tvoria 476,4 miliárd dolárov, čo je nárast o 56,8 % za rok 2007. Po Číne a Japonsku sú to tretie najväčšie rezervy na svete. Samozrejme, že rast rezerv je spojený predovšetkým s rastom cien ropy a plynu. Vidieť snahu ako znížiť závislosť vývozu na týchto komoditách, tak aj energetickú náročnosť výroby v Rusku. Ruské zlaté rezervy sú vo výške 404,8 miliárd dolárov. Viac ako 200 miliárd dlhov, ktoré zanechal rozpad Sovietskeho zväzu už bolo uhradených. Rusko sa vrátilo do zoznamu desiatich najväčších svetových ekonomík a do roku 2020 chce byť medzi piatimi najväčšími ekonomikami. Obrovským problémom však zostáva sociálna a regionálna diferenciácia. Rok 2008 bol v Rusku vyhlásený za rok rodiny, čo bolo súčasťou snahy zastaviť hrozivý demografický prepád.

Niektoré medzinárodné hospodárske organizácie zdôrazňujú, že svetová ekonomika v súčasnosti zažíva najväčšiu premenu od priemyselnej revolúcie. Hospodárske centrá sa presúvajú z rozvinutého sveta na vznikajúce trhy v Ázii, vo východnej Európe, na Blízkom Východe a v Latinskej Amerike. Čína, India a USA sú troma najatraktívnejšími krajinami pre investorov.

Čína už aj v staroveku obrovská a ľudnatá krajina kráčala, pred ostatným svetom, mala nesporný kultúrny, spoločenský a hospodársky náskok. Od roku 221 pred naším letopočtom sa stala centralizovanou krajinou. Aj keď sa neskoršie viackrát rozpadla a stala sa obeťou útočníkov, svoju svojbytnú civilizáciu ochránila a prichádzajúce národy v nej splývali. Bola vývozcom mnohých objavov, ktoré obohatili celý svet. Jej hospodárska produkcia vždy prevýšila produkciu Európy ako celku.

Relatívne zaostávanie Číny sa začalo až niekedy v 18. storočí. Spôsobil to do istej miery aj blahobyť, nárast počtu obyvateľov a veľmi lacná pracovná sila, ktorá zahatala cestu hospodárskeho vývoja. Keďže v 15. storočí sa sama zriekla zahraničného obchodu a uzatvorila sa do seba, v druhej polovici 19. storočia sa stala obeťou dravých európskych

koloniálnych mocností. Tento podrobený stav však netrval viac než jedno storočie a sú vedci, ktorí súčasný rozmach Číny vnímajú ako návrat do pôvodného stavu.

Rastúce sebavedomie BRIC-u na svetovej hospodárskej scéne, podložené stúpajúcim spoločným podielom HDP na svetovej produkcii sa odráža i na politickej a vojenskej veľmocenskej rovine. Vákuum veľmocenského vplyvu začala vyplňať zľahka ako vánok Čína. Svoju iniciatívu neprinášala s hlučnými fanfárami. Namiesto toho ju umne posadila na globalizačnú vlnu a trend multipolarizácie svetovej politickej a hospodárskej scény.

Washington ponechal za ostatné roky Číne dvojité iniciatívy zameranú na Latinskú Ameriku. Prvú uskutočňuje vo vlastnom mene prostredníctvom hospodárskej spolupráce, obchodnej výmeny a predovšetkým masívnej kapitálovej účasti na osi Juh – Juh. Tá zahŕňa strategické primkynanie energeticky, surovinovo, agroprodukčne, dopravne, logisticky, vojensky a politicky cenných krajín k Číne.

Druhá prebieha v rámci transregionálnych zoskupení ako APEC, kde Čína pôsobí ako žičlivý obor s preplnenou peňaženkou. Nekladie politické požiadavky, nebuduje vojenské základne a nezasahuje do vnútorného vývoja svojich hospodárskych partnerov. Afrika i Južná Amerika sú touto jej taktikou uveličené.

Pozoruhodný bol aj politicko-ekonomický prienik Pekingu na africký kontinent, keď Čína koncom roka 2007 zorganizovala summit afrických lídrov. V perspektíve môže mať táto investícia, vzhľadom na surovinovú základňu Afriky a jej obrovský trhový potenciál, mimoriadny, najmä ekonomický strategický význam.

Čo sa týka histórie Indie, má mnoho spoločných čŕt s čínskou. Najväčším rozdielom oproti Číne je to, že sa centralizovala len relatívne nedávno a skladá sa z rôznych etník a náboženstiev. Hospodárstvo Indie rastie za posledných desať rokov každoročne o 6 – 7 %. Z politického hľadiska sa v súčasnosti Brazília ani India takmer vôbec neprejavujú. Napriek tomu, že zatiaľ nemajú silnú politickú pozíciu, odborníci predpokladajú, že tým, že vzrastie ich ekonomická sila, môže v budúcnosti dôjsť k významnému rastu ich politickej moci.

Rastúca sila juhovýchodnej Ázie, najmä veľmocí z pod Himalájí - Číny a Indie, ako aj Južnej Kórey a Japonska, nie je jednorazová udalosť. Je to proces, navyše najnovšie posilňovaný aj podpisom Energetického paktu lídrami ázijských štátov, koordináciou v oblasti problematiky životného prostredia, bližšie nešpecifikovaného znižovania emisií, recyklácie atď. celej oblasti Pacifiku.

Brazília, Rusko, India a Čína, teda štvorica zhmotňujúca skratku BRIC. V angličtine, jazyku svetovej ekonomiky, je bric homonymom pre brick, tehlu – a menovaný kvartet

skutočne začal vystupovať v aréne globálnej ekonomiky čoraz hutnejším spôsobom. K štvorici sa pridali iné významné tzv. vynárajúce sa trhy v podobe štátov ako Argentína, Brazília, Indonézia, Mexiko, Saudská Arábia, Južná Afrika, južná Kórea a Turecko, čím sa sformoval blok, ktorý spolu so skupinou G8 vytvoril známu „G20“, t.j. zoskupenie najväčších ekonomík sveta.

Viac ako historická rozdielnosť v zoskupení BRIC zaujala ich nádejná ekonomická budúcnosť. Základ pre očakávania poskytujú makroekonomické čísla z posledných siedmich rokov. Čínsky hrubý domáci produkt každoročne ohlasuje dvojciferné medziročné prírastky a jeho tempo by do roku 2015 nemalo klesnúť pod 8,5 percenta. Rusko sa vďaka komoditnému boomu pýši už niekoľko rokov prebytkovými verejnými financiami. Brazília sa prepracovala do desiatky najväčších svetových ekonomík. A India sa považuje za región s potenciálom najdynamickejšie sa rozvíjajúcej ekonomiky sveta do roku 2050.

Podľa údajov z Goldman Sachs do roku 2015 pomôžu ekonomiky BRIC, ktoré predstavujú viac ako 2,7-miliardové zoskupenie obyvateľov sformovať osemstomiliónovú strednú vrstvu. Tá bude väčšia ako celková populácia USA, západnej Európy a Japonska. Vlády týchto štyroch krajín navyše uskutočňujú alebo aspoň pripravujú infraštrukturálne projekty za desiatky miliárd dolárov.

India sa dnes môže zasa pochváliť najdynamickejšími svetovými sektormi informačných technológií, s výnimkou USA. Oba štáty, tak Čína, ako aj India, podnikajú potrebné kroky na generovanie udržateľného ekonomického rastu. Na druhej strane Rusko a Brazília profitujú z vysokých cien surovínových zdrojov, avšak nesnažia sa v takej miere ako Čína a India investovať a zúročiť "plody svojho ovocia" do dlhodobého ekonomického rastu.

Ruské strategické prírodné zdroje sú skoncentrované v značnej miere v štátom kontrolovaných podnikoch. Táto skutočnosť má rozhodujúci vplyv tak na produktivitu, ako aj na stupeň záujmu zahraničných investorov. Podiel na účasti, predovšetkým modernými technológiami, na odkrývaní nových ropných nálezísk je väčšinou limitovaný. Často sa samotná účasť podmieňuje aktivitami na kapitálových trhoch, resp. aj priamym vstupom ruského kapitálu do zahraničných strategických podnikov.

Brazília, podobne ako Rusko, trpia pretrvávajúcou nízkou úrovňou infraštruktúry. Stále zostáva totiž na nízkej úrovni tretieho sveta. A to je vážny problém. Táto situácia môže naznačiť aj určité tendencie pre budúce obdobie. V dlhodobom horizonte sa dá predpokladať skončenie priaznivého ropného boomu, v krátkodobom horizonte možno očakávať dosah štrukturálnej krízy, a tým aj skončenie pozitívneho komoditného cyklu. V tejto súvislosti sa

ponúka možnosť pokúsiť sa o určité ekonomické korekcie, ktoré by v predstihu reagovali na vývoj a mapovali geopolitickú ozvenu.

Rusko môže využiť skúsenosti bývalého Sovietskeho zväzu zo sedemdesiatych rokov, keď si jeho predchodca vyskúšal agresívnu expanziu, vedenú za rekordné výdavky a následný prudký ekonomický kolaps v osemdesiatych rokoch, keď ceny ropy dosiahli historický pokles. Podobný model sa koniec koncov môže udiť aj v blízkej budúcnosti. Produktivita ruských ropných aktív prudko klesá, čo je znakom, ktorý tento fakt len potvrdzuje a zdôrazňuje. To je možné riziko, ktoré môže potrebné korekcie urýchliť. Rusko sa zrejme bude usilovať o mobilizáciu nízko výkonných aktív a vzhľadom na nedostatok finančných zdrojov sa snáď bude v perspektíve aj vo väčšej miere otvárať zahraničným investíciám v strategickom sektore prírodných zdrojov, aby mohlo samo takéto investície realizovať.

Pred významné výzvy môže byť postavená aj Brazília. Mohol by sa opakovať cyklus boom and burst (konjunktúra a krach), ktorý ekonomicky poznačil Južnú Ameriku, bez toho, že by dostatočne využili terajšie vysoké ceny svojich komodít na reštrukturalizáciu svojich ekonomík, zefektívniť, prehĺbiť riadenie a investovať do infraštruktúry. Ekonomická závislosť od komoditného exportu, ktorá tvorí asi 40 percent celkového exportu, by mohla byť poznačená podstatnou korekciou ceny ocele a viesť k narušeniu politického konsenzu v prospech trhovej ekonomiky. Brazília je, zdá sa, až príliš zamestnaná domácimi problémami a menej pozornosti venuje zahraničným investíciám, a tak krivka ich podielu klesá. Podceňovanie týchto prvkov predstavuje vážne riziko a môže sa, najmä z dlhodobého hľadiska, vypomstiť.

Podstatný rozdiel medzi Čínou a Indiou na jednej strane a Ruskom a Brazíliou na strane druhej je predovšetkým v konkurencieschopnosti voči Západu v sektore "intelektuálneho kapitálu". Tak Čína, ako aj India, sa usilujú o založenie a postupné vybudovanie špičkových univerzít, obrovské sumy investujú do priemyselných technológií s vysokou pridanou hodnotou a využívajú úspešné diaspóry na generovanie podnikateľských aktivít v materskej krajine. Čínski predstavitelia napr. nadviazali kontakty a zmluvne sa zaviazali na spoluprácu na rozvojových programoch so zameraním na vedu a techniku, resp. technický pokrok s veľkým počtom univerzít svetového mena.

Pre transatlantické veľmoci USA a Európu predstavuje skutočnú výzvu - výzvu západnému lídrovstvu, ako sa vyrovnajú s vychádzajúcim obrovským trhom koncentrovaným najmä v juhovýchodnej Ázii, reprezentovaný už nielen Japonskom a Južnou Kóreou, ale v

súčasnosti predovšetkým Čínou a Indiou. Práve export tovarov robil z Číny veľmoc, nie jadrové zbrane.

Záver

Investovať do krajín BRIC považujú analytici za výbornú investičnú príležitosť. Tým, ktorí majú vysoký sklon k riziku a uvažujú v dlhom časovom horizonte, sa burzy vymenovaných krajín môžu štedro zavďačiť za ich smelosť. Sami analytici však vyzdvihujú veľmi dlhý čas, až niekoľko desaťročí, kedy je možné očakávať návratnosť

Zoskupenie BRIC (Brazília, Rusko, Čína, India) sa nepopierateľne podieľa na formovaní ekonomického a geopolitického svetového poriadku. Pre politických a ekonomických lídrov je to výzva na tvorbu príslušných stratégií zameraných najmä na Čínu a Indiu. Vyrovnanie sa s týmito problémami bude pre západné vodcovstvo určujúcim faktorom na budúce desaťročia.

Použitá literatúra

Atraktívna Latinská Amerika

http://www.across.sk/index.php?id=novinky&tx_ttnews%5Btt_news%5D=86&tx_ttnews%5BbackPid%5D=1&cHash=56b1aea17f

Goldman Sachs: Analysis of growth in the BRICs economies, <http://www2.goldmansachs.com/ideas/brics/index.html>

Goldman Sachs: BRICs and Beyond, <http://www2.goldmansachs.com/ideas/brics/book/BRIC-Full.pdf>

Horbulák, Z.: *BRIC: Nakolko zavážia dejiny?*, *Zahraničná politika*, 4/2006, str. 5-6

Horbulák, Z.: *Krajiny BRIC v historických súvislostiach*, HN.HNONLINE.SK, 22.1.2008

Krejčí, O.: *Jestli se Rusko otočí východním směrem, bude to naše prohra, ne prohra Moskvy* www.blisty.cz, 23.1.2008

Kukučka, J.: *Automobilky sa vrhli na lacné autá, Trhy Brazílie, Ruska, Indie a Číny budú hýbať odvetvím*, www.etrend.sk, 15.2.2008

OECD Employment Outlook, 2007 Edition, str. 2

Polreich, M.: *Rusko - pokračujúci diplomatická ofenzíva*, www.blisty.cz, 13.12.2006

Pressburg, A.P.: *Latinská Amerika sa chce odpútať od USA*, www.etrend.sk, 18.1.2008

Rašo, M.: *Nové výzvy svetovej ekonomike*, HN.HNONLINE.SK, 22.1.2007

Yusheng, W.: *Čína: Rovnováha svetové moci se rychle mění*, www.blisty.cz, 4.1.2008

SORBY, Karol R.: Blízky východ v medzinárodnej politike (1918 – 1945) (recenzia)

Emanuel Beška

Kniha popredného slovenského arabistu a historika Karola R. Sorbyho sa zaoberá veľmi dôležitým prelomovým obdobím pre Blízky východ. Práve v rokoch nasledujúcich po prvej svetovej vojne a zániku Osmanskej ríše, ktorá tu bola dominantnou mocnosťou počas predchádzajúcich štyroch storočí, sa tento región sformoval prakticky do súčasnej podoby. Nešlo však o prirodzený proces, ale o riadený rozpad. Európske veľmoci na čele s Veľkou Britániou, Francúzskom a Ruskom si už dávno pred prvou svetovou vojnou robili chůtky na rozdelenie Osmanskej ríše a jej kolonizáciu, a len vďaka ich vzájomnej rivalite sa podarilo „chorému mužovi na Bospore“ udržať sa tak dlho pri živote. V dôsledku prvej svetovej vojny a priklonenia sa Osmanskej ríše na stranu Ústredných mocností rozhodli sa víťazné štáty Dohody, že si rozparcelujú oblasť Malej Ázie, ako aj jej arabské regióny. Stalo sa tak v známej Sykesovej-Picotovej dohode (1916).

Počas niekoľkých rokov, ktoré nasledovali bezprostredne po skončení prvej svetovej vojny, bol Blízky východ pretvorený do podoby, v akej ho – s niekoľkými odchýlkami – poznáme dnes. Obsadené arabské oblasti boli rozdelené na niekoľko mandátnych území – Sýria s Libanom, Irak a Palestína s podoblasťou Zajordánsko, ktoré sa do roku 1948 postupne pretransformovali na samostatné štáty. Jedinú výnimku predstavovala Palestína, kde nevznikol arabský štát, ale s britskou pomocou sa tu neskôr zrodil židovský štát Izrael. Autor zo spomínaných dôvodov oprávnene najviac pozornosti venuje počiatocným rokom (1918 – 1923).

Autor kladie hlavný dôraz na politické dejiny, ale veľkým pozitívom knihy je, že sa neobmedzuje iba na strohý chronologický výpočet udalostí, ale analyzuje ich, vysvetľuje súvislosti, zasadzuje udalosti do historického kontextu a opisuje vnútropolitické aj zahraničnopolitické pohnútky, ktoré stáli za jednotlivými rozhodnutiami. Podrobne mapuje dynamiku vzájomného pôsobenia a ovplyvňovania politiky mandátnych mocností na jednej strane a podrobených arabských národov a ich predstaviteľov na strane druhej. Tí v tejto monografii nepredstavujú pasívny objekt, ale sú aktívnym činiteľom, ktorý ovplyvňuje svoj osud. Nosným motívom celej knihy je úsilie a zápas národov na Blízkom východe o získanie skutočnej nezávislosti a naopak úporná snaha mandátnych mocností zabrániť im v tom a zachovať si kontrolu nad podmaneným územím. Hlavne Veľká Británia sa snažila ochrániť

si svoje strategické záujmy za každú cenu, ale zároveň kládla veľký dôraz na minimalizáciu nákladov. Bolo to obdobie, kedy už ropa bola strategickou surovinou, a to sa odráža v kapitolách venovaných Iraku a Arabskému polostrovu. Výrazným kladom knihy je, že autor analyzuje pohnutky jednotlivých aktérov a vysvetľuje ich počínanie. Napr. v prípade Iraku to bola jeho strategická poloha a existencia ropných polí na jeho území a v susednom Iráne, čo viedlo Veľkú Britániu k tomu, aby tvrdošijne trvala na určitej forme kontroly tejto krajiny. Autor používa v knihe veľmi široké spektrum zdrojov, rovnomerne sú zastúpené publikácie vydané nielen na Západe, ale aj v arabských krajinách, či v Rusku.

Knihou pozostáva z ôsmich kapitol. Leitmotívom prvej kapitoly sú udalosti súvisiace s Versailleskou mierovou konferenciou, vývoj na území dnešnej Sýrie a Libanonu bezprostredne po skončení vojny a neochvejné, ale v konečnom dôsledku neúspešné úsilie emira Fajsala o zachovanie si nezávislosti a udržanie územnej celistvosti Veľkej Sýrie. Autor podrobne opisuje jednotlivé epizódy až do porážky a zániku Sýrskeho kráľovstva a odchodu kráľa Fajsala do exilu 28.7.1920.

Druhá kapitola je venovaná formovaniu povojnovej britskej blízkovýchodnej politiky. Po niekoľkých povstaniach (v Egypte (1919), Iraku (1920), nepokojoch v Palestíne) si Briti uvedomili, že je na týchto územiach potrebné vytvoriť zdanie arabskej vlády („arabskú fasádu“) dosadením spriaznených poddajných arabských panovníkov a pomocou bilaterálnych zmlúv si zabezpečiť vlastné strategické záujmy. Zároveň sa takýmto spôsobom mohli výrazne znížiť náklady na správu týchto mandátnych území, ako požadovala britská verejnosť. O britskom prístupe ku správe, ktorý sa potom uplatňoval počas celého medzivojnového obdobia, sa rozhodlo v marci 1921 na Káhirskej konferencii, uskutočnenej pod patronátom novovymenovaného ministra kolónií Winstona Churchilla.

Francúzskou mandátnou správou v Sýrii a Libanone sa zaoberá kapitola s poradovým číslom tri. V pobrežných oblastiach Sýrie veľká časť maronitského obyvateľstva, žijúca v od roku 1860 v autonómnej oblasti (mutassarifíji) Horský Libanon (Džabal Lubnán), túžila po nezávislosti a oddelení sa od väčšinového muslimského obyvateľstva Sýrie. Francúzi im v tomto smere vyšli v ústrety a zo sýrskeho mandátu vykrojili územie dnešného Libanonu (Veľký Libanon, ktorý sa skladal z Horského Libanonu plus okolitých oblastí, aby bol budúci štát životaschopný a poľnohospodársky sebestačný). Týmto rozšírením však paradoxne maroniti stratili väčšinové postavenie, hoci zostali najpočetnejšou libanonskou komunitou. V Sýrii sa Francúzi od začiatku stretávali s oveľa väčšími problémami a po veľkom povstaní

(1925 – 1927) boli nútení Sýrčanom poskytnúť isté ústupky. Veľká pozornosť je venovaná francúzsko-britským sporom, čo sa týka prístupu voči Sýrii počas druhej svetovej vojny.

Medzivojnovým vývojom v Palestíne sa zaoberá štvrtá kapitola. Tu sa Briti priamo v mandátnej zmluve zaviazali realizovať zámery Balfourovej deklarácie, teda podporovať sionistov v ich snahe o zriadenie „národnej domoviny“ v Palestíne. Táto kapitola je krátka a na niektorých miestach sa autor obmedzuje len na stručný chronologický výpočet udalostí (napr. pri nepokojoch z rokov 1920 a 1929). Táto časť tiež v krátkosti rozoberá vývoj v Zajordánskom emiráte, ktorý bol súčasťou palestínskeho mandátu, ale neaplikovala sa v ňom Balfourova deklarácia.

Piata kapitola mapuje búrlivý vývoj v Iraku. Tu mala Veľká Británia hneď od začiatku najväčšie problémy s jeho kontrolou. Povstanie na strednom Eufrate v lete 1920 ju napokon definitívne presvedčilo o nutnosti zmeniť prístup z priamej správy (presadzovanej Arnoldom Talbotom Wilsonom) na nepriamu a dosadiť Hidžázskeho emira (a bývalého panovníka v Sýrii) Fajsala za kráľa. Počas prvej polovice 20. rokov mali Briti silné páky na irackú vládu. Irak sa nemohol zaobísť bez britskej podpory, pre neustálu hrozbu zo strany Turecka, ktoré si robilo nároky na bývalú Mosulskú provinciu. Irak sa v roku 1932 ako prvý zbavil mandátnej správy a získal samostatnosť. Táto samostatnosť však bola do veľkej miery fiktívna, čo sa prejavilo počas druhej svetovej vojny v opätovnej britskej okupácii Iraku za vlády Rašída ĆÁlího al-Kajláního. Autor v tejto časti venuje široký priestor opisu zložitej demografickej situácie v krajine.

Šiesta kapitola sa zameriava na vývoj na Arabskom polostrove, kde saúdovský emir Abdalazíz ibn Abdarrahmán postupne dobyl okolité emiráty – Rašídovský v Há'ile, Hášimovské kráľovstvo v al-Hidžáze a v roku 1932 Asír na juhozápade, a zjednotil tak veľkú časť polostrova do Kráľovstva Saudskej Arábie. Nezaoberá sa však len jeho územnou expanziou, ktorej hlavnou brzdou v dvadsiatych a tridsiatych rokoch bola Veľká Británia, ale opisuje aj spôsob, akým sa mu podarilo stabilizovať svoje postavenie, a metódy upevňovania svojej moci. Pomerne veľký priestor venuje otázke ropy, ktorá bola v Saudskej Arábii objavená relatívne neskoro, až v roku 1938, ale veľmi rýchlo túto krajinu katapultovala do popredia svetovej politiky. Heslovite sa autor venuje aj ďalším štátom a štátikom nachádzajúcim sa na Arabskom polostrove.

V predposlednej kapitole autor analyzuje vývoj v Egypte a Sudáne, teda v dvoch krajinách, ktoré spája závislosť na rieke Níl. V Egypte po tom, čo sa skončila prvá svetová vojna a Veľká Británia odmietla nielen poskytnúť krajine samostatnosť, ale nechcela ani

dovoliť delegácii vedenej Saadom Zaglúloom vycestovať na mierovú konferenciu, vypuklo povstanie. Po jednostrannej britskej deklarácii o nezávislosti Egypta z roku 1922 vyplnilo medzivojnové roky manévrovanie troch mocenských centier (tvorených britským vysokým komisárom /neskôr veľvyslancom/, egyptským kráľom a parlamentom). Veľká časť kapitoly je venovaná turbulentnému vývoju na egyptskej medzivojnovnej politickej scéne.

Snahám o zjednotenie arabských štátov venuje autor poslednú, ôsmu kapitolu. Opisuje v nej egyptskú zmenu postoja v prospech vytvorenia panarabskej organizácie, keď si egyptskí politici na čele s Mustafom an-Nahhásom uvedomili, že jej vznik bude slúžiť egyptským záujmom. Egypt sa tak – s britskou podporou – stal hnacou silou úsilí na založenie Ligy arabských štátov, ktorá vznikla 22. marca 1945. Egypt si v nej zachoval dominantné postavenie až do uzavretia mierovej zmluvy s Izraelom.

Tento proces, ktorému v ceste stojí ešte mnoho prekážok, do dnešného dňa sa ani zďaleka nezavšíl a je otázne, či sa tak vôbec niekedy stane. Veľavravným dôkazom prevládajúceho úzkeho, štátneho nacionalizmu boli zápasy kvalifikácie majstrovstiev sveta vo futbale medzi Egyptom a Alžírskom v novembri 2009. Primitívny partikulárny nacionalizmus egyptských médií a širokých mas, ako aj vyjadrenia vysokopostavených egyptských predstaviteľov boli jasnou indíciou, že panarabská idea v Egypte existuje len v deklaratívnej podobe.

V knihe sa nachádza niekoľko máp (rozdelenie Osmanskej ríše podľa Sykesovej-Picotovej dohody, Osmanská ríša na prahu prvej svetovej vojny a Arabský polostrov). Keďže ide v prvom rade o vysokoškolskú učebnicu, študentom by nepochybne pomohlo, ak by sa v jednotlivých kapitolách nachádzali mapy krajín, o ktorých tieto kapitoly pojednávajú. Pre väčšiu prehľadnosť a ľahšiu orientáciu mohla byť monografia doplnená o menný register.

Táto publikácia zaplňuje veľkú medzeru, ktorá na našom knižnom trhu doteraz existovala vo vzťahu k moderným a súčasným dejinám Blízkeho východu. Z kníh vydaných v poslednom období sa *Moderní dějiny islámských zemí* (Praha: Karolinum, 1999) od Eduarda Gombára venujú histórii tohto regiónu do skončenia prvej svetovej vojny a na druhej strane kniha Karola R. Sorbyho *Arabský východ (1945 – 1958)* (Bratislava: SAP, 2005) pojednáva zasa o období, ktoré nasledovalo až po druhej svetovej vojne. Nová kniha tak vyplňuje prázdne medziobdobie medzi dvoma spomenutými monografiami.

Blízky východ v medzinárodnej politike (1918 – 1945) je určený nielen študentom histórie a medzinárodných vzťahov, ale všetkým, čo chcú alebo potrebujú získať prehľad o tejto zaujímavej časti sveta. Kniha nepochybne patrí do knižnice každého, kto sa zaujíma

o tento región s mimoriadne búrlivým historickým vývojom. Je totiž nepostrádateľnou pomôckou pre všetkých, čo chcú zistiť, aké sú korene súčasného diania, prečo je mnoho jednotlivcov a národov vo východnom Stredomorí nespokojných, aké sú ich výhrady a požiadavky a či sú oprávnené a legitímne. Bez spoľahlivých znalostí o udalostiach tohto zásadného obdobia, sa totiž skutočne nedá pochopiť ani súčasné dianie na Blízkom východe.

Informácie o autoroch**doc. PhDr. Ján Lid'ák, CSc.**

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
lidak@euba.sk

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
marton@euba.sk

doc. PhDr. Karol Sorby, DrSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
Karol.Sorby@savba.sk

PhDr. Jana Barátová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
baratova@euba.sk

PhDr. Ľudmila Dolná

Externá doktorandka
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava

Ing. Simona Klingová

Externá doktorandka
Fakulty medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave

Mgr. Emanuel Beška, PhD.

Ústav Orientalistiky
Slovenská akadémia vied

Pokyny pre prispievateľov

Názov príspevku
(14b. Times New Roman - hrubé)
Meno a priezvisko autora
(12b. Times New Roman – hrubé, kurzíva)

Abstrakt (12b. Times New Roman, hrubé)
Text (12b. Times New Roman, kurzíva) (maximum 200 slov)
Kľúčové slová: maximum šesť pojmov

1 Úvod (14b. Times New Roman, hrubé)
Text (12b. Times New Roman)

2 Jadro článku

Text článku (12b. Times New Roman) zarovnaný na pravý aj ľavý okraj, **nadpisy častí textu** (14b. Times New Roman, hrubé), **podnadpisy** (12b. Times New Roman, hrubé)

Číslovanie podnadpisov: 2.1, 2.2,...

Riadkovanie: 1,5
Veľkosť strany: B5 (18,2cm x 25,7cm)
Okraje: štandardné 2,5cm pre všetky strany

Bez hlavičiek a číslovania strán.

Dĺžka príspevku: minimálne 8 strán bez referencií a abstraktu

Označenie tabuliek, obrázkov a grafov:

Tab. 1 Názov (10b. Times New Roman, hrubé, zarovnanie na stred)

Obr. 1 Názov

Graf 1 Názov

Zarovnanie obrázkov a tabuliek na stred.

3 Záver (14b. Times New Roman, hrubé)

Použitá literatúra

Podľa príslušnej normy. Riadkovanie jednoduché, zarovnanie na oba okraje (12b. Times New Roman)

Alfabetické zoradenie referencií.

Informácie o autorovi (12b. Times New Roman, Hrubé)

Text (12b. Times New Roman), jednoduché riadkovanie (Meno vrátane titulov, meno inštitúcie a jej adresa, kontaktné informácie, mail)

ISSN 1337-0715